

152171

ЛЕСЬ МЯРТОВИЧ.

ЗАБОБОН.

Повість.

ЛЬВІВ, 1917.

НАКЛАДОМ УКР. ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ,
зарєєстрованої спілки з обмеженою порукою.

41251

ОЛОВІСТКА.

Укр. Видавнича Спілка у Львові видала доси отсі книжки
у першій серії Літературно-Наукової Бібліотеки:

Ціна в коронівій вал.

1. Ст. Ковалів. Дезертир і інші оповідання	160 K.
2. І. Франко. Поєми	160 "
3. О. Кобилянська. Покора і інші опов.	140 "
4. Гю де Мопасан. Дика пані і інші опов.	130 "
5. І. Франко. Полуїка і інші борисл. оп.	140 "
6. Н. Кобринська. Дух часу і інші опов.	160 "
7. Енут Галсун. Голод. Роман	220 "
8. Леся Українка. Думи і мрії. Поєзії.	160 "
9. С. Ковалів. Громадські промисловці	160 "
10. У. Шекспір. Гамлет, принц данський	180 "
11. Генрик Понтопідан. Із хат. Оповідання	140 "
12. Богдан Ленкий. З життя. Оповідання	120 "
13. Гергарт Гаунтман. Візник Геншель	160 "
14. М. Коцюбинський. В путях шайтана	160 "
15. У. Шекспір. Приборкана гоструха	140 "
16. Панає Мирний. Лихі люди	140 "
17. В. Короленко. Судний день	120 "
18. У. Шекспір. Макбет	160 "
19. К. Гуцков. Уріель Акоста	140 "
20. У. Шекспір. Коріолін	180 "
21. М. Яцків. В царстві сатани	160 "
22. Панає Мирний. Морозенко	160 "
23. Лесь Мартович. Нечитальник	160 "
24. М. Коцюбинський. По людському	200 "
25. В. Оркан. Скапаний сьвіт, драма	100 "
26. Василь Стефаник. Дорога (вичерп.)	160 "
27. У. Шекспір. Юлій Цезар	160 "
28. Л. Толстой. Відроджене (3 томи).	360 "
29. К. Гавлічек-Боровский. Вибір поєзій	160 "
30. Ф. Заревич. Хлопська дитина	180 "
31. І. Франко. Коваль Бассім	160 "
32. У. Шекспір. Антоній і Клеопатра	180 "
33. Е. Тимченко. Калевала, фінська епопея	300 "
34. О. Катренко. Пан Природа і ин. оповід.	140 "
35. У. Шекспір. Багато галасу з нечева	160 "
36. Іван Франко. Сім казок, новелі	140 "
37. С. Воробкевич. Над Прутом, поєзії	160 "
38. У. Шекспір. Ромео і Джульєтта	180 "
39. К. Сроковський. Оповідання	140 "
40. А. Криський. Пальмове гілле, поєзії	300 "
41. О. Боніський. Молодий вік М. Одинця	200 "
42. Гю де Мопасан. Горля і інші оповід.	130 "
43. В. Кравченко. Вуденне житє. Оповід.	300 "
44. У. Шекспір. Король Лір	180 "

ЛЕСЬ МАРТОВИЧ.

ЗАБОБОН.

Б ПОВІСТЬ. Е К А	
Стані	
Вс	
№	шир . . . . .

141251

ЛЬВІВ, 1917.

НАКЛАДОМ УКР. ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ.

зарєєстрованої спілки з обмеженою відповідальністю

НБ ПНУС

152171

Др. ЛЕСЬ МАРТОВИЧ.
* 12. II. 1871 † 11. I. 1916.

Перша сторінка повісти по інвазії.

ПЕРЕДНЕ СЛОВО.

Отея повість пок. Леся Мартовича, що виходить тепер у світ, має за собою вже невеличку історію. Думаю, що не від річи буде навести її тут.

Мені невідомо, як довго писав автор свою повість та коли її скінчив. Памятаю одначе, що при кінци листопада 1911 р. прийшов до мене і передав її з бажансм, аби вона появилася в Літ. Наук. Вістнику. Я написав зараз до проф. М. Грушевського, що перебував тоді в Києві, в справі місяця, часу й умов друку, а поки надійшла відповідь, прочитав повість майже в цілости, хоч і не вповні докладно. По одержаню відповіді повідомив я пок. автора про умови з боку редакції Літ. Наук. Вістника, які він приймив, і вислав зараз рукопис, переписаний на машині, але з деякими власноручними поправками автора, рекомендовано і з поданем вартости, до Києва.

Якеж було мое здивованє, коли при кінци січня, 1912 р., дістав я від проф. М. Грушевського запит, чому не присилаю рукопису. Я відповів, що вислав давно, навів дату вислання і рівночасно зареєстрував посылку на почті. По кількох днях дістав звістку з Києва, що рукопис доручено (аж по рекламації!).

Коротко перед тим якоесь зайшов раз до мене пок. Леся Мартович зі своїм приятелем дром Ів. Кунцевом, щоби довідати ся, як стоїть справа друку повісти. Я пояснив і в розмові, що вивязала ся,

сказав йому, натякаючи на головні типи повісти: Знаєте приповідку, що багато на світі дурнів, та не разом ходять. А в вас у повісти зовсім інакше. Де ви таку чудову колекцію їх поназбирували? — Автор не відповів тоді на се нічого, а розмова перейшла на якусь иншу тему.

Тимчасом у лютім приїхав до Львова проф. М. Грушевський, скликав засідане дирекції Видавничої Спільки, на яким я вже не міг бути присутній, бо захорував тяжко, і дирекція ухвалила тодіж не друкувати повісти в Літ. Наук. Вістнику, як первістно пляновано, але видати її окремою книжкою.

Я ще й не дізнав ся був про сю ухвалу, як дістав лист від Л. Мартовича з домаганем звороту рукопису повісти тому, що він не хоче ще її друкувати, коли я скритикував її неприхильно. Я відписав, що моєї фрази не можна ніяк уважати за критику, за яку я й не брав би ся, бож навіть не прочитав повісти докладно, але автор обетавав при своїм домаганю і я мусів написати до Києва по рукопис та звернути йому. Я не знав правдивої причини, задля якої автор зажадав звороту і довідав ся про неї аж із посмертної згадки про нього дра Ів. Кунцева, в якій він пише:

»Нездужаючи з більшими або меншими перервами від осені 1911 р., покійний не міг систематично працювати. Написав більшу повість із життя галицької інтелігенції та вислав її був до редакції Л. Н. Вістника, де мала небагом друкувати ся, та я намовив його, щоби відібрав рукопис і ще раз по впливі певного часу перечитав, бо знаючи нахил покійного до сатири, я бояв ся, що річ, хоч закресна поважно, то писана в часі хвороби, часами просто серед фізичних болів, може вийти скарикатурована«¹⁾.

¹⁾ Іван Кунців: Лесь Мартович. (Діло. ч. 32, з 3 лютого, 1916 р., фейлстон).

Здаєть ся одначе, що автор зовсім не читав повісти на ново, бо я не завважав ніяких дописок та поправок поза тими, які бачив за першим разом. Так пролежала вона до початку війни і до ворожої інвазії.

»На жаль, інвазія — пише др. І. Кунців¹⁾ — хоч дала покійному невичерпане зерело сиостережень на людським матеріялі з обох боків бувшого кордону та сильно збогатила його і так незвичайно обширні відомости фільольогічні і етносихічні, зменшила близько на половину його недруковану спадщину. При вчиненім у моїй хаті саадатами погроми в дні 13 вересня, 1914, всі рукописи покійного опинили ся на подвірю, в городі, в саді, на слоті, порозкидані і потоптані саадатеькими чобітьми. Визбрані потім картки виказали вже багато браків. В цілости остала згадана више повість (з віддертим заголовком і половиною першої картки, заголовка я не можу собі пригадати) та коротні оповідання: »Народна ноша«, »Пророцтво грішника«, і »Жирафа та Ладо«. З инших оповідань та драматичних нарисів остали лише всякі уривки. Покійний не зібрав ся вже повикінчувати їх на ново«.

Не довело ся отже авторови дожити тої приємности, щоби побачити свою працю в друку, хоч се було можливе вже пять літ тому. За те мав нагоду побрати практичну лекцію того, як то наші літературні памятки пропадали в старину, в X—XVIII ст., та зрозуміти, чому копії деяких наших памяток заховали ся на далекій півночі, а в нас і сліду по собі не лишили. Адже Торки, Хозари, Берендії, Печеніги, Татари, Турки і всякі инші племена, що перевалювали ся через нашу етнографічну територію, не могли оказувати більше зрозуміння для нашої культури від теперішнього христолюбивого войнства. Та коли перебули ми тамті лиха, то перебудемо ще й се,

¹⁾ Тамже.

може останнє на порозі великого культурного і народнього нашого відродженя. А в лику робітників, що здобували се відродженє, знайдеть ся певно відповідне місце і для автора сеї повісти, що рвав ся все до ідеалу краси та добра тай свій народ бажав до них підтягнути.

Отся повість пок. автора друкуєть ся тепер за згодою його куратора і спадкоємців, а з першої картки виготовлений кліш на пам'ять теперішнього лихолітя.

26. IX. 1917.

Волод. Гнатюк.

I.

.....

Якби зломило ся колесо, то панотець уже би дав добру науку Іванови, як шанувати прикази господаря! Уже навіть прилагодив собі цілу промову на той випадок. Уперав би в Івана, що він їхав через ліс навмисне на то, аби поломити віз. (Панотець любив послугувати ся словом „навмисне“). А треба буцім йому було поломаного воза з двох причин. Перша причина, що Іванови не хочеть ся їхати до міста, волить дома валяти ся. Друга причина, що має намір викрасти поломаний віз для своєї жінки на топливо.

Є такі люде, щасливі в Бога, що для них сповняють ся иноді найтайпіїщі задушевні бажаня. Мабуть із таких людей та був наш панотець. Бо коли з'їздили в лісі з гори, вдарило ся колесо на скрутї до сухого пня, а віз перевернув ся. Упав Іван зараз біля воза, банька на нафту полетїла далї, а панотець найдальше. Та хоч колесо не зломилось, але за те панотець потовк собі праву ногу. У нозї мав великий біль. Отже тішив ся. Чув ся переможцем, бо перемиг свого наймита хоч раз. Тепер мав його за що сварити. Підвів ся, сїв, зловив ру-

ками болючу ногу тай стогнав. Стогнав і їхав, аж гомін лісом котив ся:

— „Ой, забив мене! Забив мене на смерть! Зломив ногу на прах! А то все наробив непослух. Тепер маєш! О-ой рушити ся не можу, так болить! Ані до міста їхати, ані до дому вертати. Таки отут маю вмерти!“

Сидів недалеко сухого пня, такий маленький, як вязаночка сіна, тай приповідаючи гоївдав ся. Капелюх лежав одалік, а з голови зсунула ся гиря тай через те зяясніла лисина, як сніг біла. Він її завсїди закривав, бо запускав над лівим вухом довге волосє тай розчісував його через усю лисину.

Упадком та зойком панотця так Іван перелякав ся, що зовсім затеряв память. Стояв над панотцем і не знав, що діяти? Панотець уважав се за добру нагоду до нової сварки:

— „То ти стоїш? Тобі худоба не в голові? Нехай калічить ся, ніби то його щось коштує?“

Іван скочив зараз до коней. Та бо й зиправди, з дива не могло йому зійти, як він міг за них забути? Ігі! Адже він дбав за кіньми завсїди більше, як за панотцем і за його цілою родиною. Обіздрів коні, їм не хибувало нічого. То ж Іван мав намір усю виду за сю пригоду звалити на них. Особливо на підрушну, бо вона ніколи не держить ся дороги. Опісля переконав ся сам тай намагав ся переконати панотця, що винен сухий пень. А саме не так пень, як той дідько, що його висадив тут на самім скрутї. Очевидно, супроти неприязної панотцевої постави, не зважив ся Іван передати йому таки так навманці своїх здогадів, хто провинив ся в такій ненадійній перерві їх їзди. Але впевнював про се панотця подалеки, проклинаючи насамперед коні, потім пень, а

в кінци того дідька, що обібрав ся садівником сухих пнів.

Отже не вдало ся Іванови змінити панотцеві думки! Він таки доказував завято, що винуватці тут є два: Іван — перший, його ж непослух — другий. Бо ще як би не наповідав Іванови дома їхати гостинцем, то було-б якесь виправданє. А так нема ніякого. І доказував свій погляд так докладно, що й стогнати забув. Се ж узяв Іван за признаку, що панотцеви полекшало. Тому злагодив віз тай обережно пригадав, що час би їхати до міста.

Отсим словом роз'яснив Іван панотцеві все. Тепер же він буцім знає, для чого Іван — наперекір панотцеві — поїхав через ліс. Ніщо инше, як тільки мав гадку забити в лісі панотця. Видко діло, наважив ще дома. Коли ж тепер видить, що се йому де вдало ся, то забав іще протрясти панотця до міста, бо гадає, що в такій далекій дорозі та ще либонь дух із нього випре.

Таке неоправданє підозрінє та вразило Івана в саме серце дуже болючо. Отже не обзивав ся! Мав таке перекопанє, що як уже раз став ся винуватцем, то вже однаково, чи поповнив усї вчинки, чи лиш деякі. Досить того, що має відбирати ганьбу, а за що саме, то байдуже. Де би він так иншим разом стерпів панотцеві?! А тепер мусїв. Годив як малій дитині. Лишень зважив ся сказати, що як не до міста, то їхати би їм до дому.

— „Ані гадки!“ — заперечив панотець. — „Не доїду й до дому; умру на возі без сповіди. А тут хоч висповідую ся. Скочиш зараз до Опеньковець по панотця, нехай приїдуть мене висповідати“.

Хоч така справа, як сповідь умираючого, є нагла, то все таки ані панотець не достоював

того, аби Іван „скавав“ по сповідника, ані Іван сам не дуже розгонив ся до того „скоку“. Вони оба знали, що панотець повередує ще трохи тай поїде. Але вередував, бо мав право; він же переможець, а Іван винуватець.

Сего часу, що — значить — уже будуть їхати, діждались незабавки оба. Тепер одначе заходила, на думку панотця, нова небезпека. Як Іван висажувати ме панотця на віз, то допевне схоче випустити його з рук: навмисне, аби його абити. Бо коли вже наважив ся на панотцеве здоров'я, то так легко не попустить ся такої доброї до лихого вчинку нагоди. Хіба заждуть, аж надійде чужий чоловік, бо при нім ачеї Іван не важить ся вбивати. Але такий чоловік не нагодив ся, то ж треба було таки доконешне здати ся на ласку ворога-вбивника.

Отець Матчук хоч кругленький та був невеличкий. Через те такий сильний хлоп, як Іван, та висадив його на віз так хутко, що ніколи було й охнути. Тай не диво, бо Іван носив на ногах такі чоботи тяжкі, що переважили би будь якого панотця. Величезні! Здавало ся, буцім одного чобота є що двигати сильному хлопови. Тай убути їх треба було чимало спотребувати сили. Бо хоч голови в тих чобіт великі, то холяви чим у гору, тим вужчі. Щоби таку велику ногу тай такі великі онучі, відповідні — розумієть ся — проти чобота, пропхати крізь горішній отвір холяви, то треба було добре поперти ся. Коли ж не горе було ногам двигати такі чоботи, то й рукам не прийшло ся тяжко висадити на віз панотця. А руки в Івана дужі, бо він зашанований. Роботою ніколи не надсаджував ся; робив, коли хотів, тай як хотів. Докорити ж йому за те навіть їмость не важила ся, бо він був ненависний

тай завсіди чогось лютий. Позирав із під лоба непевним оком, готовий кожної хвилі погано заклясти. Подобав на того вола, що коле. Буцім спокійно пасеть ся, а на кожного проходжого фукне й рогом замахнеть ся. Вже сам зовнішній вид Іванів показував на його вдачу. Хлоп нестарий, може сороклітій, ходив заєдно похнюплений, неначе те широке, спасене його карчило гнуло йому голову в долину. Довгий чорний волос на годіві розкуйовданий, трохи не ковтуноватий, бо Іван розчісував його лиш пальцями. Червоні лиця надуті, очі, все підпухлі, блискали час до часу спід чорних, по середині зрослих брів, жовтими вогниками. Найхутше впадало всякому в очі його грубе карчило, порепане, горошкувате. Ростом середній, трохи більший від панотця, а будовою крепкий. Кожний рух його тіла так і промовляв: Уступись, бо вдарю.

За такі легкі переносини з землі на віз та буцім панотцева вляка напустила його звідатись у Івана, чи хоч він у цілові їде? Направду ж кортіло дуже панотця допевнити ся, що й Іван за кару потовк ся порядно. Не дурно ж так присмирнів по сій пригоді!

— „Пусте!“ — відповів Іван, здержуючи коні, аби не бігли, бо вони, собача віра, як лиш помітили, що вертають домів, то рвали ся до побігу, наче би почули вогонь під животами. — „Пусте!“ — сказав ще раз Іван. Отже трохи згоді признав ся, що гепнув головою до якогось відземка немов довбнею. Ще й до тепер голова розскакуєть ся, а в вухах шумить як у улию. Але се пусте, бо як у мужика руки до роботи здорові, то про голову байдуже!

— „Позаяка то робота, як голова болить“ — заговорив панотець сумно. Був збитий із пантелику тим, що Іван таки не відобраз по за-

служі належної кари. Коби так був руку зви-хнув! Тото ж би було за що сварити, що пра-ця, бач, марнуєть ся, а робити нема кому!

Але заки доїхали до дому, то панотець вигдавав іще одну притоку, щоби картати Івана. Він же через Івана та мабуть стратить гроші. Та де „мабуть“?! Стратить їх допевно. Адже сьогодні їхав до податкового уряду по місячну платню. Ледви, чи її вже відбере, бо чує по собі, що так борзо не виходить ся з сього. Коли ж промине речинець до виплати, то мнуть ся й його гроші. Треба буде цілим домом із голоду погибати!

— „Ну, нехай і подужаю! Як відріжуть лі-карі ногу, то ще би якось на кули ходив. Алеж бо за той час умру з голоду. Чи від сего, чи від того, а смерть мусить бути“!

Аж підносило його на возі, аж солодко робило ся коло серця від того, що таке прибаг. Сам себе переконав про таке нещастє, що повинно його навідати ось-ось. То ж гіркий смуток наляг йому на душу. Для того зачав Іванови докоряти: — „Тай що я тобі заподіяв лихого? За що ти мене так зіпсував?! Чи се твоя вдяка за моє добре серце? Я ж тобі завсіди годив як тій болячці“.

Іван на се пробурмотів під посом: — „Панотець щось так, гей дитина“. Отже таки ці докори впекли його до живого. Він почував ся тепер до знаку так, як той бугай, що розгонить звичайно рогами десять мужиків одним махом. Але надбійжить маленький його пастушок, чьвяхне батіжком, а бугай озьме хвіст поміж поги тай послухно вертаєть ся до стайні. Отакий слухняний став ся Іван супроти панотця. Правда, він не вірив ані в голодну загибель, ані в утрату ноги, также про виплату думав, що хто знає, чи не правда. Чорт їх може збагнути,

яка постанова по тих урядах. Відки саме беруть ся гроші в податковім уряді для панотців, то Іван допевне не знав, бо такі ніколи над тим не призадумував ся. Але тепер під напором слів панотця повиділось йому, що хто знає, чи такі гроші не родять ся кожного першого дня в місяци в податковім уряді як гриби по дощеві. Коли ж їх не відобрати в речинци, то вони вянуть і пропадають. Облітають наче лист із дерева. А ще до того гроші — велике слово! Кортіло Івана випитати ся про се в панотця докладнійше, чи не вдало ся якось відвернути се лихо. Але дав спокій. Нехай ся нещаслива пригода трохи забудеть ся. Треба сей раз потерпіти. Так думав Іван. Отже помилував ся. Бо не такий се панотець тай не така його вдача, щоби так хутко забувати таку приключку.

Бо то треба знати, що вже від двох літ не зазнав о. Матчук ніякої житевої переміни. Від того часу, коли його син, Славко, здав третій правничий іспит. Се був послідній день панотцевої радості та взагалі переміни в його житю. Від тоді через цілі два роки опріч нудьги не зазнав інакшої забави. Навіть на храму, коли приїздило до нього кількох товаришів, то й тоді було йому скушно. Хоч показуючи Славкові свідоцтва трохи відживав, то зараз за хвилю розбирала його нудьга дожидаючи, коли вже раз ті гості роз'їдуть ся, аби він міг лягти по обіді.

Із нудьги заходив иноді поміж робітників сварити ся, що зле роблять. Але Іван нагонив його. Казав таки без обиняків! — „Ідїть, панотче, до дому спати. Ви лиш забавляєте робітників. Як раз причспете ся до такого, що найліпше робить“.

Нераз бувало, також із нудьги, хотів відобрати в свої руки заряд цілої господарки. Тоді йшов просто до стайні таї наказував Іванови, що на тій і на тій ниві має посіяти пшеницю. Іван витріщав очі таї дивувався, буцім не розумів, чого від нього хочуть. Опісля стискав плечима таї усміхався. Він уже давно посіяв пшеницю! Але на іншій ниві. На тій, що панотець каже, не знати, чи й гречка уродить ся. Там набезпешне треба буде нарік посіяти лубин та пріорати під жито.

Після кожної такої невдачі панотець соромився таї відходив.

Але такий сором йому не вадив. Доля обібрала собі його пестієм. Мав усе, готове їсти й пити, нічим не журився. Дочку віддав заміж за панотця, а наймолодший син отсе перед двома роками здав послідній іспит правничий. Спливала на панотця благодать із усіх боків. Через те трівала на душі його погода, а на тілі здоров'я. Було йому вже шістдесят і вісім літ, отже подобав на далеко молодшого. Трохи товстенький, а з тої причини не мав на обличчю старечих морщин. Та ще додавали йому молодости низький ріст, голене обличчя, червоні лиця таї те, що вмів закривати лисину. Темно-жовта гиря, проткана сивими волосками, не застелювала, правда, докладно лисини, так що всякий доразу завважав її, але про те однако інакше вражінє робить на глядача сама лиш думка про лисину, а інакше жива лисина, що блистить снігом.

Коли б не та скажена нудьга, то ледви чи вдалося б знайти в нашій країні щасливішої людини від о. Матчука. Він просто не мав до чого взяти ся. Парохія Вороничі маленька, душпастирство не вимагало багато труду. Го-

сподарку провадив Іван і в простацький спосіб не дозволяв панотцеві мішати ся до неї. Дійшло до цього непомітно, поступенно так, що панотець навіть не спав на думку, що може бути інакше. Найбільше провинила ся в сій справі нещаслива прикмета кожної господарки. Як звісно, всяка господарка має те до себе, що складається з двох частин. Одна частина: старунок, а друга: пожитковане. Панотець же, пестій долі, був прихильником другої частини, а ворогом першої; любив пожиткувати та не хотів старати. Жінка о. Матчука журилася тим, бо виділа в кухні, що пожитковане слабне, коли старунок не дописує. З тої причини докоряла мужови, а потім і сварила. Але панотець мав ту добру натуру, що хутко забував те, що йому неміле. То ж не було ніщої ради для їмості, як тільки взяти ся самій до господарки. А що вона на тім не розуміла ся, то приймала старших наймитів. Кожний із них вироблював собі поволи незалежне становище таї передавав його наслідникови. Так дійшло аж до Івана, що своєю неподатністю освободив ся від усякого авторитету.

Панотець його ненавидів, а він так само панотця. Один одному заважав. Але нікому з них не прийшло на думку розлучити ся. Розлука з панотцем була би для Івана великою недогодою, бо служба легка, а опріч платні мав іще всілякі обривки; одні виносив у двину, другі ж темної нічки, як ніхто не бачив. Крадіж наймита в панотця не вважала ся поганим ділом, бо кожний наймит, що ставав на службу, знав дуже докладно, кільки його попередник мав приходу з того промыслу. Той прихід учислював собі з гори та після того жадав доплати готівкою. Сі обривки зодягали й годували наймита з цілою його родиною, а

доплату, котрий дбайливий, та міг складати. Іван мав хатчину, та кусник городця, жінку, корову та пятеро дітей. Дві найкращі дочки служили вже в місті, а трое молодших, два хлопці й дівчинка, сиділи дома. Але контингент пятера дітей ніколи в Івана не зменшався, бо як тільки збувся котрої дитини з дому, то приймав на її місце чужу дитину на вдержанє. А саме: або від тих дівчат, що приводили на світ неслюбні діти, самі ж ішли до міста в мамки, або діставав із міста від усяких посередничок такі діти, що про їх рід не міг навіть догадати ся. Для того ся служба в панотця була для Івана дуже догідна, бо не міг піде инде стілько заробити, аби вигодувати таку челядь.

Панотцеві ж було все одно, котрий саме наймит служити ме в нього. Отже не приходило йому ніколи на думку нагнати Івана, хоч ненавидів його. Він привик до того вже з давна, що такі справи полагаджує його жінка. Навіть не знав, у який то спосіб відряжують люде наймитів. Він би зрештою погодив ся з Іваном, коли б Іван умів хоч удавати, що вважає панотця господарем. Але Іван не вмів навіть ласкаво промовити до нікого. А ще мав такий завязток, що навіть на випадок утрати служби не стерпів нікому. Подобав на ту потайну собаку, що перше вкусить, заки гавкне.

Отакі причини, опріч сварливої вдачі, спонукали панотця до того, що постановив собі користати з сьогоднішньої приключки як найдовше, аби доскулити Іванові як мога найдужче. Був не певний, що обстале ще за ним імость. Вона може ще ліпше досолить Іванові від панотця. А її сварка мала не аби яке значіне, бо імость заживала поваги в служби.

Се ж була особа, що дійсне займала ся домашнім господарством.

Та панотець гірко промахнув ся, надіючися, що імость картати ме Івана з таким самим завязтком як він. Вона доразу пізнала, що панотець не потерпів ніякого каліства. Він сам переконав її про се. Бо хоч з початку вдавав болі, то опісля, нарікаючи на Івана, так забувся, що не лиш перестав постогнувати, але ще на своє лихо вискочив сам із воза! Правда, зараз отямив ся та й зловив ся рукою за драбину від воза, щоби буцім забезпечити ся перед упадком. Отже було вже за пізно; імость пізнала, що смерти з сеї пригоди не буде. А ще її лютило те, що нафта виїде сьогодні-завтра, а тоді світи очима або бери в Хаїма такої смердюхи, що лиш коптить. Про нафту клопоталась імость найбільше, бо не могла вечером шити при поганім світлі, що лиш смерділо й мигало. Світило як за померші душі. Нікому не в голові, аби щось до дому постарати. Навіть за такою дурницею як нафта посилай тепер післанців.

Збептежений, заведений у надїях звернув ся панотець до Івана, щоби його запис до кімнати. Але й па се не хотіла імость призволяти. На що смішити ся перед людьми? Адже можна зайти з палицею, як Іван буде піддержувати з другого боку, коли зіправди пога звихнена. А в кінці вона сама піднимася провести панотця до комнати. Бо як із воза вискочив, так само й зайти може.

Але пан отець не хотів нікому вірити, бо видить, що всі на нього напосіли ся. Як уже не має віри в своєї жінки, то й він нікому не вірить. Нехай прийде Славко та його заведе, бо панотець не піде з ніким иншим.

Розгнівана їмость пішла до кухні, а кухарка, Пазя, побігла шукати панича-Славка. Вона залюбки взяла ся до сего діла, бо намагала ся вже від довшого часу здибати ся зі Славком, чи не вдалось би їй прихилити собі Славкового серця. На тепер із тої причини не мала ніяких паскудних намірів. Тай не потребувала сього, бо була любаскою Івана. Про се знало ціле село, знала навіть Іванова жінка, лиш не знали про се панотець, їмость і Славко. Іван мусів накладати собі з Пазею, бо як ні, то не мав би приступу до муки й до сира. Іваниха була свідомо про се. Та не могла мати проти того. Ще й поготів! Волілаж готову муку й готовий сир, аніж товкти ся зо збіжєм по млинах. А в кінці: Іван уже дванайцять літ у панотця, за той час перепустив неодну кухарку. Із сею познакомив ся ближче зараз на другий день, як стала тут на службу. Пазя ж звернула свою увагу з першого разу на панича. Вона не мала ніяких намірів, а тільки робила се з привички. Служила доси у місті тай вивчила ся, що годить ся кухарці приставати з господарем або з його сином. Се наближувало їй до господареві родини, робило з неї повірницю родинної тайни тай давало деякі полекші службові. Паничем-Славком цікавилась вона дуже. Чого він такий сумний заєдно, задуманий, маломовний, якийсь неприступний? Хіба ж він такий неподатний?! І намагалась пізнати його ближче, звідати ся про його тайни, поговорити з ним щиро та сердечно. Але се їй не вдавалось. Отже тим більше їй кортіло. Для того й тепер побігла залюбки вишукати панича.

Вона знала, де він ховаєть ся; вислідила се вже давно. Як що днини, так і тепер сидів Славко в садку за хатою. Там стояв під сливкою старий ослін на трьох віжках, бо четверта

зогнила зі старости тай відпала. Славко мав звичку сидати на тім ослоні тай довбати перед собою патиком у землі ямку. Працював так уже три роки, все одного й того самого часу, а саме: від того часу, коли встав, аж до того, коли подадуть другий свіданок. Бо в тім часі в середині в хаті не можна було вдержати ся; там тоді прятали і замітали. Тож Славко на той час ішов до саду, сидав на ослін і передовсім намагав ся вдержати рівновагу, бо безногий ослін холітав ся. Лехко можна було хибнути ся тай разом із ослоном упасти на землю. Колиж уже вдало ся Славкови схопити рівновагу, тоді нахилив ся, брав патик, що тут же стояв під руками тай довбав. Довбав цілїсенькі дві години. А властиво годину довбав, а годину загортав. Ся праця йшла Славкови дуже справно й хутко, а то з трьох причин. По перше, земля становила придатний матеріял на ту роботу, бо була пісковата, значить, сипка. По друге: Славко набрав справности до тої роботи, бо виконував її вже від давна. А третє, вистарав до того пригожий патик, бо з одного кінця гудзуватий, із другогож острій. Що острій кінець прошпортав, то гудзуватий вигорнув. Перша частина сеї роботи тревала півтора години, друга частина пів години. Бо довбанє йшло пинявіще, чим загортанє. При довбаню лучали ся з часта камінчики, корінці, черепки. Се зупиняло роботу. Треба було корінці проривати, камінчики й черепки підважувати, заки їх можна було на верх добути. А кілько рази треба було доконешне помагати собі пальцями й нігтями. А то не так лєгко! Бо як тільки нахилити ся, щоби допомогти собі руками, так у сеї же раз каліка-ослін холітав ся, а рівновага пропадала. Колиб не довголітна практика й набута справність, то прийшлоб ся

не раз при такій переміні знарядів праці лежати або Славкови на споді, а ослопови зверхи, або ослопови на споді, а Славкови зверхи.

Загортане йшло раз-два. Треба було гудзуватим кінцем загортати пісок у ямку. Але то також не кождий удасть. Найважнійша річ, треба мати міру в руках. Бо як за багато набрати на патик, то можна його зломати. Правда, можна докінчити инчим патиком, але то вже не те. А для чого? Не для того, що при сій роботі не так ходить про її вислід, як про сам спосіб її виконувания.

Після засуненя ямки, треба ще було її затоптати. Сеї штуки доконував уже Славко ногами. Бо хоч випробовував до сього веіляких патиків, отже не вдало ся. Одначе ноги затоптували йому так, що вже не було пізнати, де вона находила ся. Ні-бо! Сего не можна було доконати ніяким світом. Там, де була ямка, завсіди стояла купка. Хоч невеличка, але за те довший час. Пісок мусів сам своїм тягаром улежатись, аби земля вирівнала ся.

Викінчивши в той спосіб свою роботу, ішов Славко до хати тай уже заставав другий сніданок на столі. Инколи мусів трохи подождати. Але в такім припадку не його була провина, лишень його матери, бо вона очевидно спізнилася ся.

Чи й сьогодні вдасть ся Славкови викінчити свою роботу, се ще не знати. Бо ось ледви доторпав ся до половини ямки, як уже Пазя прибігла до саду. Але він її не помітив, з таким завзятком довбав. Колиж вона обізвала ся, що батько кличе його, то він жахнувся. З переляку товкнулось йому в грудях серце, аж дух заперало. Витріщив широко заспані очі тай не міг нічого порозуміти.

— „Татко кличуть вас, панічу!“ — сказала ще раз Пазя. Вдивлялась у нього миленько синими очима та з легка підсміхалась. Вона була низького росту, але все трохи більша від панотця. Ціла кругленька тай лице кругленьке як гарбуз. Сині малі очка бігали цікаво та свідрували Славка до самого серця. Трохи запасена та пухка так, що пізнати було крізь спідничку, як дрожало її тіло за кождим рухом.

Славко ще й тепер не міг прийти до себе. Відхилив трохи рот і дивив ся на Пазю зачудовано й неприємно. Неясні й легонькі думки шибали йому по голові, неначе десь ізза густих, темних хмар, ізза далеких пралісів. Ямка ще й до половини не дододана, а то десь кудись либонь кличуть його. Черевце ще не порожне, а то мабуть скажуть начиняти вже його другим сніданком. На його повнім смаглово-жовтавім лиці малювала ся якась мука. Немов від того, що він силував ся собі щось пригадати та не міг ніяк.

Славко сидів без ковнірця, одягнений у довгу, білу полотнянку. Її називали домашні „порохівником“ для того, що слово „полотнянка“ западто мужицьке слово. Полотнянку носить мужик. Сам робить із лону полотно, сам ткає, сам білить, сам шие. Тим то вона й полотнянка. А порохівник не те. Він висить у Жиди на дверях поміж иншим старим драптом. А як купувати його, то Жид каже: „Я його не дам від шість корон. Що ви собі думаете? Та се не полотнянка, се — пхоховнік!“

Білий, солом'яний капелюх сидів Славкови аж на потилици тай відкривав зовсім його чоло. Він навмисне насунув капелюх назад, шоби йому не заважали криси при довбаню ямки. Славкови було двацять і вісім літ. От-

же в супереч тому вікови не червоніла ся на його лиці ані одна крапелька крови. Лице його, трохи подовгасте, мало барву якусь смагляву, пожовкду, таї було повне, майже напухле. Очи великі, темно-жовті (називають їх звичайно чорними) вдивляли ся все в одну точку задумчиво й сумно. Темний вус розстрілений таї необголена борода, що їжила ся чорними пищками, робили вражінє, що буцім Славко десь недавно та підняв ся із слабости.

— „Панич допевне залюблені, що все такі задумані“ — заговорила Пазя. Вивчила ся сеї фрази в місті таї перелякала нею Славка ше дужче. Він задеревів на ослоні. Пізнати було, що намагав ся щось сказати, але слова не можуть йому прийти з горла крізь рот. Пазя догадала ся, що він несміливий. Тож зараз ухопила його за руку й тягла до себе:

— „Та ходіть бо, кажу! Татко кличуть!“

Але ослін захолітав ся, а рівновага, вдержувана привичними, несвідомими рухами Славкового тіла, пропала. Ослін упав, а з ним разом і Славко. Пазя випустила його руку й захотала. А він хвильку лежав на землі, тримаючи під колінами дошку з ослона та стискаючи її сильно литками. Бо як падав, то мимохіть притис дошку, щоби вдержати ся, тож тепер виконував той натиск несвідомо далі. Потім перекинув ноги та спровола піднімав ся. Вона схопила його знов та помагала встати. В кінці став на ноги рівно таї стояв перед Пазєю такий великий, безпомічний, переляканий і засомнений.

— „Панич не побили ся“? — зашебетала весело Пазя, не випускаючи його руки з своєї.

— „Ні!“ — спроміг ся врешті на слово Славко. Зиркав на неї крадьки, але ласо. Похіть розляля ся по його жилах теплою. Хотів на

щось зважити ся, але не міг. І знов попав у свій звичайний смуток. Вона буцім пригадала причину, чого сюда прийшла таї розказала Славкови про пригоду.

Він пустив ся йти. Похилений наперед ступав широкими кроками так, що Пазя мусіла за ним підбігати.

171251
Коло воза сказав йому панотець, що звинув ногу, нехай же Славко принесе йому палицю таї pomoже зайти до хати. Але заки Славко рушив ся, Пазя вже була в середині. Найшла в куті грубу, вишневу палицю, ваяла її в руки таї ждала. Коли Славко надійшов, то вона буцім подавала палицю, але зараз же хапала її назад таї ховала ся за другий стіл. Дрочила ся. Славко ступав за нею широкими кроками. Вона всміхнена, а він сумний, пахмурений. Не рівні сили до забави. Десь узяв ся гончий пес, „льорд“, як його називали. Як завсіди, так і тепер наче з під землі виріс. Урадуваний метушнею, скочив Славкови на груди, а коли віп його відтрусив, скочив за Пазєю, що тим часом уже виходила з хати. Зловив її з заду за спідницю зубами таї придержав. Пазя зо сміхом виривала спідницю таї при тії нагоді відкрила трохи свої грубі ноги. Славко знов хотів на щось зважити ся, але й сеї раз не спроміг ся.

Панотець казав провести себе до своєї канцелярії. Се була маленька компатка зараз за верандою, призначена мабуть при будованю плебанії на малі сїни. В сїй комнатї стояла супроти дверей під стіною стара отомана, колісь мабуть зелена, на обох кінцях повалаяна. На однім кінці замурана товщем із волося, а на другім заболочена чобітьми. На сїй отомані спав завсіди панотець по обіді. Мав звичай лягати з чобітьми. Десь дуже вже тому давно

лютила ся їмость за се, але то нічого не помагало, тому вона дала спокій, таї лишила панотцеві волю заболочувати свою канцелярію, кілька душа забagne. Під поперечною стіною на ліво від уходу стояло бюрко, завалене паперами й подертими книжками, прикуреними зверху порохом завгрубшки на палець. Панотець не позволяв нікому рухати нічого на бюрку, бо казав, що потім не може дошукати ся важних документів. Зразу їмость не зважала на сю заборону таї порядкувала на бюрку. Колиж раз панотець наробив крику, що тим прятанем загрила йому одно важне письмо із староства, від тоді занехала й на бюрку порядковане. Насупроти бюрка стояла шафа, а в ній стара й нова одіж панотця й Славкова. Перед бюрком стояли два крісла дубові, також темні від бруду. В канцелярії було лиш одно велике вікно.

Панотець ліг на отоману таї обізвав ся до сина удаваним слабим голосом:

— „Побіжи, Славку, до Павла Гаєвого, нехай прийде зараз та натягне мені ногу. Але йди сам, бо як кого пішлеш із тих дармоїдів, то не діждати ся. А по дорозі вступи до кухні таї скажи мамці, що я просив, аби прийшли конче зараз до мене“.

Панотця нога вже не боліла, але він почував біль на души через те, що не найшов у жінки віри. Забaглю ся старому попестити ся.

Коли Славко прийшов до кухні, застав матір, що лагодила другий сніданок. — „Отепер булаб уже ямка загорнена“ — подумав Славко таї зажурился, що йому завтра робити, чи кіпчити сьогоднішню ямку, чи зачинати нову?

Коли переказував матери батькову просьбу, вона дпвила ся на нього з великою любовю.

Потім гладила його по голові й промовляла:
— „Чому ти, Славочку, не підголнш ся? Заріс як старий дідура. Таї волосечко тобі геть рідне. Не хочеш мамі послухати. Купи собі, Славочку, таку воду до голови! Кілько я тебе просила за се таї не хочеш послухати. А згадаєш мое слово. Будеш видіти, що полиєш так, як тато“.

Як лиш Славко вийшов, справилась їмость до канцелярії. Ішла легко, ступала на пальцях по тихоньки. Ще як була панною, підслухала, як один паннич гдузував із її товаришки, що вона йдучи гримає немов коняка. Се так її вразило, що від тоді ходила все на пальцях і сей хід присвоїла собі й до сьогодні.

З обличчя була схожа на Славка, тільки не така повна на лици. Впадало в око її волосє, що місяцями було темне, а місяцями сиве. На зріст також була майже рівна Славкові. На кожний спосіб була багато вища від панотця. Загалом кажучи: опріч малого пастуха, Василька, панотець був найменший у цілім домі. Сей його зріст перед сорока літами та трохи не збунтував цілу громаду. Коли парафіяне довідались, якого дістали пароха, то зачали відказувати. А найбільше небіжчик Дмитро Березюк. Він таки кричав: „А се по якому? То для нашої громади такий малий піп?! Ми вже більшого не варт? Оп у Опеньківцях та піп як тополя, такий високий. У Берберівці хоч нижчий, але за те грубий. А нам надали якесь: Тьфу! Громада не може ся сего приймати!“ — Йому відповів Іван Косий, теж уже небіжчик: „Не бійте ся, куме, як будемо доносити хліби та колачі, то й сей погрубне“.

— Ледви дяк заглагоїв збунтовану громаду!
Їмость сіла на кріслі коло отомани таї бучім слухала наріканя панотця, на дідж жури-

ла ся сином. Вона з природи була трохи по-тайна, то й не признавала ся перед чоловіком у багато справах. Син журих її тим, що був завсідни такий задуманий, таї якийсь нещирий до неї. Тепер він по іспитах, спочиває по тяжкій праці, заки поступить до якого обов'язку, та лиш би йому тішитись і бавитись, а він намість того мовчить, та спить по обіді так, як його батько. Може бути, що його так наука змогла, але бо вже час прийти до себе. Хорони Боже від чого злого, але те все її дуже непокоїть.

А панотець тимчасом нарікав жалісним голосом, що його так нога болить, а йому не вірять. Вона зачула сі слова таї нагадала собі одну подію. Се діяло ся давно-давно, більше як трицять літ. Була ще тоді молодю жінкою. У Вороничах був тоді молодий учитель, гарний мужчина. Та не краса його тягнула її до нього, але його вдача. Бачила в нїм противенство до свого чоловіка. Сей би лиш наїв ся, спав таї сварив ся зі службою. А той на всім розумів ся, на все розумну мав раду. Аж мило було його послухати. Між ними виробило ся щире приятельство. І коли учитель, використовуючи те приятельство, (як кождий мужчина), одного разу обіймив її й поцілував, то панотець заздрів се крізь відчинене вікно. Учитель хотів лишити ся, щоби перед її чоловіком узяти всю вину на себе. Отже вона на те не пристала: витрутила його майже силоміць із хати. Дожидала відважно свого чоловіка, щоби йому сказати всю правду доочне. Але до того не прийшло. Бо її чоловік, дознаку так, як тепер, прийшов жалувати ся до неї, що вона його не любить. Таї вона пожалувала його. Достоту як та мала дитина, що її мати вибє, а вона йде до матери жалуватись на неї ж.

Таї тепер жалувала їмость панотця за те, що його болить нога. Про себе ж думала: „Ба де він тепер той учитель? Чи жне ще“?

Успокоїв ся душевно панотець обіцянкою їмості, що вона йому на вечір злагодить зимний оклад до ноги. Мало пестошів вимагають старі люде!

Сим часом надійшов Славко з Павлом Гавсим. Се був мужик уже старший. Від давна вже трудив ся натяганєм людських ніг і рук. Брав ся знахарювати й до худоби. Колись та мав із того навіть прихід. Але тепер залишив геть те знахарство. Хіба кому по знакомости зробив вигоду. Люде казали про нього, що мав легку руку. На ділі ж у цілім селі не було в нікого більшої руки як у нього. Коли та рука була справді легка, то се було найбільше чудо на світі. Долоня його пирока, мов лопа-па, пальці як ломаки. Половий добір мусів переходити через кілька поколінь, заки природила ся така рука. Мужикови треба ліку моцного; видко, що Гавсий орудував таким ліком, коли його хвалили за легку руку. Він був худий, але страшно жиливий; як спіймав кого тими широкими долонями, то або видужай або гинь. Іншого виходу не було. Ще одну мав прикмету, яка рідко лучаєть ся в мужиків. А саме: хибували йому всі передні зуби. Через те шипіляв. Але найважнішою його признакою, що на неї сам Павло покладав велику вагу, було те, що він носив окуляри. Що днини очивидно ні. Одначе при важних okazіях, особливо в педілі й свята, не рушив ся з хати без окулярів. У тих окулярах почував ся Павло веселіше, аніж не один дипломат у ордерах або дику у ковтках у носі. Тоді пантрував, чи не запитає його який сторонний чоловік: — „Чи ви випадком не письменні“? — На се

мав уже готову відповідь: „Письма то я знати не знаю, але окуляри вижиткую“. — А говорив се таким тоном, що треба було догадуватись, будім він переступив уже перші щелі до письма.

Не зляк ся панотець великої руки, але казав ногу натягати. Хотів переконати жінку наглядно, що не прикидав ся лиш хорим, але був ним на правду. Та либонь чи не жалував потім сього способу. Бо як Павло натяг йому ногу, то вона вже мусіла боліти: сей хірург порушив кождий сустан із місця.

II.

Не знати, чи панотця зіправди боліла нога з натягання, чи він удавав біль, щоби переконати жінку про своє терпінє, чи може в наслідок одного її другого, досить того, що стогнанє його тревало до пізна в почи. А се дало ся в знатє найдужче Славкови. Одначе зовсім не з тої причини, що не міг уснути, але для того, що не міг читати. Бояв ся, що через його кімнатку переходити ме імость до кухні тай при тій нагоді зловить його на читаню церковного права. Славко спав у малій кімнатці зараз біля кухні, а родичі ще по старім звичаю спали в сусіднім покою на двох великих ліжках. Колиб імость потребувала принести що з кухні, то мусіла б переходити через Славкову кімнатку. Сього ж він дуже бояв ся.

Бо одну тайну треба вже тепер відкрити. Славко не здав ані одного іспиту. Не пробував навіть здавати. Дурив лиш родичів, що має всі іспити, а свідочтва підробив сам. Правда, іздив три рази до Львова будім здавати. Та за

кождий раз посидів по два тижні ві Львові, забавив ся з товаришами тай вертав домів.

Що його до сього спонукало, віп би й сам не знав тепер гаразд розповісти. Може бути, що страх перед батьківською сваркою, може привычка ще з гімназії обдурювати в справах науки кождого професора тай родичів, а може по просту зробив те все з дитинячости. Склало ся воно так звичайно, що Славкови на думку не прийшло, які воно може спричинити наслідки.

Рік по матурі Славко спочивав і вчив ся курити, бо в гімназії не вмів добре сеї штуки. На другий рік вистарав книжки до першого іспиту та пробував їх читати. Які ж ті річі видались йому дивні і непотрібні. Книг і записків ціла купа. Не вжеж це все треба вивчити? Не може бути! А вже сього добра стільки, що на одноразове прочитанє за мало кілька місяців. Се певне лиш якісь такі просторі та дурні ноясненя, що читаючи їх зараз на сон ломить. Радив ся батька. Бідолашний панотець був тої самої гадки. А вже він також кінчив університет — теольогічний факультет. Найкращі спомини молодости вязуть ся з тими студіями. Ой! яка ж то широка забава була тоді! Усі гри в карти вивчив ся на тім факультеті. А кілька збітків настроїло ся своїм настоятелям і молодшим товаришам! Ще й тепер можна за боки брати ся зо сміху. Але наука там легша як у гімназії. Щось знало ся, а щось ні, щось випахувалось, а щось випросилось тай якось пішло. Буде так і зо Славком. Нехай він тепер читає, кілька може, а потім на два тижні перед іспитом поїде до Львова, випитаєть ся в товаришів, що доконче треба знати, а що можна собі „шкартнути“, прислухаєть ся, що

питають інших таї справа готова. Атже Славко не дурна голова, він у гімназії добре йшов.

Се все було для Славка таке ясне, таке зрозуміле, так доладно підходило до перебутого в гімназії, що не знати, чи й найшов ся би хто на світі, котрий би не повірив у слова панотця. То ж Славко в такий власне спосіб забрав ся до своєї науки. Не читав, але пухав ті книжки й ті записки, позіхав над ними, томив ся й мучив ся. Зачинав одну читати, потім її кидав, брав ся за иншу та з досади жалувал ся перед матір'ю, яке те все дуже-дуже скупише. Мати жалувала його щиро, бо любила його понад усі діти. Нераз вечером плакала потайки, глядючи на його муку над тими книжками. Бо вона була трохи потайна вже з роду в багато справах, що каменем гнітили її серце, не приповідала ся перед ніким. Уважала Славка за дитину, обходила ся з ним як із дитиною таї він сам мав себе за дитину. — Так проминув другий рік таї Славко вивчив ся добре курити.

На два тижні передом поїхав до Львова, до першого іспиту. Яким же він дивом здивував ся, коли його товариші аж умлівали зо сміху над його відомостями правничими! Зразу думав, що з нього жартують. Але потім переконав ся, що його погляд на науку справді дуже смішний. Допевнив ся про се тоді, коли зайшов прислухатись, як питають. Де-де! Та то таки напrawdę питають. Сидить чотири професори, буцім поважні люде, таї доконче хотять вивідатись у кандидата про всі ті дурниці, що над ними Славко так гірко позіхав. Він навіть не міг вирозуміти всіх питань і всіх відповідей на них. Дивував ся, що вони десь понаходили такі річи. Чи може ті річи стоять у

тих проклятих книгах і записках, що лежать у нього на столі?!

По таких звідинах соромив ся Славко за те, що признав ся перед товаришами до свого наміру здавати тепер іспит. Він буцім такого наміру зовсім не мав. Приїхав до Львова лиш на те, щоби звідати ся, як і що треба вчити ся. Товариші радили йому, щоби лишив ся у Львові таї може з другими вчитись. Але він про се й слухати не хотів. Правда, батько би йому дав на удержанє таї мати потай батька не поскупилаб ся якимось крейцаром, але він на житє ві Львові не згодив ся б ніяким світом! Адже на те записав ся на правничий факультет, аби міг дома сидіти. Мав уже того Львова досить у гімназії. Виріс уже з того віку, аби лиш бідувати й мучити ся. Деж би він проміняв житє дома за Львів! Подумати лиш, яка вигода дома. Таї він любить село, а не навидить міського гамору. А про іспит байдуже. Не здавав тепер, то здасть на другий рік. Хібаж мало таких, що тратять курси й літа?! Го, го! Є їх досить.

Тільки непокоїла його та думка, як він покажеть ся дома родичам на очі? Що він їм скаже? Такого сорому годі йому пережити! Не мав відваги сказати родичам правду. Ні за що в світі! Надумав ся, сказав їм, що здав іспит. Аж при третім іспиті та буцім спізнить ся з ним і в той спосіб здогонить тепер страчений рік.

Із жартів виставили йому товариші свідоцтво, а йому се піддало думку, що можна би ним успокоїти родичів. Тільки би вистарати ся про підробленє трохи більше схоже на оригінал. Про друк байдуже, його легко дістати, а підписи можна старанно наслідувати. Таї се йому вдало ся, як не можна ліпше.

Які радощі були дома зо Славкового іспиту, про се й нічого розказувати. Мати плакала з радості, але своїм звичаєм у кутику, потайки, щоб ніхто не бачив і не знав про її втіху. А батько тільки й розмови мав, що за те, які широкі, золоті ковніри ждуть його сина. Коли не мав уже кому розказувати, то йшов до малого пастуха Василька тай і його лякав золотими ковнірами, що — бач — як його син буде судією в золотім ковніри, то пераз засадить до криміналу Василька за злодійство. Бідний хлопець бояв ся, бо вже й тепер мав неодни ірїх на души.

Та проминув ще один рік, а Славко не міг узяти ся до науки. То ж нічого иншого йому не лишалось, як поздавати другий і третій іспит у той сам спосіб, як перший. Потім казав, що мусить відпочити по праці. Особливо мати на се згодилася, бо вона все мала його за дитину. Але зо Славком зробила ся тепер велика переміна. Він журив ся. Гриз ся й журив ся тяжко днями й ночами. Що з ним станеть ся, який кінець буде з того всього? Отєї питання блимали завсїди в його голові, а він не находив на них відповіді.

А попри те все ніколи не мав часу тай не міг ні до чого взяти ся. Дивував ся, відки другі можуть наїти час на науку? Бо й він і його батько так ніби нічого не роблять, отже все не мають часу. Рано, десь коло осьмої години, будила його мати до кави. Потому він уставав, умивав ся, одягав ся тай ішов до саду, бо в хаті прятали. Там сїдав на ослонї, порпав ямку й ледви ту працю доконав, мусїв уже їсти другий сніданок. Так обїдав ся, що як би не вийшов на прохід, трохи живота промняти, то не міг би зїєсти обїду. Як виходив, то мати наказувала, аби не барив ся, бо обїд застигне.

Йшов недалечко до ліса; заки вернув, було вже полудне тай обїд готовий. Обїдом так наїдав ся, що аж робилось йому гидко, не міг на страву подивитись. Жалував дуже тих людей, що доля змусила їх займатися кухарством. Де ж таки? Разураз мати діло з такими гидкими стравами. Вже при обїді знесилювала його сплячка; ледви додержував до кінця. По обїдіж лягав зараз у своїй компатї біля кухнї повний, тяжкий та знесилений. Засипляв сном неспокійним, хоробливим. Спав немов запаморочений доти, доки їмость не збудила його до підвечірку. Будив ся поволи, розплющував очи з трудом, бо повіки наче стали оловом, наче позлипали ся. У ротї було йому kwasно, а в голові шумїло. Довго ще лежав майже без тямки, з тяжкою головою, що не міг її піяк до гори звести. Цїле тіло проїмало якоюсь дивною студею, немов би обкладав його хтось якоюсь мокрою, заболоченою пматою. Дрож обхлюпувала його цїлого й доводила його до крайнього здепервовапая, до якоїсь скаженої лютости. Підпмав ся врештї з великим трудом на ноги й найрадше був би назад падав на постїль, щоб заснути по мертвецьки. Отже перемагав ся, бо соромно йому було перед матерю.

Атже вона зовсїм не спала по обїді, лагодила для нього підвечірок, а він же би не міг навіть дійти до того підвечірку? Тож ішов, потикаючись. Уся обсталова в хатї кружляла довкола нього, бо діставав заворот голови. Серце в грудях товкло ся, до знаку, як би чогось перелякав ся. Сїдав до стола й затулював рота долонею. «Бо одно, що заедно збиралось йому на позїхапе, а друге, хотїв відвернути від родичів свій віддих, горячий та йому самому противний. Голову схилив у долину, щоб родичі не завважали його, якоїсь мари, серди-

того обличчя. Кожде питане його денервувало. Відповідав від пехотя, коротко, захриплим голосом. А найдужче злостили його розмови батька про золоті ковніри. Не міг здержатись, хоч намагався, від крику на батька, аби дав йому раз із тим спокій. Батько стидав ся й умовкав. Матиж — вона зітхала й журила ся. Та нікому не виявляла своєї гризоти.

По підвечірку була би пора на науку. Коли ж бо Славко не міг прочунятись. Він буцім ходив, буцім говорив, а заєдно спав. Брав ся читати газету, отже й се йому не йшло! Бо одно, що майже дрімав над нею, а друге, не находив там для себе нічого цікавого. Деж тут говорити в такім стані про науку! Нераз по підвечірку натирив собі Славко чо́до долонями, вимахував руками, ногами, шоби лиш відогнати від себе ті сплячки. І се нічого не помагало! Навіть вода його не відсвіжувала. Коли захвав голову в мийницю з студеною водою, то здавалось йому, що потримає він у воді голову через кілька хвиль, то й там засне. В такій страшній борбі з самим собою мучив ся аж до вечері. І на диво тепер приходив до себе. Продрюхував ся й веселішав. Але сута вечеря робила своє. Як тільки її доконав, у той же раз збиралось йому на спане.

„Мабуть я від того який спячий, що так багато їм“ — розважав собі нераз Славко. Але чи можна инакше? Мати просить, на полумиску стоїть, то чом же не їсти? Атже чоловік не скотина, аби мав досить!

Що по вечери нападала його дримота, то се для Славка ще й поготів, бо й так усі незабаром лягали. На селі йдуть хутко спати. А він любить село й його звичаї. З вечера засипляв Славко борзо. Однак се спане переривалось йому зараз по півночі. Тоді будив

ся й тепер зачинали ся для нього справдішні тортури. Бо не був сплячий ані на волос і коли би тепер не була ніч, але днина, то Славко міг брати ся до всякої роботи. Та се очевидно не було би розумне. Деж товкти ся по почаях і не давати иншим спати? Та зрештою відпадала йому зараз охота до всякої роботи, як тільки зачав роздумувати. Розуміть ся, думав передовсім про себе. Журив ся такою журбою, що трохи не сходив із розуму. Не знав ніяк, що з сього вийде. Найдужче лякав ся того, що йому скажуть родичі, коли довідають ся про все.

Зачинав вірити в чуда. Може він де на якій лотерії виграв, але багато грошей, так із кільканадцять сот тисячів. Тоді все поладив би щасливо. І сю тему оброблював, передумував на всі боки. Се був його ратунок. Таких ратунків придумував більше, бо до ранку далеко. Засипляв над ранком знов і так смішно спав, немов лиш недавно ліг спати. Ціле спане до півночі десь зовсім загірвалося і Славко мусів спати на ново. Через те імість що дня будила його рано до сніданку. І тепер зачинала ся знов та сама історія, що й попередного дня. Тому дивував ся Славко, де инші находять час до якоїсь науки? Хіба ті люде ніколи не їдять, не сплять і не спочивають!

— „Ні! тут щось инше мусить бути“ — роздумував собі Славко. — „Певно инші розумнійші від мене. Їм вистарчить раз прочитати таї уміють. А я полун і туман. Де мені брати ся до науки?!“

Від таких думок мав себе за послідного дурня. Уважав себе за гіршого від усякого иншого товариша. Тратив відвагу й охоту до життя.

Вчера одна пригода заставила його читати церковне право. А власне не так пригода, як

пес „льорд“. Сей непосидючий пес, що всюди вродить ся де його не посіяти, прибіг смерком до Славкової компанії, вискочив на стіл і трутив на долівку якісь записки церковного права. Падучи вони відчинили ся й Славко проти своєї волі прочитав там уступ про перешкоду подружжя з причини убитя подруга. Прочитав і очам своїм не повірив. Там виразно стояла порада, в якій спосіб доконати вбитя подруга, щоби з того зовсім напевно зродила ся перешкода до заключеня нового подружжя. Прочитав Славко ще раз дотичний уступ. Так бо йє! Автор радить, хто має вбити, як має вбити, а навіть який намір повинен мати при вчинку. Се Славка дуже зацікавило. Постановив собі, в ліжку по вечері прочитати тих записок більше. Та бояв ся, що котресь із родичів може його зловити при читаню. Зачнуть допитувати ся, що читаєш, на що читаєш таї дуже легко може вийти з сього біда. Можуть родичі довідати ся, що він не поробив іспитів. Бо колиб їх поздавав, то на що слінає над якимись правничими шпарґалами. Звісна річ, що всяка наука се лишень кні, що за них потім для зменшення болів надають диплом. Тож Славко порадив собі так, що взяв до ліжка опріч тих записок також газету й держав її разом із записками в руках. Як би хто надійшов, то він би вдавав, що читає газету. Запевнивши ся так перед ненадійним нападом, узяв ся до читаня. Читав тепер поради, в якій спосіб виконати перелюб із чужою жінкою, щоби з того милого вчинку напевно виникла перешкода до подружжя з тою жінкою, розумієть ся по смерти мужа. Найбільше його дивувало те, що майже при всіх тих перешкодах инакше радило церковне право, а инакше австрійське. Не знати, чиєї ради має послухати інтересований?

Як же Славко жалував, що перед першим іспитом не зазірав до сих записок! Він переглядав тільки друковану книжку, а там зовсім инакше стояло. Хто знає, чи ті записки не були би його спонукали до науки. Та тепер уже пропало.

Через те, що не було примусу читати ті записки, то його як раз тягнуло до того читаня. Для того й нині ліг до ліжка з книжкою й газетою. Зачав навіть читати. Але стогпане батькове перебивало йому. Бо кілька рази в сусіднім покою що не будь зашелестіло, то Славко лякав ся й ховав книжку під ковдру, а натомість брав ся читати газету. Таке безнастанне наслукування так розривало його увагу, що не міг нічого з прочитаного розуміти. То ж кинув книжку, загасив лямпу й старав ся заснути. Однак батькове стогпане навіяло йому до голови дивні думки.

Доси пераз бажав він собі смерти. Нехай би вона прийшла коли в ночи, як він спить, і забрала його з сього світа. Він же тут не має вже що робити. Тепер же, коли почув, як батько стогне, прибула йому в голові думка, що далеко би лінше було вмерти його родичам. Обоім. А вже родичі завсїди відумирають своїх дітей. Коли б їх уже не було на світі, то йому би полекшало. Або би вчив ся до іспитів, або пішов би хоч каміне товкти. То йому все одно. Нехай би з голоду здихав, лиш коби йому збути ся тої страшної думки: „Що йому скажуть родичі, коли про все довідають ся?!“

Таке йому верзало ся з просонку, як засипляв. Нараз прокинувся й налякався.

— „Якеж у мені звірське самолюбство! Мабуть я вже дурію!“ — подумав Славко й трохи з жалю не заплакав. Бо як він міг бажати,

щоби його мати вмерла?! А вже вона його так любить!

Сон опустив його зовсім. Обертався з одного боку на другий. Хоч пудьга його мучила, то однако не світив; за такий довгий час устиг уже до неї звикнути. Всякі думки шибали йому по голові. Думки без звязи, майже горячкові. Нараз серед тої судолюки гадок змалювала його уява перед його очима кухарку Пазю. Від давна вже поглядав на неї ласним оком. Отже не міг зважити ся навіть на ніякий натяк. У жінці нічого не бачив більше окрім самиці. А знав ближче жінок лишень із розпустного дому. То ж міряв їх тим самим мірилом, що й проститутки. Видів лиш таку ріжницю, що коли проститутки вимагають від чоловіка грошей, то всі інші жінки вимагають чогось йому не знайого. Але він би те не міг дати, бо не має. І тут чув себе гіршим над усіх своїх товаришів. Се його робило супроти жінок несміливим.

Навіть пані „жонцова“ Крацьковська не могла додати йому сміливости. Славко бачив, що вона намагається його зосмілити. Отже приймав її ласкаву мову з якимось переляком. Йому здавалося, що Крацьковська лишень через помилку говорить йому ласкаві слова. Через те, що не знає його добре. Бо як би пізнала, то не то що не мала би для нього доброго слова, але прогнала б його навіть із перед своїх очей.

Дуже з часта думав про неї, вважав її за найкрасшу жінку. Болюча заздрість обгортала його душу на саму думку, що її мужеві та вольно цілувати ті малечкі її губки. Про себе ж думав, що він не достойн такої жінки як Крацьковська, бо він гірший від усякого иншого чоловіка.

Що до Пазі, то він наче догадувався, що вона недалеко втекла від звичайної повії, до якої мав сміливість. Однак не був цього певний. Бо через приставань з проститутками виробив собі переконань, що всякий почин, і душевний і фізичний, походить від жінки. А такого почину від Пазі не міг добачити ся. Та все таки молода кров і потайне бажань, — сі дві річі перли Славка непереможною силою до того, щоби приблизити ся до Пазі. Ось він пробував ущипнути її в руку або в шию. Але щось його здержувало, не міг зосмілитись. Тепер роздумав над тим, яким би світом се так доконати.

Славко був забобонний. Гімназіальна наука не дала йому ніякого світогляду на житє. Та й він його тоді не потребував. Тепер же, коли задумав жити сьак-так незалежним житєм, вироблював собі той світогляд. Але яке житє, такий світогляд. Дотеперішнє житє не дало Славкові розумного досвіду. А якісь неясні відблиски перебутої шкільної науки творили в його голові якесь замішань, якийсь дивобгляд. Між иншим вивчив Славка житєвий досвід, що коли чого дуже тішити ся, то потім стріне його допевне якась немила пригода. Коли надіється, що щось допевне сповниться, то воно як раз станеть ся на суцїр. Коли ж натомість має певність, що щось йому не вдасть ся, то воно як раз обернеть ся на добре. Мабуть дотеперішні його невдачі та й те, що ні до чого не прикладав ся, а про те таки часом удало ся, виробили в нїм таке переконань. А може що инше. Досить того, що став ся забобонний.

Тож і тепер намагався Славко стратити надію на всяку змогу зближити ся до Пазі. Був переконаний, що як не мати ме ніякої надії, то як раз сповниться ся його бажань. Але

надія його не оставляла, а він журился тим. Серед такої душевної гімнастики заснув над ранком. І знов мати будила його до кави.

На другий сніданок спізнився. Мав подвійну роботу: перше загорнути стару ямку, а потім видовбати її загорнути нову. Старої не викінчував, бо лишило б ся за багато часу. А вільні хвили його лякали. Бо перед другим сніданком, на його думку, не можлива річ брати ся до якоїсь роботи, зрештою тепер навіть не має до чого, а додбане ямки відгонило від нього всі думки. Думкиж ті в останнім часі були для нього дуже страшні. Се добігав власне другий рік до кінця, кінець його спочинку, тепер мав поступити до якогось уряду. Родичі на се ждали. Що ж йому робити? Такі думки його замучували. Одинока втеча від них — порпане ямки. Навіть те тяжке, прикре спане по обіді вважав тепер за ратунок від душевної муки.

По другім сніданку пішов Славко, як звичайно, на прохід. Дорога вела круто поміж поля. На сих пісках не могла бути дорога добра. Колеса врізувались у пісок глибоко, дошеві води змивали його місцями й лишали по собі або глибокі вибої або цілі рівчики. Попри дорогу простягала ся глибока, стрімка в низ, дебра, заросла густою травою. Дебра їжила ся місцями колючим ялівцем, а місцями показувала стрепіхаті криві сосни. Вона бігла просто, потім навітала в бік, уступаючись перед горбами й пригорбками, оббігала їх докола, тай знов приставала до дороги, що видрапавшись на гору злітала відти стрімко неначе зо стіни.

В однім місци зійшов Славко з дороги в бік на стежку. Зайшов нею аж над дебру й спустив ся в низ. На дні дебри росла трава буйна, висока, бо сюди спливала дощева вода

тай справляла землю. Ще й тепер серединою дебри полишали ся тут і там маленькі ямки, вистелені камінчиками, як останки русла. Славко видрапав ся на протилежну стіну, вийшов на сам беріг дебри й сів під лубин, що ріс на сумежній ниві. Виймив тютюн, крутив папіроси, й курив один за другим. Так багато курив, що вже стидав ся говорити матери, аби йому купувала тютюн, але викрадав гроші від батька й сам купував ті пачки, що виходили йому на звиш купованих матірю. Думав уже навіть узяти ся до люльки так, як його батько, бо тютюн до люльки був дешевший. Пробував навіть курити з батькової люльки. Отже не міг до неї звикнути. У язик пекло, а надто затирав ся мачкою й діставав від того таку гикавку, що тельбухи в животі перевертали ся.

Десь узяв ся гончий пес „льорд“. Прибіг до Славка задиханий з виставленим язиком і лїг біля нього. Се був кудлатий пес, сетер, брудно червоної краски. Його дістав Славко перед роком у дарунку від пані „жонцової“, Крацьцовської. До Крацьцовських ходив Славко в зимі майже що днини грати в карти преферанса. Вониж його сеї гри навчили, бо він доси не вмів пійкої гри в карти.

Крацьцовський був завідателем дібр Воронич. Про нього ходила чутка — яку інтелігенція приймала з насміхом і завистю, а мужики з почетом — що він неслубний син властительки, баронової. Вона мешкала в добрах свого чоловіка десь на Поділю, а до Воронич не показувала ся ніколи. Щось муїло лучити Крацьцовського з бароновою, бо як би ні, то вонаб його допевно в обовязку завідателя не держала аж одного дня. Він був палоговий п'яниця, але не з тих буденних п'яниць. Були часи, коли він зовсім не пив, як же вхопив ся

вже до п'янства, то пропадав з дому на дватри тижні. Його звали всі „пан жонца“, а її „пані жонцова“ навіть поза очі. Вони були ще люде в силі віку, навіть однолітці. Мали двох дітей: двох хлопчиків. Одного шестилітнього, а другого дволітнього.

Краньцовські приходили радо до Матчуків через те, що ніде більше не бували, бо жонцова одно, що соромила ся за наліг свого мужа, а друге, її муж мав таку вдачу, що як випив чарку горілки, то зараз його збирало „на валдер“. Годіж їй було в чужім домі наказувати господарям, щоби не показували її чоловікові горілки. А в Матчуків, то все було можна, бо вони як близькі сусіди знали про все. Літом вони мало здибали ся, бо не мали часу зза господарських робіт, за те в зимі дуже часто. Особливо Славко був частим гостем у Краньцовських. Як коли не прийшов, то Краньцовський прибігав і зтягав його силоміць. У зимі бував там Славко майже що день, а в літі лиш у неділю. Жонцова була дуже прихильна до Славка й коли він торік сказав раз, що вподобав собі маленького „льорда“, то вона не надумуючись ані хвильки, подарувала йому psa.

Та хоч сей пес був спроваджений відклясь та мав навіть коштувати досить дорого, то однако в Славка зовсім поцсував ся. Ходив самопас, мало держав ся хати, а коло дому лиш тільки було з нього признаки, що через нього не міг удержатись ані оден кіт, бо був їх великим ворогом. Зараз роздерав. Се лютило їмость страшенно, але вона перед Славком не зрадила ся про те ані словом. Та при тим мав льорд то до себе, що зявляв ся біля Славка ненадійно, наче з під землі виринав. Отак же й тепер зявив ся.

Отже Славко на нього не зважав. Сидів, крутив папіроси й курив раз коло разу. При тим як звичайно журив ся. На другім березі дебри цвила на ниві гречка. Бяколи обліплювали роями її цвіти, а запах меду розстелював ся навкруги. Біля Славка з цвіту лубіну йшов запах, схожий на запах фіялків. А Славко не чув ні запаху меду, ні запаху фіялків, бо курив і курив без пересталку.

Біля нього простирав ся жовтий і синій лубін неначе синя скатерть золотом проткана. Горою рівний мов пристрижений, а боками буйний та густий, що й перепелици нікуди проихати ся. Горою цвіт синій і жовтий укривав кожду гняльчку дрібними човенцями в повздовжні рядочки. Понижче вузенькі листочки збігали ся в темно зелені зорі. А сподом звишали ширші листки купками, хапали своїми волосинками білий соняшний світ, збирали його в пяточки й побілювали ними свою зелень.

Писала ся ростина для всякого по синій скатерти золотими буквами, що сими краями гостював давно великий неврожай, що білий пісок не здужав хліба родити. Але попередник Краньцовського, якийсь Німець, що арендував Вороничі від баронової, заманив цю рослину — кажуть мужики — дець аж ізза моря, обсадив нею широкі піски й перемінював їх у родочу землю. Від нього навчили ся й мужики сей штуки.

А Славко сидів біля того письма та й не вмів його прочитати. Сидів безпомічний та трохи не сходив з ума, що загірив диплом на золотий ковчир.

Коли вернув ся Славко на обід, застав уже панотця здорового як дзвін. Він устав сьогодні ранше, чим звичайно та побіг хутенько до стайні, щоби застати ще Івана дома. Бояв ся,

щоби не вдалось Іванови втекти в поле без ганьби. Держав панотець свою постанову твердо, щоби як найдовше користувати ся пригодою в лісі. Іван терпить мовчки панотцеву сварку, бо був переконаний, що скоїть ся незабаром щось таке, що сварка перерветь ся.

Се й стало ся незабаром. Склала ся подія, що відобрала панотцеві зброю проти Івана. Зараз на другий тиждень у п'ятницю. Перед полуднем дибав панотець по подвір'ю, нишпорив по кутках і здавалось йому, будім діло робить. Звичайно вишукав якусь дрібницю й потім чіпляв ся до всіх. Тепер побачив, що одна шибка в стайні збита. Прийшов до кухні й переводив ціле слідство, хто збив шибку. Кухарка не знала, бо як тут стала на службу, то вже була шибка збита. Панотець сердив ся, що ніхто нічого не знає, він за все сам муєть дбати. Врешті їмость не втерпіла. Всупереч свому звичаєви обізвала ся до панотця з острим словом:

— „Прошу тебе, вийди трохи на двір воувати. Як сам нічого не робиш, то хоч друго-му не заважай!“

Засоромлений панотець уступив ся з кухні, вийшов на двір, але збита шибка стреміла йому цвяшком у мозку. Хто її збив? Пастух муєть знати. Пустив ся йти до пастуха. Він пас худобу зараз за оборою на перелозі. На плечах мішок, привязаний до шиї мотузком. Так одягав ся завжди пастух Василько, чи слота, чи погода. Йому минуло сеї весни дванацять літ.

Панотець побачив його вже з далека. Василько підогнув праву ногу до гори, голову перекинув на лівий бік і скакав на лівій нозі. Все кругом та кругом. При тім бив батою по землі, а за кожним скоком викрикував: „Гоп! гоп! гоп!“

Заки панотець зайшов до Василя, надібав по дорозі красу корову. Пасла ся на пастівнику одинцем на яких п'ятдесят кроків від решти худоби. Зараз біля конюшини. Могла кожної хвилі забігти в конюшину й наробити шкєди. Панотець забув про шибку. Що се за корова? що вона тут робить? Зачав розмову з Васильком. Але муєли оба кричати, аби себе могли порозуміти, бо говорили на віддаль:

— „Чому корову не наженеш?“

Василько застановив свої підскоки й наладодив ся тікати. Привик, що як хто з домашніх що від нього хоче, то небезпешне буде битий.

— „Ти оглух? Чому корову, кажу, не наженеш?“

— „Котру?“

— „А отсю красу!“

Намість відповіді, зачав Василько плакати. Віщував, що бійка неминуча. Ще не знав своєї провини, але міркував, що вже якась та найдеть ся. Може за те, що землю бє батою, бо то гріх!

— „Та чоґо реवेश? Нажені корову!“

— „Я не годен її нагнати“ — кричав Василько плачучи — „бо вона дуже біґає тай бє мене. Вона що днини так: рано й сполудня“.

От як. подумав панотець. А Іван нічого не видить. Я сам мушу всьоґо діздріти, всьоґо допильнувати.

Розмова з Васильком ішла далі:

— „Та якої стилої матери реवेश?“

— „Бо я не годен собі з нею ради дати“.

— „Заткай ся вже раз; я її сам нажену“.

Так говорив панотець, але надумав ся инакше. Постановив займити ту корову: Загнати її до своєї стайні, нехай той, чія вона, запла-тить кару.

Але корова не Василько: Вона не бояла ся панотця. Правда, вступила ся перед ним, та не до стайні, лиш просто в конюшину. Панотець за нею, вона далі. Пасеть ся, толочить, робить шкоду.

Саме вертає Славко з проходу. Узялись оба гнати. Та бо біда, що корова має роги таї хвіст. Рогом може пробити, а хвостом як-би ляпнула по очах, то світа божого не вздриш, а сліз не вгамуєш. Забігали кругом неї то відси то відти, а вона брила все далі в конюшину. Десь узяв ся льорд, як із землі виріс. До разу порозумів, що треба виконати напад на спільного ворога: скочив до корови й загавкав. Краса корова зміркувала, хто з сих трьох найнебезпечніший, фукнула таї справила роги просто на собаку: або вступись або смерть твоя! Льорд волів вибрати першу тактику; загнув хвіст під себе й кинув ся до Славка за підмогою. Короваж завзяла ся на собаку, бігла за ним далі. Якеж було її здивованє, коли побачила нараз п'яти всіх трьох своїх ворогів. Та не переслідувала їх, лиш зачала зараз пожиткувати здобутки своєї побіди; пасла ся спокійно на конюшині.

Отже битва ще не була скінчена: Коровячі вороги дістали нову поміч. Зараз за дорогою орав кривий мужик. Він уже від перше стримав коні таї приглядав ся цікаво тій битві. Колиж тепер переконав ся, що корова побідила вже зовсім своїх противників, прийшов їм на підмогу. Се був високий мужик, що мав праву ногу скривлену в коліні до середини. Як ішов, то писав нею півколесо, достоту як шиверного корова. Через те подавав ся все на правий бік і йшов зовсім поволи. Лице в нього якесь побабчене, а заріст на лиці дуже слабий. Вуса короткі, наче промикані, а на бороді

видніли ся купки волосу лиш по бородавках. А їх було досить на виду. Сей мужик зайшов із заду до корови, зловив її за ріг, здоймив із себе ремінний поясок, привязав його корові до рога: Прошу, ведіть. На се діло не найшов ся охочий. Тож просили його, аби він сам повів. Та мужик не хотів. А чому? Бо там може бути на подвірю їмость або кухарка, а йому стидно без ремінця. Як же йти розперезаному? Правда, він мав на собі лиш сорочку й нагавиці, але в ремінці, то так як у кожусі. Коли ж здойме ремінець, то чуєть ся немов голій. Нехай же поженуть корову самі, а ремінець йому відоплюють. Він буде ждати коло плуга, а для закриття свого сорому підперезеть ся тимчасом перевеслом із житної соломи. Там у нього коло плуга на возі солома.

Треба було великої просьби й панотцевої поваги, щоби спонукати мужика, аби повів корову розперезаний. Пристав, але під вимовою, що Славко побіжить наперед таї зарядить, аби на подвірю не було й живої душі. Побіг Славко, а за ним льорд на ввипередки. Добре стало ся, бо по дворі крутила ся чогось Пазя. Славко сказав їй уступити ся. А як вона довідала ся, для чого, то сховала ся до саду таї дивила ся крізь пліт. Умлівала зо сміху, як побачила мужика розперезаного.

Панотець підгонив корову з заду, аби борше йшла. Як роги в добрих руках, то хвоста не страшно. Привязали корову до жолоба в стайні. А як мужик одяг ся в ремінець, то аж легше відотхнув: Неначе на світ народив ся. Попросив ще панотець мужика, аби пішов до вїтти. Нехай прийде зараз отаксувати шкоду. Ще мужик не вийшов зо стайні, як панотець заверяв його назад і зачав із ним таку розмову:

— „Ти хто?“

— „То панотець мене не знають? Та ж я служив у панотця за пастуха“.

— „Брешеш! У мене не було кривого пастуха“.

— „Я ще тоді не був кривий, то вже двадцять літ минуло. Де, де! Мені тоді було всього дванадцять рік. Я служив у панотця пять рік“.

Панотець витріщив на нього очи. Мусів добре витріщитись, бо позирав на кривого з долини до гори. Думав-думав, а врешті нагадав.

— „Ага! То ти Петро Оскомюк?“

— „Той самий!“

— „А ти, злодію! Та ти шпуряв за коровами каменем“.

Потім поясняв Славкови:

— „Не хотіло ся псявірі бігати за коровою, а він каменем! Лінував ся встати. Сидить тай книжку читає, а в корову каменем. Ударив тільну корову тай скинула теля. Такий воріг!“

Тепер обернув ся знов до Петра тай картав його далі:

— „За таке теля були би мені заплатили Жиди набезпешне пятку. З зажмуреними очима! А ти того збавив. Він сидить тай книжку читає. Який мені тут читарник узяв ся! Чикай, чикай! дам я тобі книжки читати! Але скажи мені, чого ти шпуряв акурат до тільної корови. Га? Чого?“

Дарма, що ремінець мав на собі, отже таки мусів Петро соромитись. А навіть не міг очей спустити в долину, бо як спустив, то дивив ся просто на панотця. Стояв такий високий, кривий нездара, крутив головою на всі боки тай щось мимрив під носом. Пробував боронити ся тим, що йому панотець обтягнув із платні за те теля. Але така оборона Петрови нічого не помогла, а панотцеви додала ще вогню.

— „Я тебе не питаю ся, чи тобі хто обтягав з платні за теля, лиш я тебе питаю ся, чого ти кидав каменем до тільної корови? Ну, та вже шпуривсь раз, але на що було далі шпуряти? Колиж бо віп одним разом не коптентував ся. Доти шпуряв, доти бив, аж доки не зопсував худобини!“

— „Бігме, я лиш раз“ — божив ся Петро.

— „Брешеш! Від одного удару не скинула би корова теляти. Але я тебе питаю ся, чого ти шпуряв каменем акурат до тільної корови? Чого не до ялівки, але таки конешно до тільної корови. Кажи, чого?“

— „Та я не тямлю, то вже двадцять літ...“ просив ся Петро.

— „Не тямш? Ти вже забув? А я тобі скажу, чого. Навмисне, аби мені шкоду зробити. Іншої худоби ти не годен був забити. Е! як би ти був годен, був бись мені всю худобу перебив! Але ти собі певне так гадав: чикай — каже — вдарю тільну корову в лівий бік та нехай йому хоч теля скине!“

Петро аж почервонів із сорому. Тай Славкови було ніяково. Щоби перервати ту сварку, нагадав батькови про віята. Панотець уже забув про се зовсім. Тай на що йому тепер віята? Уже зігнав свою сварку на Петрі тай на передпоłudне має досить. Але вже зачав, треба кінчити.

Петро сам без ніякої просьби пустив ся йти до віята. Радий, що вирвав ся зі стайні. Хоч кривий, отже так хутко шкатульгав, що трохи не біг.

Панотець хвалив ся перед сином, як то ніхто не дбає за господарством, як він усе сам мусить доглянути та яка то праця. Ніколи не має часу, боїть ся навіть до міста поїхати, бо

без нього тут би все пропало. Славко завважав, що батько буже тішить ся з сеї пригоди.

Заки Петро ще встиг дійти до віята, то Іван уже вернув із поля. Панотець привитав його сваркою. Сам він, панотець, мусів загонити корову, що вже ціле діто робить шкоду в його конюшині. Допевне Іван у змові з тим злодієм, коли не хотів тої корови займати.

— „Котра корова?“ — запитав ся Іван.

— „Не видиш котра? Ади отся, привязана!“

Іван стис плечима. — „Таже се наша корова: „красулька“. Панотець не пізнають своєї худоби?“

Панотця наче не було в стаїни, хутенько подріботав до хати. За ним ступав широкими кроками його син. У своїй думці мав таке переконанє, що як би його батько не був так дуже тішив ся з сеї пригоди, то вона була би для нього щасливійше скінчилась.

У такий спосіб висвободив ся на тепер Іван від сварки тай міг своїм давним звичаєм сам догонювати панотцєви.

Ледви засіли до обіду, дала кухарка знати, що війт чекає на панотця. Він таки зараз зачав перечити ся з Пазєю, чого війт приходиться тоді до нього, як він обідає. Чи не може найти собі догіднійшого часу? Хиба навмисне на те приходиться тепер, аби не дати йому звісти обіду. Гадав панотець, що хоч хвильку буде мати спокою, аби хоч спокійно звісти. Та де там! Війт навмисне вичекав тої пори, як дадуть обід на стіл. Допевне ждав у кухні на ту пору.

— „Я цілий день працюю як чорний віл“ — хвалив ся панотець — „всього мушу сам доглянути, та хотів бим хоч трохи спочити при обіді“.

— „Іди вже до кухні, чого стоїш?“ — сказала імость до кухарки. Вона так хотіла запитькати панотця. Як не буде перед очима Пазї, то не буде на кого сварити. Але хоч Пазя вийшла, то панотець не вгавав. Він же навіть не ляже по обіді через віята. А лягти потребує конче, бо дуже змучений. Імость уже піднімала ся обовязку відрядити віята, нехай би прийшов у вечір. Та бо показало ся, що панотець мав якесь дуже важне діло до віята. Мусить його зараз полагодити, бо як ні, то буде за пізно. Показало ся, що то лиш така лиха доля сьогондє в панотця, що йому не доведеть ся зазвати спочинку.

По обіді пішов панотець до своєї канцелярії й закликав віята до середини. Війт був один із молодших господарів, що ще держали ся народного строю в одязі. Бо більша часть сих господарів носилась уже по міському. Вони купували всяке дешеве драпте в місті, зпошену одіж цивільну або військову. В горячія дни при роботі ходили лиш у сорочці й нагавицях. Волосє також стригли по міському, коротко. Сю зміну звичаїв спричинило те, що Вороничі були положені поблизу міста й те, що надмір людности шукав зарібку в Прусах і Америці. Війт же держав ся давних звичаїв, бо се було признакою богатства. Носив довге волосє, а одягав ся в чорний сїрак і в прості чоботи. Він був великий прихильник панотця, бо перебрав іше по своїм батьковин уряд старшого брата й паламаря, а попри те був з вибору церковним комітетом.

Панотець казав йому сісти на крісло, а сам сів на отомані тай мовчав. Дрімота обхопила його цілого так, що аж мусів чоло морщити, аби задержати розплещені повіки.

— „Панотець щось мене потребували?“ — запитав ся вїйт.

— „Я? На що?“

— „Таж панотець кликали мене“.

— „Коли? Я тебе не кликав“.

— „А до мене вступав Петро Оскомюк“ — дивувався вїйт — „казав, що панотець кличуть“.

— „А він чого кривий?“ — запитав ся панотець майже з просонку, бо сон уже його переміг.

— „От не скажу. Він вже давно вкалічів“.

Панотець нараз прочунався: „Як то не знаєш? А ти ж що за вїйт?!“

Устав з отомани, зачав ходити дрібно по канцелярії, а на вїйта сварив. Бо певно вїйт знає, лиш не хоче сказати. Вони всі в змові: Таке злодійське село. До тепер гадав, що хоч вїйт порядний. Але видко, що в цілім селі нема кому вірити.

Вігаючи по канцелярії, робив панотець такий вітер, що аж напері тріпали ся на бюрку. Одна картка ось-ось таї полетить на землю. Вїйт обережно зловив її в обі долоні, бо своїми грубими костистими пальцями не міг би такої тоненької річи вдержати: Вона би прімкнула ся крізь пальці таї полетіла б на землю. А вїйт знав уже з досвіду, що з гладкого помосту легше зняти корець збіжа, як таку картку. Ти її гладь-гладь пальцями таї не вхопиш. Хотівши її допевне спіймати, треба зачепити її на самій середині вігтями так, як каня курятко бере в шпони, потім треба ту картку зімняти, аж тоді можна вже її піднести. Але письменні не люблять, як їм подають зімняті картки. З такої то причини взяв вїйт картку в обі долоні таї злегонька, обережно, аби не потовклась, поставив її на бюрку на

самім верху. Панотець заздів сю вїйтову роботу. Зараз межи ними счинила ся така бесіда:

— „Ти на що тото рушаєш?“

— „Я боявся, панотче, аби воно не впало на землю“.

— „А щож воно тобі заважає? Нехай би падало, тобі жура? А ти знаєш, що то за картка?“

— „А відкиж мені знати? Я не письменний“.

— „То я тобі скажу, що то за картка. То метрики. Як хто родить ся або женить ся або умирає, то я собі пишу на таких картках, а потім перетягаю до метрики. А як ти мені ту картку переставив з одного місця на друге, то я тепер не знаю, до котрої книжки вписати. За се я можу підпасти у велику кару. Ти знаєш тото?“

Вїйт аж пополотнів зо страху. Просив панотця, щоби йому вибачити. Він же не зробив се навмисне.

— „Ага! Не навмисне“ — підхопив урадуваний панотець. — „Як би не навмисне, то чого би ти акурат чіплявся сеї картки? Чому би тобі не переставити отсю грубу книжку? Але ти акурат береш ся до тих карток, що мені їх треба до метриків. Певне гадаєш собі: Чекай, попе! я тобі сесе помішаю, то або страшиш кілька день, заки ті картки до ладу доведеш, або підпадеши під велику кару“.

Вїйт клявся, божив ся, присягав ся, що зовсім не свідомий таких злих намірів. Але то нічого не помагало.

— „Хтось тебе мусів того навчити або таки певне хтось намовив. Скажи мені, хто тебе намовив до сього“.

— „Вїйт клявся, що ніхто.“

— „Не хочеш сказати, хто намовив? А я тобі скажу, чому ти не хочеш сказати? Бо ти певне сам ходив до когось звідатись, яким би чином заподїяти мені яке лихо“.

Таку розмову провадив панотець із вїйтом. Вїйт забув навіть допитувати ся, чого його панотець кликав. Лиш позирав крадьки на двері, як би їх справно відчинити. На горе своє та на біду не вмів відчинювати тих замків у панотцевїй канцелярії. Але небезпека додає відваги. Тож вїйт ухопив клямку в свої жилаві руки. Тягнув її д собі. Колиж двері не відчинялись, то він тручав її від себе. Отже й се не помагало. Тоді вїйт із усеї сили крутив її на право.

— „Ти чого причепив ся до дверей? Наважив ся поломити?“

— „Не можу відчинити“ — відповів вїйт таї не переставав крутити замку. Але тепер крутив уже на ліво. — „Дуццо дуже!“ По сім слові скрутив вїйт іще раз клямку на ліво, сіпнув двері д собі, а вони з великим лоском відчинились.

Як ішов вїйт до дому, то панотець його провожав. Геть аж на дорогу. Супровожав вїйта без шапки, простоволосий. Один космик гирі зсунув ся йому аж на плече, а частинка лисини показала ся на світ як сніг біленька. Але він на те не зважав. Ступав за вїйтом слідом, трохи на пята не наступав, а все допитував ся з чїєї намови хотїв вїйт йому картки помішати?

А коли вернув ся до канцелярії, був зовсім собою довольний таї залїг на отоманї, що-би спочити, доки не збудять до підвечїрку.

III.

У недїлю по обїді, ще Славко не встиг лягти, як на плебанїю прийшла панї Краньцовська. Се була білявка майже вісім літ старша від Славка. Отже про те була гарна. Саме була в тім віці, коли жіноча сила й привадність стоїть на місци. Ростом середня, може навіть занадто угла, зовсім не визначала ся повними й круглими формами тіла, які є так часто признакою білявок. Подовгастого обличя, з носом по середині трохи горбатецьким. Питомою їй принадою було густе, буйне, золотаве волосє та незвичайно маленький ротик. Її губки майже мусїли стискатись у маленький кружочок, що-би могли змістити ся навкруг маїсїнького ротика.

Вона була дуже заклопотана. Оправдувалась і звиняла ся кілька разів, що зосмілила ся непокоїти Матчуків у такїй незвичайній порі. Але панотець просив її сідати та трохи не бігав докола неї вихилясом, упевняючи, що вона робить їм велику приємність своїми відвідинами. Адже сусїдська річ — усе без церемонїї. На діліж не доконче був панотець довольний приходом Краньцовської, бо вона задля сварки не була пригожа, а в спаню заважати заважала.

Розмовляли по польськи. Панотець калїчив польську мову немилосерно. Говорив українські слова, намагав ся лиш виговорювати їх на польський лад, наскільки дозволяв на такий виговір його рот, звичний до вкраїнської мови. Найдужче мучив ся звуком: л, бо ані тии не міг вимовити його на кінци слова. Помагав собі тим, що міняв той звук на: ль і говорив: „ходзїль, робїль, сталь сен.“ Також дуже догїдну вигмову вищукав собі на признаку польської

мови накопичування скриплячих голосів. Не під силу приходилось йому взяти відразу такі голоси на язик, тож для мелодійності додавав іще звук и таї говорив: ишчшегла намість: стшегла.

Краньцовська жалувала ся на чоловіка. Він знов нині пішов „на вандер“. Рано поїхала з ним до косьола, а він у місті втік від неї. Лишив її на бричці мов дурну. Та їй би про се байдуже, бо вже по житних жнивах, дасть собі раду й сама. Тільки лякає її те, що чоловік має гроші при собі. Взяв щось п'ятьсот корон. На безпечно проп'є все. Кілька рази постановляла собі не дати йому ані феника більше. Отже він завсіди від неї якось вигулив. Так і тепер. Уже довгий час справував ся без ніякої догани: не пив, подарив. Сьогодні сказав їй, що має післати рату за штучні погної. Написав навіть поштовий переказ на ті гроші. Отож не диво, що повірила йому. Та як тільки приїхали до міста, він вискочив із брички й сповістив її, що має тут довшу орудку, нехай же вона вертає сама до дому. Розумієть ся, вона вже й до косьола не ходила. Хоча знає, де він зайшов, та заманити його не потрафить до дому: Він її не послухає. Вона ж не може счинати авантур по корчмах, бо соромно їй перед людьми, для того прийшла просити, чи би пан Славко не був ласкав потрудити ся з нею до міста. Її чоловік стидати меть ся Славка таї верне з ним до дому. Просить вибачіння, що зосміливила ся так непокоїти пана Славка, але її голови чіпляєть ся просто розпука, коли подумає, кілька грошей запроторить її чоловік.

— „Може мати му змогу віддячити вам“ — сказала до Славка всміхаючись жалісливо.

Годі було не послухати. Тож Славко, хоч нерадо, та потяг ся заспаний до своєї комнати й там із грубша причепурился, як міг. Щастє, що обголив ся сьогодні рано, а то був би їхав до міста немов ведмідь зарослий.

Панотець на radoшах, що так хутко спекав ся гостя з дому, підвів їх аж на дорогу. Там стояла крита осклена повозка таї блищала на сонци, аж очі сліпила. Краньцовська поясняла, що навмисне взяла криту повозку, бо одо, що на дворі спека й порохи, а друге, що чоловік її може бути п'яний та счинить ся здвиг людей докола воза, колиб так на виду їхав. Ще й за фірмана сказала, що воліла би, як би він їхав у звичайній народній одежі. Але в сих людей такий дивний звичай, що вони думають, буцім вуланська голуба блюзка з блищачими гудзиками краще їх зодягає, чим сїрак. Фірман, Антін, порозумівши, що вона говорить, усміхнув ся згорда.

Як лиш повозка рушила, стратила доразу пані Краньцовська сумний настрій. Зачала Славкови докоряти за те, що він тепер ніколи в них не буває. Дуже великий з нього самолюб. Бо коли зимою порою пудьгував, то тоді приходив до них, а тепер не хоче. Повинен тямити, що й другим скушно. Хоч се булоб йому й не мило, то все таки огляд на других повинен йому наказати обмежити трохи своє самолюбство та відвідати хоч на хвилинку тих, що скучають.

Славко розумів сю бесіду зовсім дословно. Не важив ся доглупатись у ній якоїсь укритої думки. Для того лиш виправдував ся, що не мав коли. Одначе попри те він мав иншу муку. Силував ся вдержатись у „добрім тоні“. Намість слухати й розуміти, що вона йому говорить, то він випростовував ся, щоби занадто

не розперати ся, хапав ся рукою за крават, чи не пересунув ся на один бік. Нарешті з переляком почув, що щось його дуже кнець носа свербить. Із поспіхом ухопив платинку тай натирав ніс аж до болю.

Краньцовська ж докоряла йому далі. Певне, говорила, вона не може мати претенсії на ввагу мужчин таких молодих як Славко, бо вже за стара, але за те постарала ся для свого сінка, Мундзя, про французьку молоду бону. Тим то думає, що Славко зацікавить ся хоч тою Французкою та через те відвідає її Краньцовську. Повторяла кілька рази, що вона для Славка за стара. Хотіла його тим спонукати до відповіді компліментом, що не вважає її такою старою. Та годі їй було й сього добити ся. Він сидів туманом та зиркав на неї вовком. Як при кожній жінці, так і при ній пристрасть завертала йому голову, а він давав приміту тої пристрасти лиш лупанем очей і сумом. Бо для Краньцовської почував Славко вже від давна приятнь, майже любов. Тих безсонних ночей він про неї мріяв. Нераз обвивала й тиснула йому серце гадюкою сама думка, що Краньцовський вицілює ті мацісінські губки. Але він тремтів навіть перед самою можливістю її здогаду, що він та зважив ся коли небудь думати про неї що небудь. Се не була несміливість молодого хлопця, але було се переконане люднин про свою негодячість.

За той час із білих пісків зіхали вони на твердшу дорогу. Тут складники землі змінили ся. Ниви всипані густісінько вапняними камінчиками, а пісок із грубим додатком глини робив вражінє чорнозему. Таку землю називають тутешні мужики „ромушиною“. Жито на ній вимерзає, за те як справлена, родить пшеницю. Горіх удасть ся дуже добре, а лубин не

хоче родити. Дорога по такій землі тверда як на гостинці і зовсім біла від вапна. Тільки, що дощі її також змивають. Робить ся колія для коліс глибока, а серединою лишаєть ся високий поріг. По сій дорозі їхали поволи, бо Краньцовська мала страх перед тим порогом. Вона поглянувши крізь шибку сказала:

— „Подивіть ся, які прекрасні чічки. Ви не знаєте, як вони звуть ся?“

Славко виглянув і побачив при дорозі неначе засажєні густо чічки з рожевими головками. Найгарнійше в них було те, що вони тунили ся в кругленькі чудові китиці. Славко, розумієть ся, не знав, що воно таке. Вони спустили вікна й гукали на Антона. Він спинив коні. Довідавши ся, чого від нього хотять, здивував ся, як можна се не знати, відповів: „бурянь, хопта“ — тай пігнав коні далі.

А ті чічки росли тепер і на тім гребени, що йшов поміж колеса. Їх подовгаті листочки, що густо вкривали ціле било, подобали на листє еспарзети. Чим далі їхали, тим більше стрічали тої рослини. Вона росла й дожидала Німця. Чей зявить ся та випробує її придатність і зачне культивувати її хоч на пашу для худоби на сих землях.

А ось уже гостинець. Хоч відси далеко більша половина дороги, то переїдуть її борше, аніж переїхали дотеперішню. Краньцовська випитувала тепер Славка, що він робить цілими днями. Не знав, що їй відповісти. Ах певне він — догадувала ся Краньцовська — бавить ся з сільськими дівчатами або молодичками. З сими безпечнійше, бо дівчата вже надто розумні поробили ся. Можна напитати собі клопоту. Краньцовська мала на думці процеси за аліментацію неслюбних дітей. Бо на се вороницькі дівчата справді від якогось часу зро-

били ся дуже розумні. В селі розповідали собі голосно про такі дві дівки, що в службі найшли собі навмисне з господарями діти, дістали місячну платню на їх удержане, а самі пішли до Львова в мамки.

Славко присягав ся, що він навіть не знає в селі ніякої дівчини. Але вона йому не вірила, бо знає, що тиха вода береги рве. Нехай не таїть ся з тим, вона дає слово, що нікому не скаже. Та Славко таки не признавав ся, бо не мав до чого.

Серед такої розмови приїхали до міста Х. Се — повітове місто, осідок староства й окружного суду й гімназії. Одно з більших галицьких міст близько Львова. Через те в середині міста стояли двоповерхові камениці таї чистота була до певної міри збережена. Та за те по краях міста, стояли нужденні хатки, деякі гірші як на селі. На самій границі міста, відки надїхала Краньцовська, стояла величезна корчма з заїздом. Ся корчма причислювалась як приналежна до села Підознів. Оплата проїзду тут була дешевша, а через те й усі наїтки дешевші. З сеї причини всі, що їхали в сей бік із торгу, ставали коло сеї корчми та вступали ще на чарочку. Отакі то гості приїздили сю корчму „вигодою“. Біля сеї вигоди казала Краньцовська здержати повозку таї попросила Славка, щоби вступив до неї. Славкові полекшало на серці. Він уже задалегідь журился, як він зайде до реставрації або каварні. Там же мусять сидіти самі якісь високі радники, великі пани, або ще й мара знає хто. Якже він допитувати меть ся в сих панів про Краньцовського? А тут на вигоді байдуже! Запитаєть ся першого-ліпшого з краю.

Біля „вигоди“ не стояла ніяка проїзжа фіра, бо сьогодні не був торговий день. Уже

в сїнях дослухав ся Славко якоїсь дуже дрібненької музики. Хтось грав на скрипці. Коли ввійшов до середини, до величезної хати, не було там нікого чужого, лиш за „шинквасом“ сидів молодий, пейсатий Жидок. На ліво провадили двері до другої комнати таї відти саме несла ся та музика. Половина дверей до тої комнати була відхилена. Славко заглянув туди. Зараз за одвірком стояв якийсь чоловік у солом'янім капелюсі без дна. Чуприна їжила ся до гори. В того чоловіка тільки видно було, що синій піс і заросле лице. Очей ані чола не можна було доглянутись. Славко перекинув ся далі через двері й назирає дві бабі в червоних хустках. Одна з них плескала в долоні до такту музиці. Ще один крок і Славко побачив Краньцовського. На лаві під стїною червоний як грань Краньцовський танцював. Властиво скакав, але через те, що при тім грала скрипка, що се мусів бути танець. Скакав, підтрясав ся, вигинав ся, а при тім перекривлював лице на всякі способи. Англез на нім помінятий, місцями побілений, ліва пола зовсім віддерта. На голові якась військова шапка без дашка так захляпана болотом, що не пізнати було, чи вона з улана, чи з піхотинця. У куті під печею сидів на кріслі Іван, скрипник, так з Воронич. Він не держав скрипку під бородою, але на рамени, а рамя спер на ліву ногу. Таї так цигикав. Сей спосіб держання скрипки, видно, був для нього дуже вигідний. Таким способом міг грати довгий час не вгаваючи, без відпочинку. Ті дві бабі, що стояли перед Краньцовським, були для Славка зовсім незнакомі.

На малім круглім столі, що стояв під вікном, і на долівці, валяли ся склянки від пива.

Долівка під столом і біля стола була мокра й воняла на всю хату простою горівкою.

Славкови зробило ся ніяково. Де ж таки! Він злав Краньцовського за дуже статочного чоловіка. Нераз завидував йому панських манер і такту. А тепер бачить його в такім страшнім стані! Здавало ся Славкови, що як Краньцовський його пізнає, то вмере зі стыду. Чи не ліпше б було — подумав Славко — вернути ся загоді непоміченим, щоби не стати ся причиною такої великої прикрости для Краньцовського. Бо хоч Славко та його домашні знали про наліг Краньцовського, то нікому й через думку не промайнуло, що він може так забутись.

Та коли Славко так вагував ся, Краньцовський пізнав його. Нараз зіскочив з лавки, побіг до Славка й зачав його обнимати й цілувати. Слинив його п'яним ротом, а подихом алькоголю душив. Потім обернув ся до скрипника тай почаствував його простацькою лайкою :

— „А ти, ... , чому не перестанеш грати, коли видиш, що панич прийшли?“

Скрипник перервав гру тай оправдував ся, що не завважав панича.

Тоді Краньцовський обернув ся знов до Славка тай пояснював йому, з якої нагоди взяв ся танцювати. Сей танець ішов об заклад, чи Краньцовський п'яний, чи ні. Бо як би п'яний, то би впав із лавки. Заложились о пять фляшок пива й пів кварти горівки. Краньцовський очевидно виграв. Отже з тої втіхи хоче сам заплатити. Ледви крикнув: „Шльомку!“ вже Жидок указав ся з напитками.

— „Пий, щоби-сь аж ригав!“ — обізвав ся Краньцовський до зарослого чоловіка, що в капелюсі без дна. Схопив його за руки й grim-

нув кулаком у шию. Зарослий чоловік аж подав ся наперед тай обрушив ся на Краньцовського:

— „Не бий, пане, бо болить!“

Краньцовський зняв свою заболочену шапку тай сказав по польськи:

— „Пшепрашам ясьне вельможнеґо пана!“

Потім говорив до Славка:

— „Я поміняв ся з колеґою сього пана за шапки, а з ним хочу поміняти ся за анґлез. Скидай свою бунду!“ — крикнув на зарослого чоловіка. Тепер Славко приглянув ся, що то за бунда. Се було якесь руде сукно, місцями попрориване, а з тих прогалин звисали жмути брудної бавовни. По боках була ся бунда позпівана білим шпаґатом. Одначе очи виділи, що не будь той чоловік підперезаний мотузком, то ся бунда була би з нього злетіла зараз. А все таки він не хотів міняти ся за анґлез.

— „Йому жаль за пуждою, бо вона там добре вигріваєть ся“ — сказав Краньцовський. Приступив до зарослого чоловіка й раз-два! здер із нього ту бунду. Вона постелила ся по долівці такою купою лахмітя, що ніхто з посторонніх не вгадав би, чим те лахміте було перед хвилькою. Зарослий чоловік лишив ся майже голий. Сорочка, чорна як каглянка, дірава як сак, одної штанки бракувало від коліна, а друга з боку зовсім роздерта. Краньцовський крикнув на Шльомка й казав подати одіж. „Бо ясьне пан соромить ся перед сими дамами в такій гардеробі“ — сказав до Шльомка. Потім узяв оброслого чоловіка за плече й обертав ним на всі боки. Жидок, видко, вже був звичний до такої забави, він знав з горні її перебіг, бо не барив ся зовсім із одежею. Одягли зарослого чоловіка в якісь старі штани й довгу загортку.

— „Але се ще нехрещене!“ — обізвав ся Краньцовський. Ухопив із стола фляшку горівки й вилляв оброслому за ковчир. Він лиш трохи вигнув ся, але не сказав ані слова. Тільки баби кричали, що шкода горівки. Та Краньцовський потішив, що буде друга, бо він ставляв новий заклад. На фляшку пива без склянки, а як одним дупком не випе, то поставить літру горівки. Хто має поставити, як би Краньцовський випив, на се не було вимови. Узяв фляшку пива зі стола таї пив. Очи йому випили на верх, а жили на лиці аж посиніли.

— „Програм! Шльомку! літра житнівки!“ — Краньцовський сів на крісло біля стола таї віддихав ся. Віддихавшись, узяв Славка за руку й спломіць посадив на крісло. Казав і иншим сідати. Потім нагадав собі, що післав був Жида до міста по фляшку коняку. Коняк дійсно був; Жидок розпечатав фляшку таки при них.

— „А се мої коханки“ — сказав до Славка, показуючи на баби „одну відступаю вам. Гандзю! присунь ся ближче до панича, додай йому вогню, не видиш, який він смутний?“

Гандзя в пересупеній на бік червоної хустці присунула ся з кріслом близько до Славка, притиснула ся до нього та трохи не сіла йому на коліна. Але Славко не був сумний; він із дива не міг прийти до себе. Все, що до тепер круг нього діяло ся, видів неначе з просонку.

Краньцовський тимчасом обернув ся до зарослого:

— „А ти, ясне пане, Іванку жидівський, чому не пеш? Пий, бо бю!“ — Зарослий заплющив зовсім свої маленькі, закислі очи, розтворив рот і показав два чорні зуби. Се був його сміх. Такі жарти він собі хвалив, патиість біте кулаком у шию не навидів.

Славко нарешті отямив ся. Говорив Краньцовському, щоби їхав до дому, його паня жде перед корчмою з повозкою. Але Краньцовський і слухати не хотів. Нехай паня іде, вони лишать ся тут. Зараз Іван їм заграє, а вони будуть танцювати з коханками. Потім підуть до міста, він замовить у каварни сепаратку. То тож буде забава. І силував Славка пити коняк. Славко вже був рад якось утекти відсіля. Та на се не було способу. З одного боку держав його Краньцовський, а з другого Гандзя. Вона зачала вже на добре примилюватись. Але Славко сидів похнюплений, не мав відваги навіть поглянути, яка та Гандзя з обличчя. Краньцовський присилував Славка випити чарку коняку таї припрошував далі:

— „Як мене любите, то винете ще один“.

Славко щиро відпрошував ся. Тоді Краньцовський його цілував і лемилосерно щипав. Славко вертів ся з болю та трохи не кричав. Краньцовський щипав його з любовців та зовсім не мав наміру заподіяти йому болю, тільки задурманений алькоголем загірив уже міру в руках. Він щипав і других своїх сусідів, але їх шкіра не відчувала болю. Коли й се не захотило Славка до питя, то Краньцовський заявив, що хоче з ним запити собі „на ти“. Бідолашний Славко просив ся, щоби хоч пустив його на двір дати знати пани, нехай дурно не жде. Але Краньцовський не хотів ні на що дозволити перед тим, заки Славко не випе з ним „на ти“. Налляв дві чарки коняку таї наказав, щоби всі инші співали „многая літа“, а вони оба будуть пити.

Ще не зачав ся спів, як у дверях появилася Краньцовська. Краньцовський витріщив на неї здивовані очи, а коли допевнив ся, що се дійсно вона, вихопив ся на лавку так справно

мов кіт і крізь відчинене вікно вискочив на двір. Славко був вольний.

Коли сідали обоє до повозки, запитала ся Краньцовська:

— „Чи я вас визволила з неволі, чи може лиш подсувала милу забаву?“

Славко впевняв, що вона визволила його з неволі. Тай заявила ся в сам раз, бо инакше мусів би ще пити. Мав би тепер біль голови.

— „Ой! щож би мені тоді ваша мамця сказала, як би довідалась, що через мене болить головка її пестія?“

Подивила ся Славкови миленько в очі, потім спустила їх і почервоніла ся. Її личка горіли тим пристрастним, жіночим жаром, що як приложити до них долоню, то не можна довго вдержати: личко пече вогнем.

До середини міста ще було чверть години їзди. Краньцовська розпитувала тим часом про свого чоловіка. Але Славко був дуже невмовний; його розбирала похоть і він сумував. Вона ж роздумувала над тим, що бачила в корчмі, витягала з того заключеня її поділяла ся ними зо Славком. Найдужче лютив її Іван-скрипник. Адже вона завсіди в того чоловіка викупляла ся. Платила йому за те, аби дав їй знати, коли її чоловік має намір іти „на вандер“. А Іван знав се добре, бо її чоловік завсіди замовляв його задалегідь, де має ждати на нього зі скрипкою. Такий мужик невдячний! Бо Іван, хоч брав від неї заплату, то не тільки не повідомляв її, але надто ще скривав у себе в хаті перед нею її чоловіка. Та зрештою вона не дивуєть ся. Іван, видко, волить забаву з її чоловіком, як її гроші. Потім пригадала собі, як смішно виглядав її чоловік у тім помнятім англєзі, без одної поли та в тій військовій чи арештанській шапці. Сміяла ся

з того щиро, очі заходили сльозою. Тай подумати тільки, за кого він її міняє! Такі дві погани, брудні баби. Вона се знає вже від давна. Та ще й поготів! Вона собі з сього нічого не робить. Вона зовсім не заздрісна; менше клопоту.

— „Та щож бо ви все мовчите?“ — Нахилила трохи до нього голову й злегонька диткнула його боку своїм ліктем. Потім говорила тихше, буцім передаючи йому якусь тайну: — „Адже такого молодого хлопця повинни зацікавити хоч такі заборонені романси“.

Славко намість відповіді знов поправляв крават і з поспіхом натирив ніс платинкою аж до болю.

— „Та бо я бачу, що ви чогось сумні“ — говорила Краньцовська далі. — „Може для того, що не вдала ся вам ваша місія? Не гризїть ся. Я була майже певна, що так станеть ся. Пробувала іще послїдний раз. Тепер маю чисту совість. Нехай його тепер усі чорти пирвуть! Навіть у той бік не подивлю ся“.

Славко завдпо сумував.

— „Може вам жаль, що я стратила гроші? Не журіть ся: Я вже їх віджалувала. Зрештою я вже привикла до сього. Він стратив уже тільки, що за те купив би Вороничі“.

Тепер Славко перемиг у собі „добрий тон“, сховав платинку й обізвав ся:

— „А я чув, що Вороничі перейдуть на власність вашого чоловіка?“

Сей сам Славко, що так бояв ся за „добрий тон“, тепер не завагав ся натякнути на неслубне походженє її чоловіка, хоч повишен був догадати ся, що се знате для нього зовсім непотрібне, а для неї немиле.

Вона засоромилась. Люди соремлять ся таємницями своїх обставин, чи вони злі, чи лиш

байдужі. Тільки через те, що се — таємниця. Славкови-ж сказала, що нехай не вірить у ніякі сплетні. Вони мають лиш двіста моргів у Вороничах. Вона сама купила той ґрунт за своє віно. По цім замовкла й не обзивалась уже. Та він зовсім не порозумів, яка причина її мовчанки.

У місті попросила його, щоби на п'яту годину був коло повозки. Вона також стане точно на місці. До того часу має полагодити одну орудку.

— „За той час бавте ся добре тай не вганяйте дуже за дівчатами“ — сказала й погрозила йому пальцем. Радо простила йому те немиле слово, що вирвало ся йому перше мимохить. Він іще поглядав за нею в слід і завидував у душі Краньцовському, що може обнимати таку любу особу.

— „Інший, бувши мною, хто знає, чи не здобув би собі її любов, але я, безіспитенко, найгірший понад усіх...“

Ідучи від повозки до ринку, роздумував далі над тим самим. Коби хоч Пазю вдалось йому зеднати. При ній би мріяв, що обнимає Краньцовську. Постановив собі здобути Пазю доконче. Ще такі сьогодні. Примусить себе зважити ся. Адаже не вибє його.

З такими думками зайшов до цукорні. Се був одинокий льокаль, де він важив ся заходити. Тут заходив також його батько. Тут сходили ся його знакомі академіки.

Перед дверми цукорні ще пощунав ся за кишенью, чи є гроші. Є! Гроші старав із двох жерел. Мати йому давала тай брав тихцем від батька. Панотець носив гроші по кишнях без мошонки. А також держав у засуві від свого бюрка. Дуже часто забував засуви замкнути. Тоді Славко витягав кілька корон. Витягав та-

кож із кишень, як батько спав, а він припадково ні. Панотець не знав ніколи ліку своїм грошам. Лиш часом, як тих грошей по кишнях було за мало, а Славко ще попри то вхопив, то панотець довго шпортив по камізолі, по штанах, щось собі нагадував, а на кінці дав спокій. Та Славко не потребував багато грошей. Тютюн купувала йому мати, він сам лиш докупував ту надвишку, що більше курив, аніж перед тим. На тайні потреби, що про них мати не знала, вистарчало йому аж надто тих кілька корон, забраних батькови. Зрештою старав ся ті потреби заспокоювати як найдешевшим коштом.

У цукорні пів каву й переглядав німецькі ілюстровані газети. Через якийсь час був сам. Аж надійшов його товариш, адвокатський кандидат, доктор прав, Фалькенбавм: Був се ще молодий Жид, рік молодший від Славка, а вже зовсім лисий. Та лисина ягось дивно відбивала від його молодого лица. Мав таку привичку чи слабість, що плював, як говорив. Коли йому товариші за се дорікали, то він казав, що се з нервовости. Опріч того не дочував, а був цікавий усе довідати ся. Через те туляв ся заодно до бесідника, прикладав долоню до вуха й наслухував. Говорив зовсім добре по українськи, лиш харчав. „Симпатизував“ з Русинами. Зрештою се йому було навіть конешне з огляду на його завід адвокатський, бо клієнти мужики ставали чим рік свідоміші національно. З другого боку се йому зовсім не заважало бути членом польського „сокола“. Русинам говорив, що мусить належати, бо як пі, то би його в суді ззіли. Славко його ненавидів через те, що Фалькенбавм не знав іншої розмови, лише про правничі справи і все допитував ся Слав-

ка про його іспити. Та сьогодні зачав Фалькенбавм розмову про що инше.

— „Ти в місті? Та в тебе закладають нині читальню“.

— „Хто закладає?“

— „Що?“ — Фалькенбавм приклав долоню до вуха й підставив його під сам рот Славкови.

— „Хто, кажу, закладає?“

— „Ти не знаєш?“

— „Не знаю!“

— „Що?“ — Та сама історія з долонею й вухом.

— „Я тебе питаю ся, хто закладає?“

— „Ти не знаєш?“ — Мовчанка.

— „Той правник, що в Опеньківцях у дворі на лекції. Ти не знаєш?“

— „Ні!“ — „Що?“ — „Платити!“ — „Що ти кажеш?“ — „Іду вже!“ — „Ідеш до читальні?“ — Славко заплатив і попрощав ся з Фалькенбавмом.

П'ята година доходила, Славко ставив ся при повозці. Краньцовської ще не було. Його брала розпука. В Вороничах закладають читальню, а він сидить на місці й нічого навіть про те не знає. Та се ще менше з тим, але бо він навіть не знає, чи в Вороничах є з ким закласти читальню? Не знає зовсім людей. Адже Вороничі се найгірше село в цілім повіті. Признати ся мужикови до того, що він із Воронич, то так само, як би признав ся, що він злодій. Нераз на торзі по купні, коли контрагенти питають ся один одного, відки вони, то ще жаден Вороничський не приповів ся, що він із Воронич. Казав, що з Опеньковець, а опеньківському називав якесь инше сусіднє село своїм рідним. І нараз у тих Вороничах читальня. Та це закладає її правник, що

сидить у дворі на лекції. Він знає його: Се Семен Потурайчин. Молодший від нього щось п'ять літ, уже має перший іспит. Звичайна гризота про свій стан обхопила йому серце залізними кліщами. Як би мав так відвагу, пішов би геть на край світа. Спустив голову в долину й роздумував, який він ні до чого не придатний на світі.

— „Чи вольно мені перервати вам солодкі мрії про перебуту забаву?“

Славко жажнув ся. Се була Краньцовська. Говорила далі:

— „Ви молодий чоловік, у силі віку, світ перед вами втворений і ви заодно чогось журитесь! А дивіть: Я вже майже стара жінка, маю далеко більші гризоти, а якось витримую. Подумайте собі, пане Славку, що той драб мені казав. Я його стріла там у тій тісній улиці біля староства. Ішов такий красний, як там був на вигоді. А надто ще мав лице подрапане. Або десь падав або пияки били. І подумайте собі: Той драбуга грозив мені кулаками! Казав, що я його компромітую перед людьми. Я його компромітую! Чи чули ви таке?“

Досада додавала їй краси. Почуванє жалю, грижі й розпуки перекинуло ся нараз у Славковій душі в почуванє любови. Десь ті почуваня мусять близько біля себе в мозку пробувати, бо Славка так само тиснуло круг серця, як і до тепер. Тільки в тім болю намість жалю почув любов до сеї жінки, що з досади дрожали її ті малесенькі губки.

Вертаючи, намагав ся Славко як найчестивіше її слухати. Скрутив у її бік шию й водив очима за її рухами. Се йому не вдало ся, бо вона непосидюща мов шершень вертіла ся на всі боки. Розмова зо Славком додавала їй тепер життя й веселости. А він крутив за нею

головою, аж шия боліла, та примусово всміхався. Думав, що в сей спосіб показує для неї свою чемність. Її і через думку не переходило, що він так мучить ся незвичайним сидінем.

Розповідала ще далі про свою незавидну долю. Ось тепер довідала ся від Мошка, купця, що збіже в них купує, які сплетні пускає про неї їїж чоловік. Розпускає поміж люде вісти, що він напиваєть ся, бо вона, буцім, його зраджує. Вона се чула вже давно, навіть раз узяла його на сповідь за таку обмову, як вернув із „вандеру“. Та він із разу проклинав ся, що се неправда, а потім просив її, щоби не брала собі до серця такі річи. Адже він верзе в непристойнім стані не одно таке, що й сам потім не тямить. Та йї се байдуже. Ніхто не повірить, що вона з ким иншим собі заходить. Адже кождий знає, що вона з ніким не живе. А зрештою, людські язики вже йї нічого не обходять. Уже більшого сорому вона не в силі собі приспособити над той, який наносить йї її муж. Хіба прийдець ся йї жалувати, що направду не придбала собі якого любого товариша, але так змарнувала свій молодий вік. Адже вона знає дуже добре, що всі замужні жінки тут у місті мають своїх приятелів. Усі: Зачинаючи від президента суду, а кінчаючи жінкою вольного. Одні роблять се для любови, а другі з інтересу. Хіба котра зовсім уже не придатна для мужа, то не пригожа для людей. Жартуючи, шире сміяла ся й розповідала Славкови про потайні романси всяких дам із мійського урядничого товариства.

— „Але я розскреготалась як сорока, а ви завдно мовчите. Певне смієте ся в душі над мною, що так безнастанно говорю!“

Славко вважав за конечне щось сказати. Якийсь час збирав свої гадки, а врешті придумав:

— „А я був переконаний, що ви свого мужа дуже любите“.

— „Відкиж таке дивне переконанє?“

— „Ви все з ним цілуєте ся по обіді“ — сказав Славко й зиркнувши на йї малесенькі, кругленькі губки, засумував ся.

Вона розсміялась. Не знала, що Славко такий наївний. Адже се пуста форма: Так усі роблять тай вони так роблять: Вонаж чує жаль до Славка, бо властиво він йї кривду робить своїм дивним переконанєм. Хіба він, як усі мужчини-самолюби, не вважає жінок людьми. Вона думала, що Славко, інтелігентний чоловік, та призадумував ся над значінем любови. Адже людина може полюбити лишень людину. Нехай Славко поміркує собі сам, як би він так полюбив якусь дівчину, а потім допевнив ся, що се не дівчина, але приміром малпа. То чиж міг би йї любити тою самою любовю, що перед тим? Може бути, що любив би йї як малпу, коли аматор малп, але піколи тою самою любовю, що любить дівчат. Такеж і йї. Вона допевнила ся, що йї муж — скотина. То чиж годна вона любити скотину людською любовю?

— „Так, так, коханий мій пане Славку“ — додала вона жартуючи.

А Славко сумував. Йому стискало ся серце, а в горлі давило. По головїж мигали думки: „Вона ненавидить мужа. Найде собі якогось папка, що його полюбить. Який той панок буде щасливий!“ — Належав до тих молодих людей, що розуміють значіне розмови, рік над нею подумавши тай то лиш тоді, коли затямлять собі пехотячи слова тої розмови. Якийсь туман, якась хмара відділює їх розум від слу-

ху. Заки той туман розійдеться ся, то слух уже глухий: Не має що розумови передати.

Вонаж хвилю гляділа йому в очи. Потім зарумянилися її личка тим пристрастним жаром жіночим, що пече вогнем долоню, коли вона наблизить ся до них. Той жар уймив їй трохи її красоти. Аж параз обняла Славка своїми рученятами й притисла свою голову до його рамени. Він перелякав ся. Дрожав на цілім тілі. Отже не зі зворушеня було те дрожанє. Він сидів не вигідно. Колиж вона тепер трохи на нього сперла ся, то тіло намагало ся схопити дрожанєм затрачену рівновагу. Він же сам опріч переляку з такої несподіванки не знав иншого почуваня. Бо той вогонь із її личка пік його в рамя, дібрав ся навіть до його серця. А все таки не освітив мозку.

— „Ох! пане Славку, яка я нещаслива!“ — обізвала ся тихим голосом.

— „Таї я нещасливий, бо я вас люблю!“ — трохи не вирвалось йому. Але здержав ся в сам раз. — „Забудь ся, забудь ся!“ — думав — „а вона тебе, безіспитенка, кулаком у карчило або заставить фірмана викинути з повозки. Бо ти хочеш вихіснувати для себе її гризоту! Адже перед хвилию казала тобі, що лиш для пустої форми цілує мужа. А ти би зараз хотів користати з того, що притулила ся до тебе!“

З певигідного сидія боліли його мязи на спині. А він бояв ся поправитись, бо не знав, чи випадає рушатись, доки вона тулить ся до нього.

Той жар на її личку остиг. Випустила Славка з обітмів таї розперла ся в повоці. Потім усміхнулась і заговорила:

— „А ви й зіправди зовсім невинний хлопець. Не бійте ся, я не думаю вас псувати.

Тільки, знаєте, жіноці лекше, як має перед ким хоч пожалуватись. Не скажіть лиш мамци, що я блазнила вас такими безбожними історіями. Булож би мені! Бо чим старша жєнщина, тим стає ся моральнішою. Хотять, щоби всі люди так заховувались, як вони“.

Тепер сміяла ся голосно. По хвили мовчанки знов говорила:

— „Знаєте, а я хотіла би, щоби мій син був колісь такий, як ви“. І зачала розповідати про свого сина, Мундзя.

Йому шість літ уже минуло. Береть ся вже лєтетати з бою по французьки. Її тета для старих іще звичаїв наважила ся коначне, щоби вшукі говорили по французьки. Але вона сама не видить із того ніякої користі. Буде її син калічити іще одну мову. Бо він і по польськи зле говорить. Таї не диво, бо чує українську розмову більше, чим польську. Вона й сама привикла вже до якогось жаргону, що його мабуть годі називати польською мовою.

— „Але наші вчені дуже хитрі. Хотять у нас вмовити, що ми тут поміж Русинами вговорюємо польські слова по литовськи. Колісь тут я трохи не вмерла зо сміху. Заглянула до польської граматики, найшла там усеї наші промахи проти польської мови й вичитала, що Поляки в східній Галичині говорять по литовськи. Подумайте лиш, я не бачила ніколи Литвина й на очи, а тут довідую ся, що я сама говорю по литовськи“.

Сміяла ся тепер зовсім щиро.

— „А ви, пане Славку, так мало говорите, що я не мала нагоди дослухати ся, чи вмієте говорити чисто по польськи. Не стидайте ся: ви Русин, а я Полька, та якось розмовимо ся по польськи“.

Навмисне говорила багато, щоби успокоїти ся, бо від коли тулила ся до Славка, чула за-веруху в своїх жилах.

— „Я думаю, що по наших граматах так пишуть для того, щоби Русини не були горді на те, що неують нам мову. Для литовських Поляків певне пишуть, що вони виговорюють польські слова по англійськи. А ми тут Поляки признаємо ся тихцем між собою до того, що для нас ріднійша українська мова, аніж мазурська. Лиш писати се не вольно. Зараз би на нас кричали, що ми винародовлюємось. Але мені здасть ся, що таки колись та винародовити ся мусимо. То вже не дасть ся так далі піддержувати штучно Польщу. От у нашім повіті зробили з мого коханого мужа й члена ради повітової й предсідателя шкільної ради й якогось делегата до доріг, хоч знають, що то за зліччко. Лиш через те, що він Поляк. А він собі гарненько гроші повітові забирає тай з Іваном скрипником бавить ся. Я вже кілька рази платила за нього по кілька соток. А тепер не дам, аби й ціла Польща мала провалити ся. Бо мусите знати, що мій чоловік ліпший Поляк від мене, хоч говорить із нами по українськи, а я по литовськи“.

Знов сміяла ся, пригадавши собі литовську вимову. Потім схопила його за руку й легонько потрусила.

— „Та щож бо ви мовчите? Навіть не похвалите мене за те, що я стала ся перекинчиком, аби зеднати собі ваше серце? Адже, як би хто з Поляків прислухав ся, які я перед вами виговорюю врсен, то вкаменував би мене“.

Аж тепер Славко набрав трохи життя. Дійсне не чув доси із польських уст такої мови. Се він теж сказав Крацьцовській.

— „Всеж таки раз діждала ся я від вас добро-го слова. Та мені з сього слаба потіха, бо я вимусила на вас сю похвалу“.

Знов гляділа на нього й усміхала ся любо. Се не був сміх, тільки втіха тої жінки, що дивить ся на милого їй серцю мужчину. Її здавало ся, що вона полюбила його щиро. А тим часом вона любила образ своєї душі. У хвилях зневіри її розпуки вимріяла собі таку людину, що спочував її у тяжкім горю. Тої образ приложила до прохожого Славка. Кілько він не дорівнував тому образowi, стілько вона додавала йому в своїй фантазії.

— „Чаруєте мене, пане Славку, собою. Нічого собі більше в світі не бажаю, лиш тільки, щоби Мундзьо став ся такий, як ви“.

Нагадала собі ще раз за свого сина. Сей хлопець десь вивчив ся говорити на кожного, що він служить. Певне чув, що наймити говорять про себе, що вони служать тай говорить так про всіх. За Крацьцовську говорить, що вона служить у нього, а за себе знов, що служить у Крацьцовської. Не давно, як довідав ся, що тітка Крацьцовської писала до неї лист, то казав, що йде служити до тітки, бо вона ніколи не жалує йому яблук. Тай не можна хлопча відучити від тої звички. Анї ти не може порозуміти, для чого Антонови вольно про себе говорити, що служить, а йому ні. Добре ще, що вона не розуміє по польськи, а то образилась би, бо він і про неї говорить, що вона служить.

— „Але може бона хутше вивчить ся по українськи як по польськи, а властиво по литовськи, завдяки вам, пане Славку“.

При сїм слові замахнула ся пальцем і легонька діткнула його носа. Йому аж душно зробило ся з переляку. Вихопив з кишені пла-

тинку та з поспіхом узяв натерати ніс аж до болю. Тепер прийшла черга на Краньцовську налякати ся:

— „Не вжеж я вас так сильно вдарила? Вибачтеж мені мою нездарність“!

Славко запевняв, що се нічого.

Не далеко вже було до дому, а через те Краньцовська домагала ся від Славка слова, що її відвідає. Він приобіцяв. Але Краньцовська сим не вдоволила ся: Хотіла знати доконче, коли се станеть ся. Нехай Славко скаже, коли буде мати час.

Славко задумав ся. Колиж він зіправди має час? У вечір? Ні! Підвечірок, спати, вечеря. Нема коли. Рано? Ні. Ту ямку не може перестати порпати, вже хоч би через те, що при тій роботі забуває свою журу. Зрештою не привик так рано одягати ся. Лишаєть ся час по другім спіданку. Сказав се Краньцовській. Нехай буде. Для неї ще й поготів! Вона би також дуже радо вийшла на прохід.

— „А шоби вам не було скушно зо мною старою, то заберемо Мундзя й його бону. Тож завтра набезпешне. Яка година найдалі“?

„Пів одинайцяті“.

— „Добре! — Тільки ви, пане Славку, так не дорожіть ся собою. Адже я знаю дуже добре, що ви тепер ні над чим не працюєте, тільки спочиваєте. А мені тим велику зробите ласку. Можете порозуміти, що в моїй душі дість ся, бо виділи мою долю там у корчмі на „вигоді“.

Розійшли ся.

Ідучи до дому передумувала Краньцовська все, що сьогодні пережила. Трохи їй було стыдно, що мала надію позискати собі Славкову любов. Але вона була така роздратована поступком мужа, що й сама не чула ся, як до

того прийшло. Славко на її думку, поступив собі з нею дуже чесно. Інший, бувши ним, був би використав її почування тай хто знає, чи не вийшов би з того який скандал. А він так спокійно дав їй до пізнання, що вона мусить піддати ся свої лхій доли. Тай як вона могла навіть подумати, що він для неї може мати якусь любов? Сама ріжниця їх віку робить таку думку смішною. Хлопець — видно — бере річ зовсім поважно: недозволених любовців не хоче знати.

Але любити його її можна. Стільки потіхи лишаєть ся їй у житю. Для когож має зносити муки, вириваючи почуванє з свого серця? Для того скота, що грозив їй нишії кулаками? Тай за що? За те, що вона хоче відвернути нещастє від його голови тай забезпечити житє дітям! Не доста, що проміняв її на якісь п'ячки, якісь жидівські помийниці, але ще виговорює перед Жидами на неї. Пускає про неї неславу ізза таких учинків, що вона про них доси навіть подумати не сміла.

Сльози тиснули ся їй до очей із жалю й зневаги.

Інша, бувши нею, віддалась би першому ліпшому стрічному, шоби піметити ся на таким опришку, як її муж. І вона би се зробила, як би не діти. Ніякий скандал, ніяка розвага не здержалаб її від сього. Та хто знає, чи родина її не має дякувати Славковий за те, що вона не шукала потіхи в якого мійського похатника або хоч би в свого економа.

Так собі розважала Краньцовська й тим більше навиділа Славка.

А Славко? Він не догадував ся, які почування задля нього носить Краньцовська в своїм серці. Був загіпнотизований, аби не розуміти те, що до нього говорять. Ще з малечку за-

щеплений йому погляд, що лиш той людина, хто має диплом і золотий ковчир, виробило в нім переконанє, що він чоловік гіршого типу. Думав, що лиш заважає на світі другим, сам ні до чого не пригожий. Через те поясняв собі все на свою некористь. Слова, справлені до нього, зсували ся по його думці, не лишаючи на ній ніякого сліду. Так ізсувають ся цвях по твердїм кристали.

А хочаб навіть довелось йому яким способом побувати в душі Краньцовської й послухати мови її мрії, то ще й тоді не дав би віри її почуваням. Казав би, що вона його любить, бо ще не пізнала, хто він. Як же дізнається, то перестане, бо допевнить ся, що він не той, кого вона любила.

Йшов домів задною фірткою, поміж грядки й квіти. На грядці, мабуть у петрушці, порала ся Пазя. Похилена над грядкою не помітила його. Славко став і розважав, чи вдасть ся йому зачіпка. Ворожив на своїм забобоні, здобутім дотеперішнім досвідом. Забобон мовчав: Не віщував ні сьак, ні так, бо не знав, що переважило сьогодні в житю Славка. Утіха чи прикрість. Неспане по обіді, закладни читальні без його відома — се прикрість, хоч і невелика. Ізда з Краньцовською, розмова з нею — се втіха. Хоч також невелика. Покладав ся ще Славко на свій страх і на зневіру, чи вдасть ся зачіпка. Бо серце хололо йому з похоти, а він думав, що се страх.

Закрадаючись, підійшов тихенько до Пазі й ущипнув її в те місце, що було найближче до нього. Вона підхопилась до гори розлючена, що вже їй того щипання за багато. Маленькі сиві очка заискрили ся мов лід проти сонця, а лица палали ненависним вогнем. Пізнала Славка й поволи лють уймила ся.

— „Ой, як же ви мене перелякали!“ — Ухопила його за ліву руку і з розмахом ударила межі плечі. Аж відозвало ся щось в середині. Славко потяг ся поволи до хати непевний, чи має вважати Пазину бійку за її згоду чи за відмову.

IV.

Дома звідав ся Славко, що сьогодні справді відбувають ся в селі закладни читальні. Отже панотець не пішов, хоч віїт приходив за ним тричі. Оправдував ся браком часу тай роботою, що її буцім іще нині мусить виконати, аби завтра вислати на пошту. Віїт повірив, але їмость не вірила. Вона знала добре, що панотець не йде для того, бо вважає такі ходи й пробуванє між мужиками за невігоду. З тої причини була лиха, але своїм звичаєм не показувала сього по собі. Показала тільки своє невдоволенє з панотця словами, сказаними до Славка:

— Піди хоч ти, Славку. Сидите в селі та навіть не знаєте, що хтось вам закладає читальню.

Ніхто не знав, у кого ті читальняні збори відбувають ся, бо віїт забув сказати. Але Славко йшов навгадь. По дорозі в когось довідаєть ся. Ледви вийшов до сїниї, назирив крізь відчинені двері, як на подвірю йшов до кирниці мужик, оглядаючись на всі боки. Його називали в селі: „Тупим“. Якеж його справдішне прозвище, то Славко не знав. Тупий заживав великої пошани в селі, бо його бояли ся. Він був головний злодій тай забив одного чоловіка в селі. Сидів уже кільканайцять літ у криміналі. Славкови було немпо з ним зди-

бати ся, бо вже сама слава що цього робила його в очах Славка страшним. Волів переждати, аж пагодить ся така хвиля, що зможе перейти незавважений Тупим.

Тупий ступав із легонька, на пальцях, обзираючись навкруги, чи хто його не видить. Так перейшов аж до сінешніх дверей.

Тут став і зазирає пыльненько до сінній, чи нема кого. Потім схилив ся й побіг вахльця попри сїни, пошід вікна, простїсїнько до криниці. Там ухопив ведро, що стояло на цямбриню, нахилив і зачав пити воду. Плечима обернений був до Славка. Славко користаючи з нагоди, що Тупий його не бачить, виїшов із сінній і справив ся йти на дорогу. Отже Тупий помітив його. Неначе мав на спийні очи або видїв шкірю. Лишив відро таїї прибіг до Славка:

— А я приходив, аби-сте йшли на збори — сказав ненадумуючись. — Але відро стояло так на краю, що могло було впасти. Та я, бігме, не шїв води, лиш поправив відро.

Славко здивував ся. Адаже він видїв на свої очи, як Тупий зачинав пити. Була очевидна річ, що Тупий хотїв украсти води. Тільки не знати, з якої причини. Чи для того, що вже давно не крав та бояв ся забути сю штуку, отож користав із нагоди, щоби заправляти ся до неї, чи може для того, що загірив зовсім розуміне власности. Не знав уже, котре бране чужої річи буде крадіж, а котре ні. Бо коли не вольно брати чужу курку, то чому би було вольно брати чужої води? А може ще й те бути, що Тупого сварив хто колись за пите води з панотцевої криниці. Досить того, що Славко не знав причини тої крадіжи ні тоді, ні потім не довідав ся.

— У кого-ж ті збори? — запитав ся Славко.

— У Петра Оскомюка. Отут зараз за потоком на горбку.

— Вас може присилав хто за мною?

— Ні!

— А ви також будете належати до читальні?

— Де менї до того! — Лишив Славка таїї пішов собі.

Хата Петра Оскомюка стояла на горбі немов ластівяче гніздо. Позираючи на неї, не вірив Славко, чи подумана річ, щоби на таку гору вела яка доріжка. Певне, думав, є там лиш якась стежечка. Але чи вдасть ся пезнакомому її відшукати? Отже як прийшов ближче до гори, побачив справдішню дорогу. Ся дорога був то пояс піску, що йшов стрімко в гору аж до соснового ліса. Посеред того пояса видїли ся два слїди колїс. Неначе сюда приїхала лиш раз одна фіра. А тим часом проїздила сюда фіра не один раз, тільки за кожним разом слїд засував ся. Ідучи тим поясом у гору, Славко томив ся й дивував ся, як така невидна мужицька шкапа може видрапати ся на сю гору та ще й з возом.

Хата Оскомюка складала ся лишень із одної комнати й сінній. Славко цереконав ся, що через сїни не пропхаєть ся до середини: Такий там стиск. Для того пішов під вікно, чи не вдасть ся йому якого знакового повідомити про свій прихід. Може в той спосіб зроблять йому дорогу. Але в вікні побачив лиш людські плечі й більше нічого. Бо ті, що були в хаті, страшенно глотили ся. Ніхто не знав, на якім місці має приостати, але пхав ся доти наперед, доки мав змогу. Доки ще мав трохи сили, доти кожний пхав ся. Загонив ся в таку глоту, що стискали його з усіх боків і підносили до гори. Стиснений, позбавлений точки опору,

не міг уже рушити ні рукою, ні ногою: куди його сусіди похилили, туди хилив ся. За те кожний у хаті був більший аніж на дворі, бо ледви черкав пальцями землю. Мимохить повиростали мужики. Здавало ся Славкови, що й голка не протиснулася би крізь той здвиг. Отже діти находили ще місце для себе. Вони спували ся краєм тої глоті. Вищукували сподом, поміж ногами, вільні кутики тай заповняли їх собою.

Подобало се на той сосновій ліс, що до нього попри Петрову хату вела піскова доріжка. Тай там ті самі сосни, що одинцем росли криві, низькі та стрепіхаті, в лісіж під натиском сусідів випростовували ся, стріляли в гору та дорівнювали ростом смереці й ялици. Вільні місця краєм того ліса з того боку, де намість піску простерала ся ромушина, поростали густо ліщиною, тернем та всякими корчами.

Якийсь час стояв Славко безрадий: Не мав сміливости нікого зачепити. Аж помітив його вїт, що вже занадто був упрів у середині та вийшов на двір на прохолоду. Кричав до сїней, щоби проступили ся та зробили місце для панотцевого панича. Сю вістку передавали одия одному, але вона чим до середини, тим стихала. Так стихає буйний вітер, що краєм ліса лопотить ліщиною, свище тернем, а заки дійде до середини ліса, то зможесть ся зовсім і наредпті втихне. Але почув сю звістку Іван, панотців наймит, тай обібрав ся проломити Славкови дорогу. Навидів Славка через те, що Славко в пічім йому не заважав. А також через те, що імость навиділа панича.

Як буря ломить лісом дерева, так промощував Іван дорогу поміж наїд. Молодий чи старий, як тільки притулились до нього Іванові плечі, мусів уступитись. Падали людські го-

лови перед плечами на боки наче пануть ті дерева, старі чи молоді, що доля їх поставила попереk струї сильного вітру. Але як буря теряє свою силу поміж ліщиною, тернем і корчами, так не найшов послуху Іван поміж дітьми.

Бо не поломити бури корчів до чиста! Вирве один, обірве листе другому, зігне в долину третій. Отже признаки з того нема. Що одно: Сусіди вирваного попростягають зараз гилячки тай заступлять прогалину зовсім. То друге: Попри обірване листе знимають ся майже на очах усякі буряни. Вони стелили ся доси попри землю назирци, чи не відчинить ся пад ними простір, щоб їм післати соняшне промінє. Поспішають ся хутко заповнити той простір, бо як ні, то обчімхане гиле встигне одягти ся листом, заступить їм світ і вони знов марніти муть попри землю. А третє: Зігнуті в долину корчі похилиають ся лиш доти, доки буря їх гне. Опісляж піднимають на пово, загіривши лиш ізсохлі прутики.

Отак дознаку й з дітьми було. Як тільки побачили непевне, захмурене Іванове лице, так одні вибігли на двір, лишаючи своє місце для сусідів, другі попереступали на инше місце, а треті поприсїдали, що будім вони та не заважають нікому. Для Славка ж як не було дороги перед тим, так і тепер не промостила ся.

Але Іван знав спосіб на діти. Не дурнож перетримував у себе чужі на вихованю. Як тільки переконав ся, що не находить у них послуху, так зараз перекинув ся в той вихор із громом, що як звість ся, то рве корчі з корнем і відносить їх далеко, а на давнім місци лишає голу землю. Так же й Іван крикнув тепер понад дітьми: „А биї же!“ — В один

миг прочистили діти дорогу. Бо се слово: „А бий же!“ вони добре розуміли. Неодип із батьків, схожих на Івана, послугував ся сям словом. При нім любила собі нагадувати діточа спина ті сийі доріжки, що їх винікав гнучкий прут. Оттаким заходом пробрав ся Славко до середини.

У куті біля вікна за столом сидів Семен Потурайчин, білявий молодий чоловік (пять літ молодший від Славка), ще з дуже слабим заростом на лиці. Білявих брів майже не видно було над очами. По круглім його чолі спадало космиками шовкове волосє: таке утле наче паутинє. Воно не ворожило довгого пробутку на голві. І так уже кути чола занадто закроювали ся. Лиця його паленіли майже сухітничими румянцями. Сидів похилений над якими-ж паперами. Груді йому запались, а плечі вигинали ся в малий горб. Привитав ся зі Славком і зробив йому нехотячи велику неприємність, бо назвав його паном доктором: Припускав, видно, що Славко має намір посвятити ся адвокатурі. Зараз побіч Потурайчина, але під другою стіною до Потурайчина боком, а лицем на хату, сидів ще один студент, чорнявий хлопчина, з волосєм, чорним як галка, зачесаним до гори й рівнецько пристриженим. Се був співак, що причепив ся в місті до Потурайчина, хоч ніхто його не просив. Але йому здавало ся, що без нього не обійдеться ся. Уважав себе за найрозумнішого й великого патріота, бо вмів співати з кантички. Для того думав, що робить велику честь зборам своєю особою. З сеї причини сидів на лаві розперши ся, з руками в кишенях.

Підняв він нехотя руку й подав її Славкови, не дивлячи ся зовсім на нього. Не стрічав Славка ніколи в ніякім хорі, тому не при-

пускав, що Славко може бути йому рівня. За цілий час зборів співак нічим не цікавив ся, дожидав тільки, аби в хаті втихло. Тоді виймав камертон, туляв його до вуха й вигукував усякі тони. Ще й намагав ся взяти низьке ц. Неначе втік недавно з дому вар'ятів. Дивлячись на нього, деякі лякались, а не один думав про себе: „Тепер лиш гавкає. Але хто знає, чи за малу хвильку не вихопить ся з за стола та не покалічить котрого!“

Далі на лаві сиділи всуміш старі й молоді. Посперали ся один одному на плечі, на руки, на голову: Де котрий засяг. У хаті була духота нестерпна.

— „Киньте хоч люльку курити!“ — обізвав ся вїйт, що ввійшов зараз за Славком. Вїйт уважав себе за приятеля панотцевого дому, для того з приходом Славка заборонював курити, аби панича не душило. Та Славко був збентежений тим, що Потурайчин назвав його доктором, тож і сей розпорядок вїйта засоромив його. Дуже було йому прикро, що люде його мають за щось, коли він у своїй думці не варт був нічого. Просив вїйта, нехай не заборонює курити, бо то йому нічого не шкодить. Він би й сам хотів навчити ся курити люльку, але не може привикнути, хоч уже пробував.

— „А я вас навчу“ — примилював ся вїйт до Славка — „бо то лиш треба знати, який тютюн дїбрати“.

На те обізвав ся з під печі Іван Неважук, той що був капралем при війську: „Не слухайте, паничу! Мужик любить, аби його пекло в язик. Я сам такий, що курив дзигарі при вояцьку. Але як вернув ся до дому, а ще як оженив ся, вижу, що мене не витякне на дзигарі. Беру ся я до люльки. Та ба! Язик задубив, став лубом, у горлі пече, а слина точить

ся — преч би ся казало — як коли скажено-му. Не витримаю! Але всьо одно. Гадаю собі: Хоч погибай, а дзиґара рівно не обличеш, бо нема відки. Курю люльку далі. А язик так як би коти драпали. Як же шкірка з язика злізла, а нароста пова, аж тоді я почув смак у люльці. Та се, паничу, не для вас“!

Оба засумували ся: І вїт і Славко. Вїт тому, що не міг прислужити ся Славкови, а Славко, що стратив надїю вивчити ся люльку курити.

Зробили місце Славкови зараз біля Потурайчина, а той йому пояснив, що все полагжено ї читальники постановили, зараз завтра приступити до будови власного дому. На ту ціль обовязують ся читальники складати готівкою по 20 корон. Гроші має збирати Павло Гаевий, бо його настановили касієром. При читальни закладають крамницю, а прибутками сеї крамниці сплачувати муть ті гроші. Котрий же не схоче брати своїх грошей назад, то йому виплачувати муть проценти.

Ще Славко не прийшов до себе з дива з причини такої постанови, як Гаевий обізвав ся:

— „Колиж я касієр, то я зараз платю тих дваццять корон. Пишіть, пане!“ — Витяг гроші й поставив на стіл. Але Потурайчин був тої думки, що ліпше нехай касієр сам собі запише, бо сьогодні всі грошей не дадуть, то й так колись мусить сам записувати. Гаевий аж засіяв із радости. Обернув ся лицем до всіх таї голосно говорив:

— „Пан гадають, що я письменний. То вже не один зловив ся на мої окуляри“.

Потім обернув ся знов до Потурайчина и казав до нього:

— „Я, пане, письма не знаю, але окуляри то вжиткую щось уже дванацятий рік. Так

собі знаю з ними заходити, як би-м уродив ся в них“.

За прикладом Гаєвого пішов Іван-наймит. Витяг ізза холяви якусь стару, подерту шмату таї розвивав її довгий час. Вона звисла аж до землі. Із тої шмати витяг податкову книжечку, зложену в повздож у двоє. Розложив її, відчинив, витяг відти дваццять коронової банкнот і ніс до стола. Руки йому дрожали, а банкнот трусив ся як лист на трепеті.

— „Десь ви тих паперів там багато наскладали“ — обізвав ся вїт.

— „Не багато! Ще є таких шість. Се ще воськові гроші!“ — відповів Іван таї усміхнув ся якось дивно. Лице його, завсїди захмурене, виглядало при тій усмішці дурновато. Пізнати було, що веселість на тім лиці була непривичним гостем. Іван захмурив ся знов таї розповідав, дивлячи ся на землю:

— „Я їх складав від першого дня, як клип нарокував до воська. Із того „лепунку“, з тих шість крейцарів, що жовпїр фасує на день. Наскладав я так ринський срібний. А гроші держу в скринці. Раз я рано до скринки, а замок розбитий! Пропав мій ринський. Біда, гадаю собі, треба складати на ново. Навіть нічого пікому не кажу. Складаю знов. Але гроші вже держу в днину при собі, а в очі під подушкою. Наскладав я так цілу п'ятку. Аж пішли ми раз на варту; прийшов я з посту, сон мене зморив, ліг на лавку таї уснув. Буджу ся вже над ранком. Думаю собі: Що се мене фрайтер не будив? Я до кипені: Нема мої п'ятки“!

Підняв голову, подивив ся по людях і знов засміяв ся тим дивним сміхом. Потім говорив далі:

— „Таї тепер нічо нікому не кажу. Але вже беру ся на спосіб. Кажу я до фельдфебра

(бо я його пуцував): Не виплачуйте ви мені лєнунк, держіть у себе. Як буду йти з васька, то тоді дасте. Жадного лєнунку не беру гроші, лиш питаю ся, кільки їх уже є? Мало, гадаю собі. Шукаю я коханки. Найшов таку грубу мамку, що одному хлопови є що підняти. Важила зза корець пшениці. Танька називала ся. Дав вона мені вечерю, платить що неділі пиво. Але я їй кажу: Слухай, Танько, я твого пива не потребую, давай ти мені гроші! Дав! Що неділі по кільки шусток: те, що мала зо мною пропити. А я ті гроші до фельфебра: Складайте їх до лєнунку. На третім року наскладав я так сім десятк. Але йду вже на урльоп до дому, а фельфебер мені тицькає три десятки. Я остовнів. Що ви мені, кажу, пане фельфебер, тицькаєте? Я грошей дома потребую. Ой, каже, Иване, тепер я при собі не маю. Я тобі решту пришлю до дому на ґрунт. Нема куди правлати ся. Іду до дому, розгадав собі за гроші, беру тай плачу. Що я фельфєброви вдію? Прийшов до дому, чикаю рік — нема моїх грошей. Чикаю другий — також нема. Але кличуть мене до вахенібунку. Прийшов — уже я при иншій компанії. Гадаю собі: Що ти мені зробиш? Я вже старий жовнір, нині при ваську, а завтра дома. Мельдую ся до рапорту. Питаєть ся мене фельфебер (не той, але инший) чого? Кажу я: Так і так, нема моїх грошей. Став мене фельфебер просити. Дай спокій, каже, я піду до нього: Гроші твої будуть до трьох день. Гадаю собі: Се вже добре! Якурат на третім дни приносить мені той передний фельфебер усї гроші. Ще я картає мене: Я мовчу, що маю казати? А в собі таку гадку маю: Картай, можеш і вибити, добре, що мої гроші в жмени. Як стулив їх, як приніс до дому, то не рушав і до нині. Настають нові

гроші, я їх заміняю тай знов до книжечки. Так я собі постановив, що не видам їх, хіба на яке дуже велике свято“.

— „А мені не позичили би сте з тих грошей десятку, аби я її тут положив на стіл? Зараз дома віддам“, — запитав війт, сміючи ся, буїм жартом, щоби не набрати ся стиду, як би Иван відмовив.

Иван згодив ся: „Чому? На таке діло позичу“.

За віїтовим прикладом зачали й инші шукати грошей, а деякі зичили у сусідів. Ті, що не мали наміру приступити до складки, висунули ся потихонько з хати тай пішли до дому. Тепер настало вільнінше: Люде вже так не глотили ся. Опріч трьох усї, що були в хаті, одні зложили свої гроші, а другі приобіцяли зложити їх як найборше.

— „А ти, Гриньку не даш? Таж ти приніс із Прус великі гроші!“ — обізвав ся Неважук до парубка, одягненого в цивільну одіж. Ся одіж була зовсім нова й порядна, тільки за велика на Гринька. На плечах вона якось морщилась, що здавало ся, немов Гринько трохи горбатий. Штани на нїм за довгі так, що він мусїв їх підкотити, аби не приступати з заду запятком. Отже рукави не були за довгі. Видко, що в Гринька були руки за довгі проти його особи. Він міряв у склені одіж проти своїх рук і для того вона виходила для нього за велика. Ті руки були взагалі якісь незвичайні. Пальці на них якісь занадто грубі, гудзувати, страшно покривлені так, що засакаували один на одного. Покривило йому їх мабуть у наслідок якоїсь хвороби. Він був чорнявий, волосє їжилось йому до гори й обростало майже ціле чоло аж до брів. Відповідаючи Неважукови,

рухав шкірою на голові, а попри те рушались потрохи й його малі вуха.

— „Я до складки не пристаю, але за те в читальняній крамниці буду весь брати. А ковбаса, яка лиш буде, то купю її відразу цілу. Як сам не зїм, то дітям пороздаю“.

Потураїччии уважав за відповідне намовляти Гринька, аби пристав до складки, коли має гроші. Він устав із лави, трохи протяг ся, що би випростуватись таї підійшов до Гринька. Переконував його, що вложені гроші не тільки не пропадуть, але й будуть іще приносити процент. Гринько цілий час позирав Потураїччии нови десь на живіт; там висів п'яльовий ланцюшок від годинника. Гаєвий підступив тихцем до них обох і пильно назирив за рухами Гринька. Аж нараз, ех! як не парне тою своєю величезною рукою по кривих пальцях Гринька! Пішов лоскіт як із батога... Гринько схопив другою рукою побиту руку, махав нею по повітрю, скулив ся, скривив ся й сичав. Іще не зараз промовив до Гаєвого:

— „Ой, вуйку, таж я каліка“!

— „Ти каліка“? — відповів Гаєвий — „А за ланцюшком пасеш очима, як кіт за салом?“

Гринько скулений, помахуючи побитою рукою, вийшов із хати.

На Потураїччії ся подія зробила дуже немиле вражінє. Він сїв на лаву чогось засоромлений і згортав із чола космики свого довгого волося, що лїзло йому аж на очі. Потім промовив до Гаєвого, що ще нічого злого не стало ся, як Гринько позирив на ланцюшок. А зрештою сей ланцюшок нічого не варт. Та Гаєвий був инакшої думки.

— „А нехай би й крейцаря не був варт, то не позирай на нього ласим оком“ — сказав Гаєвий. — „Я вже знаю, чого він за ним так

водив очима, адже то мій якийсь велебний братавич“.

Потім обернув ся лицем на хату таї говорив до всіх із досадою. Аж кричав:

— „То вже раз межі нами має бути святий Неруш! Упадаймо, люде, на святого Неруша! Згадаймо сього святця на кождім поступі“!

— „Але той святець мусить бути дуже худий“! — обізвав ся другий молодий чоловік, що не хотїв пристати до складки. Він був одягнений у військовий кабат, на шиї розчінканий: Мабуть, що би показати на твердо прасований, високий ковнірок і блинчаду жовту спинку. Та ледви виговорив свій жарт, як із лавки підніс ся Іван-наймит і тріснув того чоловіка в лице!

— „Іди й ти за Гриньком та там будете оба сміяти ся з того святця“ — сказав Іван — „а тут стули хавку“!

Ударений вийшов із хати, а йдучи, грозив Іванови, що ще з ним десь стрінеть ся.

В хаті якийсь час настала тишина; всім було ціяково. Навіть співак не користав із тої тишини, що би хвалити ся своїм голосом. Аж нарешті обізвав ся Неважук: „О! се дуже добре! Шкода, що ще не було Тупого, аби й його так почастувати. Сьогодні каже мені під церквою: То ти, каже, до читальні? Ти, каже, не здужавш стілько заробити, кілько я вкраду“!

Тепер і Славко пристав по розмови: Сказав про Тупого, що кликав Славка на збори таї показав йому, в кого ті збори.

— „Не вірьте, паничу“! — сказав на се Неважук. — „Ви певне його на чимось приловили та він вибрїхував ся перед вами. Він на брехню такий спиртний, що Цигана би обдурив“.

Була вже пізна пора перед вечером, Потурайчин спішив ся до дому. Одначе на відхіднім хотів іще конче вписати до читальні хоч кілька жінок, бо доси вписались самі чоловіки. Та ніхто не хотів своєї жінки вписати. Потурайчин горячо поперева свою думку, намагаючи ся всіх переконати, що з того буде велика користь. До сеї справи навіть співак утрутив своє слово. Обпер ся плечима об стіну, забрав на свій жакет усе вапно, перекинув ногу на ногу й, позираючи на свій живіт, обзивав ся силуваним басом: „А жіноцтво нехай уписуєть ся!“ — Потім повів з горда оком по зібраних назираючи, яке вражінє зробив на них його гробовий голос. Колиж переконав ся, що авдіторія за мало його поважає, кинув головою назад і намагав ся вже щось десятій раз узяти низьке ц.

На вперте домаганє Потурайчина згодив ся лиш Сенько Грицишин записати свою жінку до читальні. Він доси не обзивав ся ані словом. Сидів на лаві в кутику похилений, спертій ліктями на своїх колінах. Тепер підніс ся й показав своє лице, що на пім проявляв ся якийсь сум і безмежна доброта. Очи сині, немов чогось заплакані, гляділи ласкаво й смутно та наче нічого не бачили. Темний волос, буцім обстрижений, але вже на стілько відріс, що голова Сенькова була кудлата. Він говорив поволи трохи гикаючись. Отож сей Сенько згодив ся, щоби записати його жінку Катерину до читальні. Катерина одначе не була його слюбною жінкою. Слюбна жінка покинула Сенька перед кількома роками й утекла з коханком до Америки, лишаючи чоловікови трое дітей. Самому мужикови неподумана річ вестн без жінки сільське господарство. Переконав ся про се найліпше Сенько на собі, бо по році

так задовжив ся, що й до тепер не годен вилізти з довгів, та хто знає, чи вже з них і вийде коли. Зайшовши в великий довг, не видів Сенько иншої ради для себе, як лиш оженити ся. Та при сій нагоді довідав ся, що він — католик. Сим словом іще й доси не величають себе наші люде, вони його мало знають. Ще не навчили ся розділювати християн на партії. Католиковиж нема в Австрії розводу, для того Сенько не міг у друге женитись. Зійшла ся Сенькова родина й порадила йому, що коли піп не хоче дати сльубу, то нехай робить весілле без попа. Сенько мусів послухати. Найшов собі дівку, Катерину, відправив весілле з музиками й з усіми народними звичаями тай жинє. Вже має з нею двоє дітей. В очах селян уходить се подружє за сльубне. Як Сенько записав свою жінку, тоді вже й він помагав Потурайчинови намовляти других, щоби й свої записували. Інші всяко відмовлялись, а Неважук сказав таки по просту :

— „Вам, куме Сеньку, не штука : В вас є вже такі діти, що підуть по паливо. А як би я свою вписав, то хіба мені загинати!“

Усі притакнули, навіть Сенько признав, що правда. Отже Потурайчин не міг доглупатись, що се має значити. Він довідав ся про се аж через тиждень у місті. Жителі Воронич ходили збирати сухе ріще до ліса на паливо. В сім лісі батьки й діди їх мали право сльубности. Та вони з потреби те право ще й тепер виконували, збираючи хоч сухе гилє тай то крадьки, бо як зловив злісний або побережник, то суд карав за злодійство. Колиж тепер віддали ся під покровительство святця Неруша, то самі не хотіли ходити по дрова, лишаючи той захід своїм жінкам.

Вже сонце було над заходом, Потурайчнин вибірався до дому. Його хотіли відвезти, але він відмовився, бо йому недалеко до Опеньковець. Піде піхотою. Тільки співак не хотів ходити ногами. Йому зрештою треба було йти аж до міста. Вийшов із за стола з руками в кишенях, із побіленими плечами, й обернувшись на однім зап'ятку докола себе, вдивився в стелю й заговорив до неї силуваним басом:

— „А мені треба фіри. Я пішки не привик ходити“.

Отже ніхто не квапився з фірою. Усі зглядалися на Потурайчнина, намагаючись затишити собі кожде його слово, навіть кожний рух його голови чи руки. Дивилися на нього з любов'ю та з надією, що він відчиняє для них ворота якогось нового світа. Ті ворота були перед мужиком до тепер зачинені, бережені заздрим оком мужицькими ворогами. Аж найшовся чоловік, що показав їм ті ворота, відчинив їх широко, не дбаючи про те, що сильні вороги не подарують йому сього, що переслідувати муть його за те на кождім поступку, а мужикам не під силу його обороняти. Дивилися на Потурайчнина як на свого пророка. Про співакаж байдуже. Ніхто його сюди не кликав, то й ніхто не чув на собі обов'язку його відвезти. І хто знав, щоб було зі співаком, як би не добродушний Сенько Грицишин. Він зазнав без жінки стільки горя, що йому жаль зробилося молодого хлопця. Зрештою Сенько був такий добрий, такий уже слухняний з роду, що був рад кождому прислужитись. Устав із лави, підійшов до співака, й поглядаючи на нього ласкаво, сказав трохи гикаючи (бо мав таку звичку):

— „А-а я в-вас п-повезу“!

Ще був третій чоловік, що не приступав до складки. Але се був сторонський чоловік із села Берберівки. Низького росту, в світі довгій, з вузьким чолом і з костистими вилицями. Ті вилиці сторчали йому погід очима завбільшки в кулачок малої дитини. Чи не Татарин де за давних часів загубився в селі від орди та покинувши свого Магомета лишив по собі нащадків? Той чоловік ждав терпеливо на сам кінець, а дждавшись, заговорив до Потурайчнина:

— „Я приходив до вас, аби сте заложили в нашім селі читальню“.

Потурайчнин здивувався: „Адже в вас є читальня“.

— „Таже вона є, колиж я хотів би другої. Бо в нашій читальні є піп, а я його не хочу. Я чув, що ви радикал, та можете заложити другу читальню на супір попови“.

Потурайчнин признався, що він радикал, але думав, що другу читальню не кінечне закладати. Можна бути радикалам при тій самій. Розходить ся лиш про радикальні газети, а їх можна брати до якої небудь читальні.

— „Коли вас є кількох“ — говорив Потурайчнин — „то домагайте ся, аби для вас записали радикальну газету“.

— „Нема нікого, лиш я один“.

Потурайчнин зацікавився, що видить перед собою такого твердого чоловіка: сам один хоче йти насупроти цілої громади. Для того сів на лаву знову й винитувався того чоловіка. А він так розповідав:

— „Я з попом у гніву ще від початку літа. А про що, то прощу, послухайте уважно, а я скажу. Змовила ся наша громада наймити службу божу проти градобиття. Маємо всі зложити від нумеру по двайцять по сім крейца-

рів. Складаємо ми ті гроші, каже піп на мене: Не берім, каже, від Василя (бо мені Василь) тих двацять і сім крейцарів, бо він, каже, бідний. Від усіх бере, від мене не хоче. Прощуж я вас, панове господарі та й ви, пане Потурайчине, то як я бідний, та вже мені має град вибити моє збіжжя?!

І піп, рахувати свячена особа, а він, як якийсь казав, важить на моє добро“.

Потурайчин усміхнув ся: „Адже служба була відправлена за всіх, чи хто дав гроші, чи ні“.

Василь заперечив головою: „Таке саме й адвокат мені говорив, бо я ходив скаржити пона до суду. Не хотів жаден адвокат робити скарги: Вони всі з нашим попом знакомі. Але ви тото не вірте, що воно однако, чи заплатиш за службу, чи ні. Я вже пробен. Може бути тому десять рік, а може й ні — я мав жито на жоночій ґрунті аж у сусідній громаді (бо моя жінка не родовита з Берберівки) та також не дав я тоді на службу проти градобитя. То, знаєте, в нашім селі не було граду, а на тих нивах, де моє жито, геть до чиста витовкло. Вірну вам правду кажу“!

— „То лиш вам витовкло, більше нікому?“ — запитав ся війт.

Василь трохи осердив ся: — „Що ви тото говорите?! На всіх нивах, де було моє жито“!

Війт далі допитував ся: — „А тіж рещта не наймали в своїм селі служби проти градобитя“?

Василь був уже добре сердитий. Визвірив ся на війта й коротко відповів: „Я їх не ходив питати ся“! — Потім насів ся далі на Потурайчина, щоби dokonешне приїхав до їх села закладати нову читальню. Потурайчин, донебивши ся, з яким радикалом має діло,

зібрав ся зараз відходити. Але з Василем не було так легко розв'язати ся. Він таки йшов у слід за Потурайчином і в одно домагав ся свого.

Щоби його визволити від напасти, задержав Неважук Василя, вневняючи його, що вони йому зараз дадуть добру раду. І радив за рядом майже кожний. Бигадували всякі нїсенїтницї, а жаден із них ані не всміхнув ся.

Уже сонце стояло над заходом, Славко вибрав ся підпроводити Потурайчина. Він також почував велику пошану до сього чоловіка. Та бо й зіправди! Годї було Славкови своїм очам повірити. Найгірше село в цілім повіті, знані злодії на весь округ, а тепер хто знає, чи не будуть першими. Своє здивованє виповів Славко Потурайчинови. Та й Потурайчин дивував ся. Він не надїяв ся по Ворошицьких людях такого захоплення справою. Знав із досвіду, що люде навіть по найбогатших селах дуже скупі на гроші. А тут нараз стілько зібрано, що можна не гаючись приступати до будови читальняного дому.

— „А чи від давна ви вже з ними сходитесь“? — запитав ся Славко.

— „Я запізнав ся з ними може перед трьома місяцями. Деякі приходили до Опеньковець до читальні, а з декотрими запізнав ся в місті. Але то знаєте, пане доктор, вистане запізнати ся з одним. Як той упідобав собі вашу мову та й вирозумів, то потім зєднає ціле село, а властиво те, що є ліпшого в селі. А ви знаєте, пане доктор, ближче Петра Оскомюка“?

Славко не видержав. Став на місци й сердито промовив:

„Прошу вас дуже, товаришу, не прозивайте мене доктором. Мене се іритус“!

— „Алеж не гнівайте ся“! — заговорив хутенько Потурайчин. — „Я не мав наміру вас зневажити. Я думав, що ви вступаєте до адвокатури та коли — тогді поздаєте ригорози“.

Славкож уважав се зневагою, що Потурайчин не хоче його називати товаришом. Незабаром успокоїв ся, роздумавши собі, що сей же чоловік не знав нічого про його таємниці. Але тепер Славко злякав ся. За три місяці переробив Потурайчин майже ціле село. А він, Славко, сидить уже тут на місци по матурі майже вісім літ і навіть не познакомив ся з людьми. Йогож багько пробував тут уже сорок літ і за той час набрав ся лиш переконаня, що між Вороницькими людьми нема ані одного порядного чоловіка. А ті люди порядні були ось під боком, навіть на однім подвір'ю, тільки Славко не міг їх завважати. Його обгорнув страх, бо буцім допевнив ся тепер, що він не в силі порозуміти те, що кругом нього діється. Стояв посеред дороги зі снушеною в долину головою й журив ся. Потурайчин спішив ся. Побачивши, що Славко не рухається з місця, став з ним прощати ся. Славко прийшов до себе.

— „Я вас підпроваджу“ — сказав і пустив ся далі йти з Потурайчином.

Потурайчин, видко, думав тільки про Вороницьких читальників, бо зараз зачав хутенько про них розказувати:

— „Я переконав ся, що вони не такі злодії, як про них усі думали. Правда, є кілька запеклих і головних злодіїв, що сиділи вже по криміналах, ви їх сьогодні самі бачили, але сі злодії не є витвором села. Тут передовсім завинила близкість великих міст, де є злодії, що перейшли всіх Вороницьких на купу. Від них набрали ся Вороницькі замишування й спри-

ту до сього промислу. А всі решта Вороницькі люде дуже порядні, а що найважнійше підприємчіві. Вони майже всі займають ся торгівлею свипей. Але розуміють ся на дуже малі розміри. Купують у мужиків тай мужикам продають. Лиш одно було в них дуже дивно, з чим я собі зразу не міг дати ради. Ніхто з них не вважав крадіж за зле діло. Та ще мало того: Вони вважали злодія за якогось ліпшого чоловіка. На кождий спосіб думали, що кождий чоловік був би дуже радо злодієм, як би лиш мав змогу й умів. На їх думку кождий розумний і спритний чоловік — злодій, а хто не краде, то лиш для того, що не має ніякого хисту ні до чого. Ставляли мені такі аргументи, що мені з ними годі було справити ся. Я видко за мало ще студіював суспільну економію. Зрештою признаю ся, що окрім популярних брошурок я нічого більше з економії не читав. Вам прийшлося би лекше збити їх аргументи, бо ви робили вже іспит із економії“.

Славко звязав ся сказати правду: „Я, товаришу, зовсім економії не знаю, що воно таке“. — Був приготований признати ся до всього перед Потурайчином. Перед сим чоловіком не хотів грати комедії. Але Потурайчин не порозумів Славка. Бо одно, що не мав ніяких підстав до правдивого вирозуміня Славкових слів, а друге, так був захоплений своїм оповіданєм, що навіть не признадував ся над глибшим значінем слів свого товариша. Він говорив далі своїм звичаєм дуже хутко:

— „Передовсім вони не виділи найменшої різниці поміж купцем і злодієм. Ставляли мені за приклад себе. „Як я — каже — куплю порося тай зараз перепродам із зиском, то я краду в того, що купує, бо ж порося мені не вродило тих кілька корон. Або я вкрав у

того, що мені продав, або в того, що в мене купив“!

Через те не мали вони себе за ліпших від того Гринька, що оглядав мій ланцюшок. А ще ставляли мені такий аргумент, що купець краде в кожного: Бідний чи багатий. Головний же злодій краде або в банку, або в якого багатиря. Тим то робить меншу шкоду як купець. Вони бачили в місті самих злодіїв: Що пан, то злодій. Ще мене брали й на патріотизм. Переконали мене, що нам треба вчити ся розуму від Поляків, бо от вони крадуть голоси при виборах таї за те мають більше своїх поплів, аніж би їм належало ся. Довго ми сперечали ся й мої аргументи якомсь не йшли їм до переконання. Аж одно їх переконало: Я їм говорив, що тепер світ переміняєть ся. Давно був такий світ, що хто був більший розбійник, спритнійший злодій, тому й ліпше поводило ся. Остатки сього світа ще заважають ся доси. Але ми, нові люде, маємо сей світ перетворити. Боремо ся за те, щоби в тім новім світі запанував порядний чоловік, той, що працює, а не злодій і розбійник. Для того вони взяли ся з таким завязтком до будови читальні, бо їм здаєть ся, що вони тепер поклонники якоїсь нової віри. Вже навіть обібрали собі нового святця, „Неруша“, за свого покровителя“.

Сказавши ті слова Потурайчин сміяв ся щиро.

— „А чого ви так напирали ся, аби жінки вписували ся до читальні“? — запитав ся Славко.

— „О, се треба конче“ — відповів Потурайчин. — „Ви не знаєте, яка тут деморалізація. Вороницькі люде приймили з міста все, що найгірше. Відси кілька дівок чи молодичь приходить до міста на проституцію. Вони також

не вважають се ні за що злого, бо мають змогу йти в мамки, то родичі тішать ся“.

Опинились аж під лісом, де Йван вивернув панотця. Вже смеркало. Славко не хотів далі йти, бо бояв ся вертати сам вечером через ліс. Уже мали попрощатись, як Славко пригадав собі одну річ.

— „Що ви мені казали за якогось Петра“?

— „Я за Петра Оскомюка. Ви його знаєте“?

— „Мабуть не знаю“ — відповів Славко.

— „Той кривий високий мужик. Він сидів за столом зараз біля того співака“.

— „Ага, знаю“! — відповів Славко. Нагадав собі, що батько сварив Петра за теля.

— „Той Оскомюк дуже розумний чоловік“ — говорив Потурайчин — „таї дуже цікавить ся книжками. Приходив до мене аж до двора. Мені, знаєте, було дуже неприємно, бо дідич не любить, як до мене приходять мужики. Але що діяти? Увійшов Оскомюк до моєї комнати та вже мені його не вигонити. Побачив у мене на столі німецьку книжку: Геологію з ілюстраціями. Сю книжку купив мені дідич у дарунку, як його син здав іспит до гімназії. Оскомюк зачав переглядати геологію таї випитував ся мене, аби я йому доконешне розповідав, що в ній стоїть. Я поясняв, як міг. Меже іншими говорив я йому й про теорію Дарвіна. І що скажете на те: Мужик усе порозумів! Ще ставляв мені такі питання, що я не знав на них відповісти. Причепив ся до так званих передпотопових звірів (бо там були такі ілюстрації) таї мучив мене всякими подробицями. Конче хотів довідати ся, чи тим величезним ящіркам відривали ся хвости так, як теперішнім. Застямив собі навіть назви тих звірів, якихось ігванодонів, дінльодоків і лихо знає що“.

Потурайчин хвильку сміяв ся, а потім говорив далі:

— „Варт йому давати такі книжки читати. Може маєте дома та зичте йому“.

Вже як розходили ся переказав іще Потурайчин Славкови:

— „А як вам треба буде ким у таких справах послужити ся, то вдавайте ся просто до Сенька Грицишиного: Се дуже слухняний чоловік, усе зробить. Неважук знов відважний, нічого не злякаєть ся. А на віїта не дуже покладайте ся: Він трохи хитрий. Отак любить побалакати, пожартувати, а до діла не візьметь ся перший. Усе аж за другими“.

Славко вертаючи думав дуже сумні думки. Зичити Петрови книжки. Які? Славко не мав ніяких. Його батько також не любував ся в бібліотеці. Опріч кількох книжок духовного змісту про інші книжки й не питаї. Сам Славко також ніколи не заглядав до ніякої книжки. Він взагалі не розумів навіть, як може хтось почувати потребу читаня таких книжок, коли його до сього ніщо не примушує. Після таких думок почував Славко до себе погорду.

Серед улиці стріла його якась молодиця. Перкатенька, невеличка, круглолиця. Вона приостала й зачала розмову зо Славком. Дивувала ся, що Славко її не пізнає. Адже вона, ще дівчиною, завсіди робила в єгомостя. Торік вийшла заміж, а сього року повдовіла. Вона приятелює з Іванихою, тому дивно їй, що Славко її не знає.

Видко було, що вона жвавенька молодичка, тільки при неділи трохи підхмелена. Зачала примилувати ся до Славка, натякаючи йому, що любила його ще дівчиною. Потім, не довго думаючи, заманювала його до себе зовсім простацькими, масними словами. Славко бояв ся

йти до чужої хати. Отже пристрасть взяла над його страхом верх.

Молодиця мешкала ліворуч відсіля також на горбі. Але до її хати не було дороги, лишень крута стежечка. Ішла наперед, а Славко за нею. Сонце вже зайшло зовсім. Над самим небосклом жевріли хмари червоною полонією, а подальші міняли свою червону барву на фіолетову.

Прийшли до маленької як улиї хатчини, мурованої з каменя. Славко хотів увійти до хати, але молодиця його не пустила.

— „Не йдіть. Там паскудно. Така вогкість, що вода капає зо стін“ — говорила молодиця й засунула сінешні двері на замок. Потім підняла з землі драбину й приставила до стриху. Вилізла на гору й по хвили побачив Славко на стриху світло. Молодиця перехилилась і кинула на нього пальцем.

— „Лізьте сюди“!

Славко виліз. Тут молодиця мала вже задалегідь прилагоджену комнату. На латах від стріхї були почеплені полотна й звисали аж до поду. Се буцім стіпи. Під вистелений веретою наче килимом. З заду поличка, а на пії флящина, хліб і кусник ковбаси. На полиці стояла також мала, засвічена лампа. Посеред тої комнатки лежали дві, випхані на твердо, подушці, одна на одній.

— „Тут ліпше“ — говорила молодиця, — „бо в хаті, то кождий дідько зазирає до вікон“. — Вона затаїла перед Славком, що заздрісні парубки люблять часом і шиби вибити, як побачать світло в хаті при замкнених дверях.

Молодиця напила ся горівки й частувала Славка. Але він відмовляв ся. Нараз хтось сильно застукав до сінешних дверей. Славко

так перелякав ся, аж кинув ся. Молодиця його успокоювала:

— „Не бійте ся, паничу“, — шептала — „погримає трохи тай піде на зломану голову!“

Але стуканє з надвору не переставало. Врешті обізвав ся голос: — „Відчини, Варваро! Адже я знаю, що ти дома!“

Славко трусив ся зстрахи. Варвараж йому шептала: „Се Гринько, той каліка, зараз я його відряжу!“ — Наказувала Славкови шепотом, що вона злізе, а він нехай витягне тихонько драбину на під. Зняла з полиці лампу й поставила її в кут за полотно, аби ясність не була на сїни. Злізла на долину й подала Славкови драбину. Потім рипнула хатними дверми й відчинила сїнешні. Тепер Славко почув розмову. Говорила перша Варвара:

— „Ти якого дїдька товчеш ся по ночах? Хочеш, аби я тобі яким лихом голову проваляла?! Марш мені, каліцуне, від хати!“

— „Та тихо!“ — відповів Гринько. — „Я приніс горівку тай ковбасу!“

— „Щось я тобі в твою ковбасу! Вступи ся мені від хати!“

— „Що тобі стало ся, Варваро?“ — просив ся Гринько. — „Таж я приходжу до тебе як чоловік до жінки. Тиж сама казала, аби я позавтра тебе сватав.“

— „Ти здурів? Тобі треба жінки? Тьфу, погане!“

— „Таж я маю кусник поля тай гроші“.

— „А в креміналі хто зогниє?! Не бій ся, головний злодій викупить ся або втече до Америки, а вас, помішників, повисажують на шибеницю. А з рештою, якого лисого чорта причіпив єсь ся до мові голови?! Я тебе не хочу, западаїт ся отам у безвісті!“

— „Варваро!“

— „Уступиш ся, кажу, чи ні“?!

— „Варваро!“

— „А вступи ся ж, кажу!“

— „Варваро!“

— „Маєш Варвару!“ — І в тій хвили роздав ся лоскіт від бійки по тілі. Потім гримнули двері, заскочив замок і Варвара шептала: — „Спустіть, паничу, драбину!“

Вже пізнім вечером вертав ся Славко до дому. А йдучи міркував, з якою немилосерною конечністю справджуєть ся його забобон. Ось він так перелякав ся на стриху її усе гаразд пішло. Гринькож мусів дуже радуватись тим, що Варвара казала присилати позавтра сватів. А наслідки великої радости завсіди прикрі. Вибив Гринька Павло Гаєвий тай вибила Варвара.

V.

Славко ходив на другий день до Крапцьовської. Колиж ізвезли матеріял на будову читальні, то він зовсім забув про свою обіцянку відвідувати Крапцьовську що день. Намість до неї ходив на місце будови її приглядав ся доти, аж доки не прийшов час іти на обід. Читальню будували на громадській толоці над річкою, близько дороги. Кождий читальник дав підводу для звезеня матеріялу, а опріч того кождий особисто помагав при роботі.

Всі читальники обібрали ся за майстрів. Тільки один із них Неважук, що розумів ся на майстерці, проводив тій роботі. Робота йшла з великим успіхом, бо робітника було так багато, що не кождий завсіди находив собі роботу.

Славкови здавало ся, буцім і він потрібний при будові. Мав навіть велику полекшу в своїй журі. Удало ся йому вмовити в себе, що доки читальня не скінчена, доти він сам не може брати ся за ніяке діло. Се його так переконало, що зовсім перестав журити ся. На третій день будинок затичили. Діяло ся се як раз о десятій годині перед полуднем. По звичаю принесли читальники кілька фляшок пива й під тим будинком запивали справу. Посідали на підвалини (бо, розуміть ся, ще не було ні стін, ні даху) та й гуторили. Поміж ними й Славко. Але він постановив собі, доти не вертати ся до своєї жури, доки будинок не буде зовсім викінчений. Аж як покриють дах, повставляють вікна й шиби, виліплять і вибілять стіни, аж тоді мав Славко намір застановляти ся далі над тим, що йому з собою діяти. Тепер же він навіть повеселішав і перестав себе вважати за гіршого від інших. Те задоволене, яке дав іншим людям праця, обхоплювало Славка вже при самих обзорилах чужої праці самим почуванєм, що й він до сеї справи як не будь примішний.

Випив навіть із читальниками фляшку пива. Аж нараз Петро Оскомюк показав людям ящірку. Вона бігла попри них і сховала ся під травичку зараз біля каменя, що лежав недалеко від того місця, де сидів Оскомюк.

— „А цитьтеж!“ — сказав Оскомюк — „зараз щось побачите“.

Узяв кусник патичка, вигнав ящірку на вільне місце й притис її кінець хвоста патичком. Налякане звірятко з усеї сили перло ся наперед. Аж нарешті урвало притиснену часть хвостика й утікало просто перед себе. Петро хотів щось говорити за відорваний хвостик, але його ніхто не слухав. Усі тепер зацікави-

лись ящіркою й віттом. Бо вітт вихопив у Петра патик і скричав: — „Ану, чикайте, я!“ Аж червоний із завязтку пруднув ся за ящіркою, намагаючись притиснути її остаткову частину хвостика. Бідолашне звірятко з розпукою обернуло ся головою до патика й ухопило його кінець у свій беззубий ротик. Тоді всі, хто приглядав ся сьому, заверещали: — „Убийте, вбийте!“ Вітт сіпнув патичком, вихопив його з ящірчиної пащечки й підніс його в гору, щоби виконати над звірятком громадський присуд смерти. Але ящірка покористувала ся часом і кинула ся на втеки. Вигинаючись на всі боки, щоби обминати камінці, виліскувала ся проти сонця зеленавими й синявими красками й просувала ся з великою скорістю поміж людські ноги. Неначе плила водою.

— „Куме Павле! Запятком, запятком!“ — гукали на Гаввого, бо він був у черевиках. Гаввий затупав на місци ногами. Отже було вже запізно. Ящірка лиш мигнула проміж його черевика, допала трави, що росла густо над річкою, та й зeszла там із очей ворогів. Ще Неважук і вітт бігли за нею й прогортали траву, як лиш верхом рухала ся. Дістали таку завязту ману, щоби забити звірятко, для того, що воно живе. Як той рибалка, що йому вирветь ся з рук жива риба й шубовстне в ріку, то він у нестямі пхає руки в воду, чи не вдасть ся ще рибу піймати, так вони оба пробували найти ящірку в траві! А та проба лиш дала їм змогу переконатись і другим переказати, що ящірка вже пропала на невіднайдену згубу.

Аж тепер вернулись усі до Петра. Він стояв над відорваним хвостиком і приглядав ся йому. Хвостик, неначе розтоптана гадина, скручував ся безперестанку в вужевку, то в сеї

бік, то в той бік, а при тім посував ся наперед. Петро схилив ся, узяв хвостик за молодший кінчик і підніс до гори. Хвостик вертів ся далі.

— „А виж не боїте ся того в руки брати“? — запитав ся війт.

— „Чого? Зубів не має, не вкусить“.

— „А хлібаж не гидко буде брати тими руками“?

— „То чистеньке створіне“, — сказав Петро. Потім показував на відорванім місці карби. Такі карби обперізували цілий хвостик аж до кінця, рядками. Ті рядки входили один ув одного сими карбами й держали ся ними купи. Тепер Петро взяв другою рукою за хвостик і розтягав його. Карби розходились і можна було знов прорвати по середині сей хвостик рівненько як ножем. Потім пішов над потік і вирвав „сосонку“: Такий бурян, надиволос, що росте на вогих квасних ґрунтах, трохи схожий на сосну своїми гілячками. Показував сей бурян і розривав його на частинки. Сосонка легко проривалась на колінцях, а ті колінці держались купи також карбами. На сії схожости карбів сосонки з карбами на ящірчинім хвосту основував Петро свою теорію про походженє звірят від рости. Говорив, що ся сосонка була в давних часах великим деревом та що з неї витворили ся поволи величезні ящірки іґванодони й діпльодоки, на прочуд нерозумні звірята, з дуже малим мозком. Ще не мало коли дерево так хутко врати ся в розум, хоч уже зважило ся повзати ящіркою по землі. Отак погодив собі Петро теорію Дарвіна з тими образками, що їх бачив у книжці про геологію. В його фантазії малював ся той перехід яскраво й природно. Отже не так було з іншими.

Се не було під силу їх фантазії перенести ся думкою в зовсім инакші світи. Вони розуміли ті річи так, як їх бачили. Тим то обізвав ся війт: — „Ей, може бути, бо ще нікто не підглянув, як саме плодить ся ящірка! А вона, собача віра, з сосонки“!

Всякі виясненя Петра нічого не помагали. Питали ся Славка, але він не знав.

За сей час вислала Крапцьовська бону з письмом до Славка. Вона ждала терпеливо три дни на нього й сьогодні була би ще витримала. Одначе рано в кухні перечула від кухарки, що Славко ходив до вдови Варвари. Ся відомість уколола її в серце дуже болючо. Правда, вона не мала до нього ніяких домагань, уважала його за невинного й хотіла його таким задержати в своїм серці. Але тепер він виривав ся від неї. Той образ вимріяного мужчини не приставав уже більше до того Славка, що собі заходить із простою сільською повією. Вона знала ту Варвару, пиячку, що чіпляла ся кожного хлопа. Не вжеж до тої гурми пяних мужчин, що вганяють ся за Варварою, належав би й Славко? Адже вона хотіла бачити в нїм ті всі прикмети, яких хибувало її мужеві. А тим часом Славко віддасть ся залюбки тій самій забаві, що й її нелюб... Се не любов зраджена, але почуванє затрати вимріяних дум завдало муки душі Крапцьовської. Здавало ся їй, що її прихильники відпурались від неї й переходять на сторону її мужа. Він став ся переможцем, а вона пропащою.

Хотіла мати Славка dokonешне біля себе, аби йому показати, що їй на нїм нічого не залежить. Хотіла йому дати пізнати, що гнівається на нього. Хотіла його звільнити від того обовязку супроти себе, якого він ніколи не піднимав ся. Одним словом: Хотіла з ним зро-

бити те, що зробила би кожда жінка, будши нею. Шукала би свого любка цілими роками, терпіла би невигоду, поносила би труди на те, щоби його відшукавши, могла сказати йому в очи, що його ненавидить.

Вона вибрала ся до Славка з Мундзьом. Мала на собі ясну блюзку й білу хустину. Темна чорнявка з круглим румяним лицем так і папіла здоровлєм. Свіже повітре й подостатком харчу служило їй. Зовсім не подобала на ту Французку, яку собі придумують у нас: Худу та бліденьку. Хутше подабала на нашу чорняву дівчину з Буковини. Її називали панною Шарльотою. Хоч їй се й не наказувала Крацьовська, то вона однако старала ся передати Славкови письмо тайком, аби ніхто не бачив. Через те зайшла задною фірткою поміж грядки й квітки. Відси побачила, що панотець вештаєть ся по подвірю. Щоби перед ним сховати ся, схилилась над квітками й приглядалась. Се були самі майже астри білі й червоні. Урвала кілька червоних і пришпилила собі до блюзки.

Панотцеви не вело ся. Від тої пори, як висварив Петра Оскомюка й вийта, ще до тепер нічого не сплював. Бо до Івана не мав уже сміливости, а за Пазею обставала їмость: Посилала його на двір воювати. Крутив ся що дня по подвірю, як та блудна вівця, щось нишпорив усюди й нічого не паходив. Але тепер назирих якусь жінку в городі. Мундзя не видів, бо він малий. Панотець, не гаючись ані хвилинки, подріботав борзенько в город. Заздрів, як Шарльота рвала квітки; панотцеви мелькнула на лиці радісна надія. Колиж побачив Мундзя, надія щезла.

— „Щож там, Мундзю, ти до нас у гості? Дуже красно!“ — Але Мундзьо перекинув го-

лову на бік і ніби тішив ся, ніби всміхав ся, тай нічого не говорив. Тоді панотець, показуючи пальцем на Шарльоту, запитав ся: — „А се хто?“ — Мундзьо своїм звичаєм відповів, що Шарльота в них служить. Віп послугував ся словом „служити“ на всі причини пробування.

Панотець порозумів, що се якась наймичка тай далі її сварити за те, що зірвала квітки.

— „Ти на що псуєш ружі?“ — У панотця кожда червона квітка називала ся ружею. Але Шарльота не відповідала, бо не знала, чого від неї хотять. Вона була певна, що панотець далі говорить до Мундзя. Але панотець не вгавав: — „На що ти мені ружі псуєш?“ — Шарльота щось бомкнула, а панотець не розумів. Його зачало се лютити. Мундзьо пояснив, що се особа не вміє инакше лиш по французьки. Панотець зразу нарікав, на що пани приймають якусь німу наймичку, а потім жалував гірко в души на свою нещасливу долю, що не дала йому нагоди навчити ся по французьки. Одиноку ще надію мав панотець на Мундзя.

— „А ти вмієш по французьки?“

Мундзьо знов перекривив голову, виставив на двір кусник язика, прикусив його й не сміливо відповів, що вміє.

— „Кажи їй, що я питаю ся, на що вона мені ружі псує?!“

Мундзьо щось балакав до Шарльоти, вона йому відповідала, а потім утихли обое. Панотець водив цікаво очима з Мундзя на Шарльоту, а з Шарльоти на Мундзя тай усе таки не міг нічого вирозуміти. Став Мундзя допитувати ся, що вона йому казала? Хлопець знов виставив кусник язика, знов його прикусив і сказав етидливо кілька слів. Із тих слів до-

гадав ся панотець, що вона каже, буцім цвіт і так облітає.

— „Кажі їй: Що їй до того, чи цвіт облітає, чи ні“?

Але Мундзьо тільки стидав ся її не казав нічого. Панотець проказав йому ще раз своє запитанє. Мундзьо все таки мовчав.

Часом дитина зпоровить ся не знати, з якої причини, її ані рушити із місця. Саме тепер Мундзьо так ізворовив ся. Панотець просив. Поглядив його по голові таї говорив:

— „Скажи, Мундику, я тобі цукерка винесу. А як її, то скажу мамци, що ти непослушний“!

Не знати, чи обіцянка, чи погроза спонукали Мундзя до послуху, досить того, що він промовив до Шарльоти щось два слова. Шарльота за те щось довго йому відповідала. Але Мундзьо не знав із сього переказати панотцеві ані слова. Та панотець нічого на тім не стратив, бо за той час обдумав собі докладніше Шарльотину провину.

— „Кажі їй, що вона мені велику шкоду наробила, бо я її ружі лишив на насїне“.

Тепер Мундзьо набрав відваги її сміючи ся, говорив довго до Шарльоти. Панотець притакував Мундзьови, а як чув, що хлопцеві йде бесїда плавно, то приповідав за ним: „Шкоду велику“!

В решті прийшла черга на Шарльоту говорити її вона говорила.

Але її не слухав ні Мундзьо, ні панотець, бо вони оба далі радили ся, що їй переказати.

— „Кажі їй, що вона навмисне ті ружі попсувала, аби я не мав насїня, бо насїне дороге“! — Панотець укладав у короткі слова багато думок, бо бояв ся, що як наговорить багато слів, то хлопець позабуває.

Мундзьо, знов сміючи ся, говорив до Шарльоти довго, а при тім бив кукаком об кулак, буцім грозив їй бійкою. Певне мав із нею якісь домашні рахунки. Отже панотець не перечив, хоч догадував ся, що се не може бути, аби кілька українських слів та треба було так довго по французьки переводити. Навпаки, помагав іще хлопцеві. Бо в тих місцях промови, де Мундзьо бив кукаком об кулак, то панотець приповідав:

— „Велику шкоду! Навмисне! Ага! Навмисне“!

Тепер говорили нараз і панотець і Шарльота, обоє до Мундзя. Але Мундзьо держав сторону панотцеву, для того його слухав, а її ні. Панотець допитував ся:

— „Казав єсь: „Навмисне““?

— „Казав“!

— „Кажі їй іще раз“! — Панотцеві дуже припало до вподоби те, що не потребує зважати на відповідь винуватця. Така відповідь не раз збивала його з пантелику, зводила на безпутє, а тут говори її не дбай, що тобі відповідять, бо її так не зрозумієш. Тим то не зважаючи на лепетанє Шарльоти, що стала собі помагати рухами рук, а навіть цілого тіла, намовляв панотець хлопця:

— „Кажі їй іще раз, що вона навмисне ружі попсувала, аби я не мав насїня“. — Знов Мундзьо говорив, а панотець притакував.

Як уже хлопець умовк, питав ся панотець іще раз:

— „Казав єсь: навмисне““?

— „Казав“.

Щоби допевнити ся, чи Мундзьо правду каже, зарядив собі панотець спробу:

— „А як по французьки: „Навмисне““?

— „Не знаю“!

— „От, на! маєш!“ — застогнав панотець. Аж цмокнув, аж почіхав ся в голову, почувши таке слово.

— „А як по французьки: „На збитки“? Знаєш? А „на злість“? А „на супір“?“

Мундзьо казав, що знає, лиш не хотів говорити ті слова панотцеви.

— „То кажи їй. Кажі все: і навмисне, і на збитки, і на злість, і на супір. Може хоч одно добре трафиш“.

Шарльота за той час голосно молела язиком, розкидала руками, вигинала ся, дубцювала ногами, але на неї не зважали. Достоту як той мужик, що висажує порося на віз везти на торг. Воно квичить, пручаєть ся, а мужик мовчки своє робить.

На сю розмову, ведену при помочи малого драгомама, надійшов Славко. Не мав уже що робити при будові, бо читальники випили могорич таї розійшли ся до дому. Від тепер мала вже робота провадити ся через згоджених майстрів.

Славко приступив ся до Шарльоти, здохмив канелюх і подав їй руку. Батькови ж сказав, що се навчителька французької мови.

Панотець ув один миг обернув ся й хутенько подріботав від них на подвірє. Соромив ся. Але так як той Циган, що ззів чужий обід. Ніби сором Циганови є, та бо й позиток його не мпнув.

Краньцовська визирала Славка в вікні з великою нетерплячкою. Взяла собі до голови таку постанову, що як він прийде, то вона його прийме байдужно. Скаже до нього кілька слів і не дасть по собі пізнати, що вона звідала ся про його знаомство з Варварою. Потім буде мовчати, аби він допевнив ся, що їй на нім ніщо не залежить. Колиж би він що до неї

більше говорив, то вона відповідати ме лиш із чемности пів словами, нехай догадаєть ся, що можна йому вже йти до дому. Але Шарльота не вертала ся, тож Краньцовську напав острах що ануж він не прийде! Вона годі зовсім безпомішна, бо то лиш від нього залежить, а не від неї, чи він схоче з нею видіти ся, чи ні. Треба дуже великої сили волі, щоби спокійно переносити на собі ту зпевагу, яку він тепер може їй заподіяти.

Але ні! Славко йде. Йдуть усі трое: Він, Шарльота й Мундзьо. Вже на хіднику, що провадить на веранду. Неначе би її хто силоміць тягнув, так несамохіть і хутко вибігла Краньцовська на веранду. Де ї поділась її постановва, щоби його стріти байдужно?! Розійшла ся наче мряка від полуднішного сонця. Краньцовська почувала великий жаль до Славка й не могла здержати ся, щоби йому не докорити:

— „А! ґратулюю вам, пане Славку! Я й не надіяла ся, що ви так борзо зможієте. Як же почуваете себе після знаомства з Варваркою?“

Славко, не надумуючись ані хвильки, відпер ся всякого знаомства з якою не будь Варваркою. Ані одним моргненєм брови, ані кліпненєм повіки не дав по собі пізнати, що говорить неправду... Умів на славу скривати свої таємниці перед людьми. Унаслідив сю прикмету по своїй матері. Краньцовська доразу повірила йому. Ї жаль перекинув ся в один миг у велику радість. Неначе перейшла за одним поступком із колючих бодаків між запашиї квітки.

— „Я сподівала ся, що се сплетні“. — Була переконана, що правду говорить, а тим часом вірила непорушно в ті „сплетні“ аж до сеї пори. Потім румянила ся тим горячим жа-

ром, що уймав трохи з її красоти й спустила очи в долину. Але лишень на хвилинку. Бо зараз гляділа знов на обличчє Славка миленько. Протягла до нього руку з ледви помітно дрозжачими пальчиками, схопила ними з легонька космик волося на Славковій голові й промовила:

— „Ви, бачу, запускаєте артистичне волоссе“. — Він, очивидячки, з тим довгим волосом не приставав докладно до того образу, що вона створила в своїй уяві.

На все те гляділа Шарльота й заховувала дуже поважну міну. Ніби вона з сього нічого не розуміє, а зрештою все се для неї байдуже.

Краньцовська запросила Славка до маленької світлички, найближчої д веранді. Сіли побіч себе й розпочали розмову про те, де Славко пропадав через ті три дні. Він став ся розмовний і розповів їй широко про закладини й будову читальні. Тепер мав віру в свої сили, привична йому журба й несміливість щезли безслідно. Розповідаючи мав почуванє, що все те було його ділом. Вонаж більше дивилась на нього, аніж слухала його слів.

— „Я й не знала, що з вас такий гайдамака!“ — обізвала ся всміхаючись, як він уже скінчив.

Він протестував, що се справа культурна, а не політична. Та завзята борня потопаючого народа порушила з легенька й Славкову дрімучу душу.

— „А ви не горячіть ся“ — сміяла ся вона — „Адже знаєте мої переконаня“!

Потім нагадала собі за бону: — „Деж щезла наша панна Шарльота? Адже була з нами. Мушу її відпитати, бо бою ся лишати ся з вами сама без опіки“. — Встала й дріжучим пальчиком діткнула його носа, як тоді на по-

возді. Потім відходила, а з дверей сказала ще на причинок:

— „Можуть нас люде про щось підозрівати. Коби хоч було за що“!

Як лишив ся Славко сам у світлиці, то зважив ся на думку, що Краньцовська його навидить.

Тепер уже не мав погорди для своєї особи, почував ся гідним хоч би й Краньцовської. Розважав собі за неї як за проститутку, бо в ніякій жінці нічого иншого не бачив. Отже з другого боку непокоїло його те, що вона дав йому за слабї натяки. Ануж се все лиш пуста балаканина?! Адже Варвара говорила зовсім ясно. Розуміть ся, він знає те, що Краньцовська не говорити ме простацькими словами, але всеж можна їй висловитись трохи яснійше. Вонаж говорить свої натяки при таких обставинах, що вони відбирають її слова бажанє ним значінє.

Шарльота жалувала ся перед Краньцовською на Мундзя, що він був печемний. Панотець щось до неї говорив, а Мундзьо перекручував ту мову і впевняв її, що панотець хоче її бити за зірвані квітки,

Мундзьо був би допевне відобраз від Краньцовської довгу науку доброго поведеня, як би так не Славко. Вони змовили ся йти до ліса на прогульку, через те не було коли Краньцовській заходити в суперечку з сином.

Шарльота й Краньцовська вибрали ся в білих рижових капелюхах. Зараз із самого краю ліса треба було драпати ся на стрімку гору. Не був би се великий труд, як би сей бік гори був порослий хоч одною травичкою. Колиж бо тут виростали сосни, як у тій байці, з діяментової гори. Пісок білий-білий, кристалічний, як узяти його на руку, то прозорий, чистісіньке

скло. Лиш десь не десь видніється чатинє з сосон, що задержало ся якимось чудом у піску, бо вода геть змиває. Ступили на сю землю, то ховзько як на леду. Навіть не можна вдержатись на вистаючїм коріню сосновім, бо й воно через чатинє й навіяний пісок також ховзьке... Одинока рада помагати собі руками, хапаючись за кождим ступнем дерева.

Славко йшов наперед і брав ся помагати Краньцовській, подаючи їй одну руку, а другою держачи ся дерева. Вона хапалась його руки, а як тільки поступила ногою, ховзалась і приклякала.

Колиж дібрала ся трохи ближче до Славка, то обнімала його руками, щоби буцім удержатись на ногах. А попри се сміяла ся й реготалась як дитина. Шарльота вважала сю пору за догідну, щоби лишити їх самих. Обіцянками спонукала Мундзя до ворота домів. Краньцовська се не завважала, а Славко припадком побачив, як ті двоє вернули ся.

На самім вершку гори спочивали від утоми. Тут уже росла трава, а надто була широка межа, що відділювала старий ліс від молодника. Стояли обоє в тіни й віддихували ся. Славко питав ся за Краньцовського, поважив ся вважати його за свого соперника. Не знати, чи задумав над ним поглумитись, чи бояв ся стрічі з ним.

— „Ах! не згадуйте мені за того драба!“ — відповіла Краньцовська. — „Кілько рази згадаю про нього, то роблю ся люта мов змїя. Можете собі поміркувати, як мені мило жити на світі! Подумайте собі! Вам можу все сказати: Адже ви мужчина, вже розумієте ся на таких річах, тай знаєте мої відносини дуже добре. Подумайте лиш! Кілько разів погляну на свої діти, стілько разів пригадаю собі, що

вони діти алькоголіка! Не знаю, чи здужаєте ви порозуміти, як ся думка точить мою душу?!“

Зітхнула й нагадала собі, що Мундзьо десь облишив ся. Славко сказав їй, що видів, як Мундзьо з Шарльотою вернули ся. Вона веміхнула ся якось нещиро.

„Ви не завважали, як вона дискретно лишає завсіди нас обоїх самих? Видко, що вже добру школу перейшла. Та мені се байдуже! Нехай собі думає, що хоче. Вже яку славу мені муж приспособив, то я не в силі гіршої собі напитати. А зрештою...“

Подумала хвильку, ніби вагувалась.

— „А зрештою“ — говорила далі — „чи найдеть ся хоч одна розумна людина, яка би повірила, що жінка за таким мужем, як мій, та жне самотою без приятеля? Адже жінка також не скотина. Чей потребує з кимось розмовити ся, порадити ся, хоч трохи розвести душу. Не пропадатимь мені в такім багні без ніякої відради“.

Послідні слова докинула ніби про себе.

Хоч не любила нагадувати про мужа, отже раз нагадавши, не переставала про нього говорити. Розповідала Славкові, що муж далі бавить ся й нема надії, аби вернув і через тиждень. Сьогодні приходив до неї економ із вісткою, що відпитав місце пробування Краньцовського. Певне хотів, аби Краньцовська звеліла йому їхати по мужа. Бо та служба все лиш за тим пазить, аби при нагоді вандрівки Краньцовського щось облизати. Але вона відрядила економа з нічим.

— „Я вже не така дурна, як була давнїйше. Чи повірите, пане Славку, що я вже вдалась до ворожок? Іще й тепер мені соромно, як собі нагадаю“.

Пішли далі дорогою попри молодник на зруб. Там устигли вже черниці обрости цілі стаї зрубу. Неначе якісь мишачі гаї стелили ся вони попри зрубані пні. Чорними кругленькими головками заманювали прохожих ід собі. Але проходжі на се не зважали. Ся ростина брала прохожих підступом. Стелила крадьки проміж траву землею своє довге прутє й показувала ягоди ще недостиглі, бо червоні. Але приступу до ягід боронила завзято, зо скаженою лютею, острыми колючками. Особливо чіпляла ся до спідниці Краньцовської. Вона мусіла приоставати й видерати колючкам свою одіж.

Нараз над заходом виринула чорна хмара. Із поспіхом висувала ся з поза обрію на синє широке небо. Кудя простягла ся, лишала по собі чорну заслону. Вітер звіяв ся сильний. Краньцовська вхопила обома руками криса свого капелюха й бігла в напрямі ліса, що його ще не зачали рубати:

— „Біжім до будки“ — крикнула до Славка — „бо змочить нас дощ до нитки“!

Ще встигли забігти перед дощем. Се був ліс старий із грубими соснами, призначений також на вируб. Не далеко й будка стояла, захист лісних робітників. Просто й догідно виставлена. До двох дерев, що росли близько себе: Одно від полудня, друге від півночі, прибита поперечка на висоті росту чоловіка. На тій поперечці скосом до землі сперті широкі тріски з соснового дерева. Се була західна стіна. Від полудня і півночі дві простовисні, трикутні стінки. На схід сонця відчинено зовсім. Сподом прибиті тріски мов до підвалини до трьох дощин, що стояли лїгма кантом до гори.

Як посідали Славко з Краньцовською в тій будці, то на дворі потемніло. Буря зняла ся страшенна. Нагло, доразу з цілою силою! Настала дивна сутолока гуку й рику. Проміж гони чатиня шуміло й свистало. Грубі сосни, неначе гнучкі лози, нагинали ся верхами д собі й стукали одна об другу. Дудніли й гуділи. Неначе дзвонили глухо великі дзвони, що в них обвито серце грубим оксамітом. Скрипіла й пицала якась надломана суха гиялка. А посеред того лускав инколи грім і гоготав по дєбрах і верхах. Краплистий дощ товк ся немов горох до долівки. Ішла лісом музика на величезних струментах. Музика величя, могутна та дужа. Супроти неї людська музика на звичайних струментах подобала би на ляск батога супроти гуку гармати.

Найгірше незгідні голоси зливають ся в далечині в гармонійні тони. Якоюж чудовою здавалася би ся лісова музика для того, хто прислухував ся б їй відтіля, аж із поза тих чорних хмар! Варт великі гроші таке послухати!

Ся музика продералась аж до серця, аж до душі тих обоїх, що захистили ся в лісовій будці. Говорила вона не лиш до їх вуха, але до кожного нерву на цілім тілі. Щож вона могла говорити? Що кому треба. Наказувала певно Краньцовській, щоби пукала собі дитини. Не з алькоголіком, що плодить хору, зденервовану, дитину-відміну, але із здоровим мужем, що плодить здорову, збитошну, але любу дитину. Краньцовська не розуміла докладно слів тої музики, вона тільки почула бажанє шукати захисту в того мужчини, що сидів біля неї. Обняла його своїми руками й притискала ся, тулила ся д ньому сильно-сильно.

— „Ох, любий мій пане Славку, я так бою ся“!

Отже се не було в неї почування страху. Се було бажання того незвісного, що його вливала їй у душу ся могутна музика.

Він бояв ся. Тремтів на цілім тілі. У часі бурі й грому не був свідомий її обіймів Краньцовської, ні її мови. Ще з малечку бояв ся блискавок і громів.

Буря внимала ся. Небо знов прочистилось, а крізь китиці чатиня зазірало сонце на траву, що піднімала спровола свої вершки в гору. Чисте повітря аж пахло. Як настала тишина, Славко спамятав ся. Поглянув на Краньцовську, що ще заєдно держала його в обіймах. Прийшли йому на гадку ті малесенькі губки, зложені в кружечок. Нараз обхопила його непереможна жадоба самця, кинутись на ті губки, цілувати їх, кусати, гризти. Уживати сього добра аж до гидоти, а потім плюнути й піти собі. Зовсім так, як надав ся обідом аж до обмерзіння. Почування, набуте недавно, що він не найгірший, і поводження в Варвари, додало йому відваги. Нахилив ся до неї під її рижовий капелюх, махнув лицем під її ніс і притис міцно свої губи до того кружочка. Але не почув смаку в тім поцілунку. Се був тільки сильний натиск до чужого тіла.

Вонаж почула біль у спідній губі, притисненій до зубів. Налякана зірвала ся на ноги й відскочила на один крок від Славка. Потім поправила на собі капелюх, що трохи пересушив ся на один бік, і обігвала ся:

— „Не забувайте ся, пане Славку“!

Подумала хвилюку й прикинула ще одно слово:

— „Адже се міг би тут хтось уздріти“. Не хотіла відбрати недотепі надії, хоч такий нападистий поцілунок та відобразив їй на разі всю приману любови.

А він гадкував у своїй голові: — „Не хоче мене! Обнімала лишень зо страху перед бурєю“. — Сидів у будці й бояв ся на Краньцовську поглянути. Утік би дуже радо, та не було куди.

Вона розсміялась.

— „Чогож ви сидите? Наважили ся тут ночувати“?

Зводив ся ліниво на ноги і став перед нею захмурений, дивлячись десь у бік.

Вона знов сміяла ся. Веселила її та його дитиняча непорядність:

— „Може гніваєте ся“? — запитала ся. — „Намість я на вас, то ви на мене“!

Дивила ся на його захмурене лице й поволи наберала знов приязни до нього. Горяча кров, що час до часу румянила їй обличчя, тепер заливала їй очи. Через те Краньцовська гляділа неначе крізь якісь дивні скла. Вона бачила Славка таким, яким хотіла його мати. Ненавиділа у нім усяку схожість із своїм мужем.

Для того казала:

— „От, ліпше би ви зробили, як би обстригли те артистичне волосся й дали собі вуса підстригти“.

Її чоловік носив довге волосся, розчесане по середній, і замашистий вус. Любував ся в тих вусах і підкручував їх завсіди старанно.

Розлучаючись біля двірських будиноків, наказувала ще Краньцовська Славкови, щоби не засиджував ся коло читальні, але приходив до неї.

— „Бо я вже за вами не буду посилати паццу Шарльоту, тільки піду сама, а тоді...“

Покивала на нього пальцем.

Славкови здавало ся, що Краньцовська по-могла йому доконати великого відкриття. Нехай він тільки приведе до порядку своє волосє й підстриже вуса, то буде мати щастє до жінок, як і кождий инший. Те щастє він уявляв собі так, що кожда жінка намагати меть ся дати почин до любовних із ним зносин. Був певний того, що як стане перед Краньцовською з підстриженими вусами, то вона заговорить до нього більше менше в той сам спосіб, як говорила Варвара. Нічого й казати, що таке відкритє наповняло його серце радощами через край. Тільки одна-однісінька думка не давала йому спокою. А саме: Думка про той його забобон. Неприємности ніякої не було, а тут нараз така втіха. Щоби припадком не спіткала його доля Гринька в Варвари. Сей також мав великі радощі зо сватів.

Вечером намовив Славко їмость, щоби їхала з ним завтра до міста. Вона згодила ся радо зробити се для сина. Казала, що має важні орудки в місті. На діліж ті орудки міг би хто не будь полагодити. Але їмость тішила ся тим, що син її набрав послідними днями якогось житя й веселости. Тільки — своїм звичаєм — не хотіла до сього перед ніким признати ся, тому й звалила причину своєї їзди виключно на самі орудки.

Скоро по півночи пробудив ся Славко з тяжкого сну, взяв передо всім розмірковувати над своїм забобонем. Як воно могло стати ся, що сей раз забобон не справдив ся?! Допевне аж після сего жде його якесь велике горе. Се його дуже лякало. Бо він був певний, що забобон мусить набезпешне справдити ся, як не передом, то опісля. Він би хотів найрадше, щоби та неприємність уже проминула, а щоби теперішні поводження були вже наслід-

ками тої неприємности. Отож передумував кожду дрібницю з послідних подій свого житя. Всі вони не давали ще причини до такого постійного щастя, яке його тепер дожидало. Тоді передумував він події з цілого року, потім із попереднього року і ... найшов! Дивував ся, як се йому зараз не прийшло на думку?!

Адже всі роки, починаючи від того вигданого першого іспиту, були дня нього нічим иншим, як тільки рядом часу безнастанної журби, гризоти й розпуки. Чиж після сього дивниця, що по безперестаннім горю та жде його постійне щастє?! Таким вислідом передумуваня вигнав Славко зовсім із свого серця страх перед забобонем.

Тепер міг супокійно віддати ся мріям про недалеке щастє.

Ось Краньцовська, богата жінка, залюблюєть ся в його підстрижених вусах до нестями. Очевидно сажав собі його як проститутка свого гостя, на коліна, гладить його по під бороду, а може навіть удасть лїпше проститутки примилюватись: Адже вона його любить! Схоче вона що днини такої забави без перестанку. Нічого лекше, як узяти собі Славка на вдержанє, нехай буде: За чоловіка. Зробить його господарем тих двіста моргів, що купила за своє віно. А тоді нехай журять ся іспитами собаки. Вона ще й гнівати меть ся на нього, як би він зважив ся хоч словом згадати за якусь науку. Лишень часом може буде поезії писати для Краньцовської. Він же пробував сеї штуки ще в гімназії, а потім зовсім закинув. Не велика се штука. Треба тільки так писати, аби й самому нічого з того не розуміти. Бож він не розумів і чужих поезій: Був певний, що автори також не розуміли. Тільки з правописею й інтерпункцією біда. Але такі

справи належать до того, що друкує. Йому ж за те платять: Мусів вивчити. Зрештою сею штукаю займати ся буде від пехотя, принагідно, аби здивувати Крацьцовську. Головним же його спортом буде господарка. Візьме собі такого Івана, як батько має, таї господарити ме так, як батько. Лиш коней держати ме більше: Молодих лошаків, бо він любить придивляти ся, як вони брикають. Правда на перешкодї стоїть Крацьцовський. Але з ним коротка справа: Славкож вичитав у записках церковного права поради про вбийство мужа. Розуміть ся, за такий учинок Славко би не брав ся! Він мягкого серця: Не вбив би її горобця. Найдеть ся якийсь инший, що стане Славкови в пригодї. Справить ся так спритно з Крацьцовським, що Славко навіть не буде знати, як і коли.

А зрештою: Чорт бери Крацьцовську її чоловіка. Злакомить ся на Славка якась инша, ще богатша. Вона не буде мати чоловіка. Удова чи панна: Все йому одно, лиш аби мала такі маленечкі губки, як Крацьцовська. Навіть може бути старша. Хутче її чорти вхоплять. Найде собі тоді иншу. Господарка приносить ме йому незміренні прибутки. Бо він патріот: Упишеть ся до читальні. Мужики аж бити муть ся, щоби дірвати ся до роботи на його землях. Бігти муть досвіта на ввишередки, бо котрий спізнить ся, то вже не найде роботи в патріота.

Уже в крайнім припадку відрікаєть ся Славко її господарки. Пристане її на жінку замужну. Нехай буде замужна її безземельна, лиш аби грошевіта. Побудує йому вигідний домок і буде доїздити. Найме йому кухаря, що годувати ме Славка як на заріз. Ще її заборонить йому під великою карою будити Славка до підвечірку. Нехай Славко висиплять ся від оби-

ду аж до опівночи. Намість вечері її підвечірку подавати ме сей кухар другий обід в опівночи. Тоді її зявляти меть ся та богата дама. В неї зовсім такі губки її таке личко, як у Крацьцовської.

Лиш то біда, де до лихої матері шукати за тими жінками?!

Славко не любить піде рушати ся з дому. Певне в місті стріне його якась. Там же їх багато волочить ся. Зачепить його так, як зачіпали проститутки в Ільвові.

— „Може підемо“?

Славко глипне з під лоба, чи вона схожа на Крацьцовську. Ні!

— „Уступи ся“! — скаже її і піде далі. Аж ось йому на стрічу инша:

— „Може підемо“?

Ся вже викапана Крацьцовська. І такі губки її таке личко її така на зрїст, іще її така утленька.

— „Ходім“! — будім від нехотя бовтне Славко. Вонаж на радощах скакати ме біля нього мов той горобчик.

Отак роздумував собі Славко. Правда, не сими саме словами, бо він і не роздумував словами. Він бачив усі ті події неначе в театрі на сцені. Навіть себе самого там бачив із підстриженими вусами, як відвертаєть ся від таких жінок, що не схожі на Крацьцовську.

Ще актори не зішли зо сцени, ще акція була в самім розгарі, як Славко заснув на пово. Спав, як звичайно, доти, доки їмость не збудила його до кави.

У місті, ідучи до фризівра, побачив Славко Потурайчина її доктора Фалькенбавма. Оба йшли на зустріч Славкови. Доктор Фалькенбавм пхав ся на Потурайчина; підставляв своє

вухо під його рот і в той спосіб тручав його з хідника в рів.

Порівнали ся зо Славком, привитались і Фалькенбавм зачав говорити:

— „Я бороню їх цілком безінтересовно. Можете се кождому сказати“.

Потурайчин йому перебив: — „Та чекайте! Пан Матчук іще не знає, що стало ся“.

Фалькенбавм приклав праву руку до свого вуха й ткнув його Потурайчинови під ніс: — „Що! Що ви кажете? Може ви дали мені хоч крейцарь? Ані мені, ані мому шефови“.

Із гіркою бідою вдало ся Фалькенбавма втихомирити. Потурайчин розповів Славкови, що має візване до карного суду за проступок проти 2-го §-у закона про збори. Щоби заложити в Вороничах читальню, був у селі в Неважука й закликав до нього кількох господарів на нараду. Потурайчин знав, що польські власти карають Русинів за всяку культурну роботу поміж народом, як тільки хоч трішечки є за що не будь зачепити. Для того, навчений досвідом своїм і своїх товаришів, виставив кождому запрошеному письменні записини, бо хоч 2-гий § таких записин не вимагає, але практика виробила ся противна. Мабуть котресь із домашніх дітей, що сиділо на печі, не мало записин на письмі. Чи мабуть якась сусіда, що приходила зичити горшка, постояла трохи в хаті. Досить того: Староство донесло до суду, що Потурайчин і Неважук скликали в Вороничах збори без повідомленя староства. Бо закон вимагає, щоби про всякі публичні збори повідомити староство три дни передом. За недодержанє сього законного вимогу судити муть Потурайчина й Неважука.

Потурайчин жартував і буцім сміяв ся з сеї справи, бо не чув за собою ніякої про-

вини: Все зробив, чого закон вимагає. Отже таки видко було по нім, що сміх його силуваний. Не так мабуть бояв ся засуду, як того, що стратить через те лекцію. Тож корив ся перед Фалькенбавмом очевидячки. Фалькенбавм ідучи тручав його в рів, а Потурайчин лиш незамітно, потрошки, вступав ся. Фалькенбавм бесідуючи з ним пускав „із первозности“ просто йому в лице дрібонькі як мак крапельки слини, а Потурайчин навіть не обтерав ся з чемности.

У фризієра Славко не тільки привів своє волосє до порядку й підстриг вуса, але навіть — на втіху своєї матери — купив собі фляпчину з водою до волося. Сам на таку річ Славко був би не здобув ся, бо не мав сміливости, але фризієр йому поміг. Намовляв Славка, аби собі купив таку фляпчину. Захвалював ту воду, що вона й голову чистить і засіває на ній волосє. Як приклад чудодійства сеї води показував фризієр на свою голову.

Сеї фризієр, його звали Юдка, мав дивно лису голову. Ціла голова гола від потилиці аж до носа, бо й над очами там, де мають бути брови, не було нічого. Ся голова влискувалася як макогін облизаний. Але приглянутись їй уважно, з близька, то — бігме — на ній був волос. Тільки рідонько, ой! як же рідонько: На цаль волосинка від волосинки. Відступити ся від Юдки на крок, то кождий би присяг, що голова оскальпована! Але Юдка був переконаний, що на його голові буяє волос мов троця краєм ставу. Бо він ув одно гладив ся по голові, а все злегонька. Любував ся, що волос скобоче йому долопю, до черепаж не доторкав ся. А як дивив ся коли на себе в зеркало, то з близенька, таї пантрував лиш за тим, аби вздріти волос. Так привик до сих об-

зорин, що очей своїх у зеркалі не видів, а волос видів! Томуж то й хвалив ся перед Славком, що вода йому помогла.

Отже сею хвальбою не відстрапив Славка. Він уже хотів ту флящину купити, тільки ще вагував ся з тої причини, що не знати ме, як сю воду вживати. Але Юдка обібрав ся вивчити. І то зараз.

— „Насамперед натерасть ся сею водою голову. Отак-о!“ — говорив Юдка й натерав Славкови голову.

— „Будете зараз видіти, що стане піна як із мила“ — приповідав Юдка далі й показав Славкови долоню. Намість піни був там чорний бруд, бо Юдка ще сьогодні не мив рук. Але Юдку се й трохи не збентежило.

— „Видите, який бруд із голови“?

Потім учив Славка далі: — „А тепер треба обмити голову теплою водою“. — При сім слові обернув ся Юдка до другої стіни таїт крикнув: — „Суре! Гіб ер вармес вассер!¹⁾

— „Гоб нішт“!²⁾ — обізвав ся сердитий голос ізза стіни.

— „А ще ліпше: студеною водою. То здорівіше!“ — поправив ся Юдка й обмив Славкови голову студеною водою.

— „А тепер треба добре витерти чистим ручником“ — учив Юдка далі й крикнув до другої стіни: — „Суре! Гіб ер а райнес гандтух“!³⁾

— „Гоб нішт!“ — відповів той сам сердитий голос.

— „Але ліпше брудним“ — поправив ся Юдка — „бо як зовсім свіжий рушник, то ще

¹⁾ Дай сюди теплої води.

²⁾ Не маю.

³⁾ Дай сюди чистий рушник.

твердий, рапавий, а як уже вживаний, то мягкий, податливий“.

У такий спосіб прийшов Славко до флящини з водою на волосє.

Їмость радувала ся з того. Натомість не злюбила, що Славко підстриг собі вуса. Аж засумувала ся, як побачила його.

VI.

Як їмость із Славком вернула, то не застала Пазі дома. Відносячи сама справунки до спіжарні, переконала ся, що бракує муки й сира. Ніхто инший не міг узяти тільки Пазя. Ключі від спіжарки лишила їмость у панотця в канцелярії таїт ще йому наказувала, аби їх пантрував. А він забув про се. Мав багато важнійшу роботу. Лазив сьогодні на стрих таїт позносив відти до хати всі старі рамки з побитими шибами. Насмітив повну хату. Поскладав ті запорошені рами в великій комнаті під стіну та хвалив ся перед їмостею, яке він діло доконав. Сеж вікна зовсім добрі, лиш повставляти де кілька нових шиб.

Їмость не говорила ані слова. Пішла до Славкової кімнатки й зі злости плакала. Ті рамки з шибами були призначені на інспекти. Тепер їх висажуй знов на під. Кілько разів виїздила їмость із дому, завсідн застала якусь „новину“. Треба вважати на панотця як на малу дитину, треба ховати перед ним усе, як перед дитиною сірники і ніж. Намість пантрувати ключів, то його висадило на стрих, аби Пази лишити час нишпорити по спіжарни. Навіть не знає, коли Пазя вийшла. Та ще й тішить ся як та маленька дитина, що вдало ся їй розпороти пішевку й пустити піре на хату.

Пазя вернула ся задихана. Вибріхувала ся перед їмоєю, що лиш тепер вийшла. Ходила буцім до Іванихи передати їй гроші на шнурки до черевиків, бо піввали ся, та в неділю не мати ме в що взути ся. Кляла ся в душу й тіло, що правду говорить. На доказ того розповіла їмости, що до Іванихи принесла сьогодні акушерка свіжу дитину.

Як їмость її запитала ся, чого в спіжарни бракує муки й сира, то вона обрушила ся. Її ще ніхто на крадежи не спіймав таї дасть Господь милосерний, що ніхто сього не діжде. Вона не боїть ся й зараз присягнути, що нічого ніколи не порушила.

Не було що їмости далі й допитувати ся. З рештою не хотіла зчинати великого крику, аби панотець не довідав ся. Бо він би зараз розвів таку сварку, що ще до тої шкоди сміх би з себе зробив.

Пазя правду казала, що ходила до Іванихи, що передала на шнурки та що до Іванихи принесла акушерка свіжу дитину. Але також правда, що Пазя вкрала муки й сира таї віднесла до Іванихи.

Як тільки в панотця полягали спати, відчинила Пазя тихесенько в кухні вікно, вискочила на двір і пішла бігцем до Івана.

Там сьогодні з нагоди гостювання акушерки був могорич.

Іван мешкав недалечко від церкви. Там стояло рядом може яких десять хат, межи ними й Іванова. Бо на сих пісках не держить ся село так купи як на чорній землі. Село Вороничі порозкидане на великім просторі. Хоч невеличке, а ділить ся на три присілки. Скоро кілька хаток при купі, то вже й присілок. Майже кожде господарство має ввесь ґрунт у купі. Там і будинки стоять. Такі будинки не чіпля-

ють ся сусідських як на Поділю, але стоять одинцем. Котрий господар багатший, то має до обійстя свою дорогу, а котрий біднійший, то обходить ся стежкою.

Такою стежкою зайшла Пазя до Іванової хати. Хоч мала, отже мусіла Пазя схилитись, як уходила до середини: Такі двері низькі. Хатчина тісенька. Перейти ся по ній не було місця, можна лиш сидіти або стояти. Зараз біля дверей на право стояла велика піч із припічком, що займала собою майже третину хати. Насупроти дверей стояв стіл під стіною на перехрестних ногах, нині застелений скатертю. Попід обі стіни, одна на ліво від дверей, а друга напроти них, простягала ся широка лава на ковбках, законаних у землю. Біля печі прилавок, а на ній спералось одним кінцем кілька дощин. Другий їх кінець сперав ся на лаві, що йшла попід стіву. Сі дощини буцім ліжко. От і вся обстановка в хаті. Не було тут ані килимів, ані вишиваних подушок, ані мисника, ані мальованого комина, ані навіть таркатої верені, як по інших українських селах. Голісінько. Не знати, чи через бідну землю затеряли тутешні люде почуте потреби прикрашувати свою домівку, чи через недалеке вже сусідство Мазурів. Бо Мазур не любить ся в прикрасах. Він стараєть ся за те, що йому потрібне, а не за те, що красне.

У хаті душно й вонило, бо під припічком мало своє леговище порося, що Іван його приніс собі від панотця. Ся духота й сей сопух запоморочував доразу кожного свіжого, що входив до хати.

Але за те був добродійством для тих дітей, що жили на вдержаню в Івана. Сі діти, заголомшені вбийчими газами, западали в глибокий сон або куняли на печі затуманені, тра-

тили апетит і не потребували кричати з голоду.

Опріч акушерки застала Пазя з чужих удіву Варвару. Сиділи за столом і балакали. Акушерка невеличка, але груба, вже старша жінка. Таке мала лице, що як би їй приправив вуса, то ніхто би не пізнав, що се жінка.

Іваниха була ростом більша від Івана. З виду на світі вік за стара, хоч на ділі молодша від Івана. Лице в неї червоце й напухле від горівки. Завдно лучалась їй нагода впивати ся, бо бувала з часта в місті та дістала від акушерки напитки. Так привикла до сього, що й за свої гроші купувала. Іван про се не знав таї не міг знати, бо він приходив лиш на ніч до дому. Він був скупий, не позволив би їй видавати гроші на горівку. Одначе вона мала такі гроші, про які він не знав. А як їй сих грошей забракло, то відносила до корчми муку й збіже.

Ждали на Пазю з вечерею. А як вона падійшла, кинула Іваниха на острі пероги. Але горівку вже пили, бо на столі стояла надхита до половини фляшка, а побіч неї кусень хліба.

Ще пероги не зварились, як увійшов до хати Гринько. Приніс із собою кошіль і зараз таки зачав відти винимати горівку, пиво й ковбасу. Бояв ся, щоби Іван не вигнав його зараз із хати, для того показував на самім вступі, що не прийшов у порожні, але в повні. Добре зробив, бо Іван таки налагодив ся був викидати. Та як побачив стільки добра, то лиш усміхав ся тим своїм придуркуватим сміхом. Іван був наче та бжолла-сторож, що чатує в вічку улия цілий день і цілу ніч. Скоро занюхає чужу бжолу порожну, так зараз викидає, а як сама не здужає, то кличе других на підмогу... Тоді її, голодну гостю, жальцем у спину: Не

лізь, уража дочко, до чужого улия. Коли ж гостя повна, що не лишень має для себе досить, але мусить і другому вділити, бо як ні, то мід боки порозперає, тоді сторожик низький поклін перед гостею: Просимо, сестричко, ближче, то все одно чий, аби улий.

Зачала ся вечеря таки від Гринькового приносу. Пили горівку й їли ковбасу. Іваниха напувала горівкою й свої рідні, малі діти, два хлопчики й донечку, що ще не спали, але сиділи рядком на тих дошках, що становили ліжко. Була такого переконаня, що горівка додає дітям здоровля. Як же їм дала по кусникови ковбаси, то котре перше вхопило, зараз тікало на піч на самий зад. Там обертало ся до стіни й, держачи ковбасу цупко в руках, рвало її зубами стілько, кільки влазило в рот. Але однако лупало очима на боки, чи не закрадаєть ся хто видерти. Достоту, як та собака, що вхопить кістку й ховаєть ся з нею на недоступне місце. Нехай тільки що ворухнуть ся поблизу, зараз собака гарчить.

По вечері пили пиво, а акушерка не так п'яна, як заморочена духотою й сопухами, наказувала Іванисі:

— „А памятайте, Іванихо, що на похорон сеї дитини призначено сто корон. Скоро лиш умре, то я вам сама своїми руками принесу гроші. Отут перед вас поставлю на стіл. Аби мені так матінка Христова допомогла зайти до дому“!

А Іваниха була в одно п'яна: Вона зачинала вже пити від досвітку. Сперла ся ліктем на стіл і кивала побожно головою за кожним словом акушерки. Потім промовляла до неї ласкаво:

— „Ей! Не кленіть ся, пані, бо я вам і так вірю. Очи видять, що сій дитині не мо-

же бути довгого життя. Таке воно марненьке, таке делікатне, як пушок. Не знати, чим би його прокормити. Але чим Бог дає, тим християнин годуєть ся. Самі не їмо ніщо инше, тільки бульбу таї капусту, таї воно мусить до сього привикати. Скоро непривичне, то зразу дістане такий животик як бубец, але що діяти? То всьо дар божий. Дякуймо йому, небесному, що родить бульбу та капусту“!

А Гринько провадив розмову з Пазєю. За кожним словом рушав шкірою на голові таї вухами. Просив Пазю, щоби встала за ним у Варвари. Нехай Варвара вийде за нього заміж. Пазя вставлялась, а Варвара не хотіла її слухати. Тоді Пазя сказала до неї:

— „Та він каже, що давав тобі якісь гроші“.

Варвара влютила ся:

— „За дурно мені грошей не давав. Що собі такий каліка гадає? Та мені в місті пани, такі біленькі з золотом на зубах, та дають по дві корони. А якийсь панич та дав мені такий маленький, вишиваний черевичок. Висів у нього на стіні над ліжком“.

Виймила зза пазухи червону платинку, розв'язала її витягла підставку на годинник у формі маленького, вишиваного тихолазика. Певне вкрала з над ліжка, бо ся річ її ні до чого непридатна, то її нікому би до голови не прийшло робити її такий дарунок. Показала Пазі її обі оглядали те диво. А тимчасом Гринько говорив:

— „Будеш видіти, Варваро, що візьмеш гріх на душу. Бо я, бігме, повішу ся“!

— „Таки се найліпше зробиш“ — відповіла Варвара спокійно — „бо ти в кременалі мусиш сконати; такий каліка, як ти, та не витримає кременальським мурам“.

Потім обернула ся знов до Пазі її оглядала черевичок. Були вже обі п'янькі й задурманені сопухами, тим то її не довижали добре, особливо що маленька лампа на стіні задля браку чистого повітря майже погасала. Іван сидів мовчки на лаві під вікном. Спер ся ліктями на свої коліна, а пальці запусив у розкуйовданий волос. Дрімив. Варвара завпла старанно тихолазик у платинку, сховала за пазуху таї обізвала ся до Пазі:

— „Я се хочу подарувати вашому паничеві“.

Пазя розсердила ся. Її маленькі очка займилн ся вогнем, а лице почервоніло як на морозі.

— „А тобі зась до панича“! — крикнула на Варварку її додала зневажливе, простацьке слово.

— Варвара також розлютилась:

— „То я сяка-така! А ти ліпша“? — Устала з лави її справила до Пазі кулак. Кивала ним над її чолом і приповідала:

— „Коли хочеш знати, то я вже була з паничем“!

Пазя також устала її крикнула її у відповідь: — „Брешеш“!

Потім відбила її кулак своїм і сказала: — „Ти наживай матері своїй над гробом, не мені над головою“!

Тепер обі разом прозивали себе послідними словами її тигали ся за волосє.

Ані Іваниха, ані акушерка, жадна не обзивала ся. Вони тільки витріщили здивовано очі її приглядали ся. Ні одна з них не була певна, чи се зіправди дієть ся. чи лишім привираєть ся. Таки були п'яні її запоморочені.

За те Іван умішав ся поміж розюшені жінки. Устав поводи з лави, позіхнув і зовсім

не кваплячись приступив ід ним. Одною рукою вхопив Варвару за коси, а другою Пазю. Потім розвів руки широко, розділив жінки й крикяув на них:

— „А тепер мовч одна з другою“!

Але вони не мовчали. Паплюжили ся далі й рвали ся одна до одної з кулаками. Іван над ними гукав:

— „О! небого, як я держу, то руки мають бути в вас за короткі“!

Потім нараз сіпнув їх обі до купи тай товк чолом об чоло.

Від сього йшов такий голос, наче би хто стукав чиколонком до стола.

— „А тепер буде тихо чи ні“? — примовляв за кожним стуком.

Помогло: Жінки втихли. Іван випустив їх із своїх рук і сказав:

— „Махайте спати“.

Варвара вийшла без „бувайте здорові“. За нею потяг ся Грицько. Пазя лишила ся.

— „Тай ти вже йди“! — обізвав ся до неї Іван. — „Завтра рано вставати би до роботи“.

Пазя вийшла, а за нею Іван. Завів її до стаїні. Се була прибудова до його хати, під одною стріхою, як раз місце для одної корови. Він тут спав у жолобі.

— „А вважай, не впадь на корову“! — говорив Іван до Пазі. Але вона не могла ще забути своєї суперечки з Варварою. Взяла Іванови докоряти, що він не обстав за нею тай зачала йому доказувати, що її була правда, а не Варварина. Та Іван не хотів сього слухати, чия правда, а хто провинив ся. Він так привик уже до бабських сварок і біток, що зовсім не кортіло його довідати ся, зза чого посварили ся Варвара з Пазею.

Грицько провожав Варвару й без перестанку намовляв її, аби йшла за нього заміж. Варвара навіть не чула, що він говорить. Зовсім так, як би його біля неї не було. Йшла, трохи потикаючись, і говорила сама до себе. Відказувала на Пазю. Називала її всяко. Всі зневаги, які знала з малечку й яких вивчила ся в місті, сипали ся тепер із її рота, як із рукава. Викрикала голосно про всі крадіжки Пазі в панотця та про своє знаомство з паннцем. Налаякала до тих жінок, що не вміють по тихо думати. Тож виповідала навіть такі справи, що їх знате людьми могло йти пошкодити. Розмовляючи з криком сама з собою, вимахувала ломакою, ніби когось бючи: Уявляла собі свою ворожицю зараз тут перед очима. А без ломаки начею не выпускала ся, хоч се не є звичаєм молодниць ходити з палицею.

Помітила Грицька аж коло своєї хати перед дверми. З разу приглядалась йому, дивуючись, відки він тут узяв ся. Нараз присіла й загримала хутко ломакою об землю. Так вигонять курей або свиней із грядок.

— „Марш! А підеш ти“! — кричала на нього як на пса. Пішла до сїней і замкнула за собою двері.

Грицько стояв мов не при собі. Ті Варварині присюди й той гриміт ломакою об землю налякав Грицька. Зовсім забув, яку мав постанову, йдучи сюди. Він думав зайти силоміць до хати, бо тепер Варвара п'яна, то легше здасть ся на підмову тай не мати ме сили вибити його. Отже цілу сю постанову викинув йому той переляк чи зачудовань, яке нагнала йому Варвара своїм поведеньем. Почував ся так, як той зайчик, що наскочить у лісі на сидючого чоловіка. Намість тікати, то зайчик із дива

стає на задні лапки, нащурює вуха й приглядаєть ся тій чудасії.

Колиж отямив ся Гринько, то вже не мав охоти добувати ся до дверей. Обернув ся й пішов. Розумів тепер дуже добре, що Варвару вже стратив на віки. Лиш один мав жаль до свого каліцтва, а саме: Що не має спромоги вбити Варвару. Колиб так руки йому служили, то зараз украв би десь сокиру, розбив би двері й морснув би Варвару сокирою в чоло. Нехай би анї дригнула!

Любив Варвару так, як любить зайчик своє житє, коли за ним лиш гонить. Тепер бачив, що те житє втікає від нього. Знав добре, що жадна дівчина за нього не піде. Лиш одна Варвара була йому під пару: Він злодій, а вона сільська повія. Він — злодій п'ятований, бо він сам вірив у те непохитно, що покрививши йому пальці — назначила його природа на злодія. Ніхто з кривих не хотів держати його в хаті, бо він до тяжкої роботи не здатний. Батька ні матери не мав уже, відумерли його перед п'яти літами, лишаючи йому чверть морґа ґрунту. Хату дістав старший його брат, що вмер перед двома роками, лишаючи вдову з троїма дітьми. Удова вийшла заміж у друге й обоє гонили Гринька від хати, як скажену собаку. Ще часом його стрик, Павло Гавний, передержав його якийсь час у себе. Але недовго. Тепер мешкав Гринько на оборозі в Павла Гавного. Одначе крадки, так що ніхто не знав, навіть Павло ні. Закрадав ся на той оборіг у ночи, як уже всі спали в хаті.

Гринько ходив також до Прус. Казав, що був там за мірошника в якімось млинї. Чи воно правда, ніхто сього не доходив. Знали тільки, що торік приїє гроші з Прус. Сього

рокуж пішов також, але вернув за два тижні. Роботи не найшов, грошіж приїє.

Роздумав собі так, що ожелить ся з Варварою, бо вона має хатчину й городець. Рахував, що на бульбу й капусту вистане їм ґрунту. А на решту старати муть ся кожде по своєму. Вона в молодих папів заробляти ме, доки ще сама молода, а він також буде промишляти так, як досі.

Він ходив що дня рано до міста та старав ся щось украсти. Горнець, склянку, батіг, фарбу, цвяхи, що не будь. Розумієть ся, се не завсіди йому вдавалось, але все приносило йому деякий крейцарь. Мав знакомості з львівськими злодіями, виїздив навіть до Львова помагати їм. Головна його поміч була переховувати крадені річи. Як заходила небезпека, що поліція попадала на слід злодіїв, то вони передавали йому річи на сховок. І він їх ховав добре, що ніхто инший не вдає би так. Розносив ті річи по селу й ховав їх людям ув острішки або закопував десь у дебрі. За якийсь час віддавав злодіям ті річи, а вони за переховок йому платили. Але він би з тої платні не багато зискав, як би не взяв ся на спосіб затаювати з тих річей де що для себе. Продавав потім знакомому Жидови. Отак упрятав собі більше як двіста корон, а опріч того держав у сїні в Гавного п'ять маленьких ложочок. За всі п'ять давав йому Жид три крейцарі, для того він їх задержав собі. Не знав, чи Жид його опукує, чи ті ложочки зіправди нічого не варті. Ще від весни не зголошувались злодії до Гринька. Або їх полапано, або вони вже покинули Гринька. Оце заставило його призадумати ся над тим, що з ним далі буде. Він думав і з сих думок виринула любов до Варвари.

Се була любов пристрасна, ідеальна, зви-

ряча, чи як її хто схоче назвати. Досить того, Грицько почував, що без Варвари нема йому життя. Тільки про неї одну думав, тільки про неї одну любив розмовляти, тільки при ній одній почувався веселим. Зовсім не зміняв стану річи, що колиб инша була тою вдовою, що тепер Варвара, не схожа навіть на неї з лиця, то він би цю иншу так само полюбив. Так само бажав би знищити її, забити, щоби вона до другого не належала, як би допевнив ся, що вона не хоче належати до нього.

Грицько прийшов на обіть Гавго, видрапав ся на оборіг і ліг. Думав заодно про Варвару. Навчений твердим життям розуму, не дурив ся надією, що ще якось воно все обернеть ся на добре. Видів докладно, що Варвара його ненавидить і навідити вже не буде. Розумів також, що при своїм каліцтві не здужає її вбити. Розпука обгорнула його душу й йому здавало ся, що потапає. Зараз близько берега на глибокій воді. Ціла гурма людей стоїть на березі та дістатися до нього не можуть. Він видить їх, чує їх голоси, розуміє їх мову, а промовити до них не здужає. От який безпомічний!

А Варвара? Вона побоювала ся, що Грицько влізе якось до хати. Тому вилізла на стрих і потягла за собою драбину. Ненавиділа того каліцуна. Та й у загалі не хотіла й думати про віддаване. Теперішнім своїм станом була зовсім довольна. Любила молодих паничів. Як їх бачила, то трохи не ирзала до них. Але ніколи не бажала собі, щоб який хлопець держав ся її вірно. Пішов один, то лучить ся другий. Через те не завидувала Пази панича. Була тільки люта на неї, що Пазя її зневажила перед людьми. Колиж тепер забула про зневагу, то

заснула на поді таким твердим сном, що хоч гармати коти, то не добудити ся.

Пазяж не те, вона з природи була заздрисна. Не могла стерпіти жадної дівчини побіч себе. Навіть надсажувала ся роботою, лиш аби не допустити до того, щоби взяла яку наймичку її до помочи. З кожним, із найсердичішим чоловіком згодилась би, а з найліпшою жінкою ні. Зо Славком хотіла лиш часом пожартувати, а як довідала ся, що й Варвара кинула оком на нього, то булаб її очи видерла, як би так сила. Для того не могла забути своїєї суперечки з Варварою.

Уже як вернула на плебанію й лігла в кухні, то сон її не брав ся. Та й була люта, що трохи своїх рук не кусала. Здавало ся їй, що сюди до Славка не має приступу жадна дівчина, жадна молодичка. Аж ось та повія, Варвара, наважила ся заманити його до себе. Хто знає, чи й не вдасть ся їй се. Адже Славко ходить десь ув одно перед полуднем у поле. Варвара може його перейти тай закличе до себе. Як би Пазя знала, коли він там заїде, то би побігла й повибивала тієї повійниці вікна. Наробила би такого вереску, що люде би позбігали ся. Але ні! Пазя не може до того допустити, аби Славко запізнав ся з Варварою. Ніяким світом. Щось треба конешне придумати, аби загоді розбити всякі сходини між ними. Постановила сповістити їмость, що Варвара задумала. Але се мабуть нічого не pomoже. І Пазя в безсильній люті трохи не плакала. Передумала всі можливі способи, як би з одного боку відстранити Славка від сходини із Варварою, а з другого боку пімстити ся на ній. Так таки придумала. Аж тоді успокоїлась і заснула.

На другий день пантрувата Пазя, щоби стрітити ся десь із Славком на самоті. Удалось

їй зловити його, як ішов із саду від своїх ямок на другий сніданок. Обіздівшись навкручи, чи хто не підслухує, приступила до Славка й обізвалась:

— „А панич пай не заходять собі з Варварою, бо вона заражена. Учора була в Іванихи акушерка тай оглядала Варвару. Казала, що незабаром їй ніс відлетить. Піде мабуть до шпиталю“.

Побігла назад до кухні, лишаючи Славка переляканого, трохи не в обмороці. Всі його надії розвіялись ув одні миг. Ось де він, той забобон. Якою невмолимою правдою переслідує він кожду людину. Покаже один нужденний проміничок утіхи й зараз дав за те ціле море гризоти. Щож тепер Славкови по його підстрижених вусах? Що йому з того, що жінки липнути муть до нього? Ось нишій він був певний, що як тільки покажеться Крацьцовській на очі, так вона зараз із ним замкнеться, посадить собі його на коліна або йому сяде, а то ні відси ні відти маєш: зараза! І щож йому тепер діяти? Хіба зовсім не йти до Крацьцовської. Але чи можлива се річ? Він же для неї привів волосся до порядку, підстриг вуса, а навіть зважився купити воду на волосся, і після того всього мав би сидіти дома? Найгірше лякало його те, що треба буде йти до лікаря. Але може ця біда ще не причепила ся до нього? Промінь надії блимав йому перед очима. Адже не може бути, аби той забобон жартував так погано. Дав йому стільки літ гризоти й розпуки, то за те належать ся Славкови якісь трівалі радощі.

По другім сніданку, як вийшов Славко на двір, то ще вагував ся, чи йти йому до Крацьцовської. Може би ліпше заждати до тої пори, коли допевнить ся, що здоровий. Але його так

тягло до Крацьцовської, що доти думав, доки не придумав собі такі причини, котрі не тільки не забороняли, але просто наказували йому йти туди. Вигадав собі, що се доля навмисне піддала йому гризоту про заразу, аби зменшити трохи його радощі. Бо як би його втіха не була нічим затемнена, то зараз по ній мусів би наступити смуток. А так при тих великих радощах усе буде потрохи журити ся хворобою, тож вони стануть ся для нього зовсім будними, а через те трівальми. Ітиж мусів доконче сьогодні ще й для того, що до завтра підросли би трохи вуса, а через те зробив би на Крацьцовській слабше вражінє собою. По такій розвазі пішов її надто радіючи, ні надто сумуючи, як раз у такім настрою, якого вимагав його забобон, щоби все було гаразд.

Крацьцовська ждала на нього й сьогодні. Отже вже не з нетерплячкою, але з несупокоем. Коли роздумала собі на самоті, що з сього всього може скоїти ся, то трохи перелякала ся. Вчора навіть рада була, що Славко не прийшов. Мала час розважити собі докладно постанову, як має заховувати ся супроти нього. Тепер тільки була неспокійна тому, бо бояла ся, чи вдасть ся їй виконати сю постанову. Вона пізнала вже себе, що як тільки побачить Славка, то забуває зовсім на те, що передом собі постановила. Коли дивить ся на нього, то набересть ся якогось дівного почуваня. А те почуванє заставляє її язик говорити таку мову, яку вона зовсім не наміряла.

Учора роздумувала цілий день над сею справою. Погодила ся вже з тою думкою, що їй вольно мати свого приятеля. Уже хоч би з тої одинокої причини, аби піметити ся на своїм нелюбі. Одначе були до сього ще три важні причини. Що перша: Загальне переко-

нане, що вона має такого приятеля. Бо поминувши навіть сплетні її мужа, ніхто розумний не повірить, що вона вдоволяєть ся таким паницею, як її подруг. Друга причина, що вона почуває таки потребу полюбити якогось мужчину й забавити ся з ним. А третя, що тій любові ніщо не стоїть на перешкоді. Бо одно, що її подруг на цілі тижні пропадає з дому, а друге, він їй не важив ся би нічого сказати, хоч би навіть довідав ся про се. Удавав би, що не догадуєть ся нічого. А хто знає, чи її не був би з того радий, що й вона має якийсь гріх на душі. Бо тоді не бояв ся її так дуже за своє пянство, як тепер боїть ся, тай мав би причину до нових „вандрівок“. А від них він уже не відвикне.

Славкаж вона дуже полюбила, бо здавалось їй, неначе він подобає зовсім на той образ, який вона в серці своїм носить. Змалювала собі сей образ у хвилях горя й зневіри. Тоді, як сиділа самотою й роздумувала, що сини її се діти алькоголіка. Старший син не проявляє ніяких здібностей, мабуть учити ся не зможе. Молодший, хоч уже йому два роки, не вміє ще говорити, а надто мав уже гістеричні напади. Змалювала собі сей образ тоді, як роздумувала над тим, що загирила своїй вік молодий. Ані одна мрія молодости не справдила ся, все сталося як раз на виворіть. Соромить ся навіть показати ся між люде. Здавалось їй, що ніщо инше не може її ждати, як лиш усякі сподівані й несподівані нещастя.

Сей вимріяний образ був противенством до її подруга: з виду й з удачі. Але вона не знала, чи сей образ виринув передом, заки пізнала Славка, чи може саме Славкова поява змалювала їй той образ. Досить того, що Славко подобав на нього. Особливо своєю вдачею.

Краньцовська хотіла мати мужчину тихого, смиренного, що сидів би завсіди біля неї тай був їй слухняний. Через свою мовчазність і сум подобав Славко на такого. Любила також Краньцовська його невинність, бо вона думала, що він зовсім невинний. Остогидла їй фізична любов. Вонаж зазнавала сю любов від чоловіка, що не вдоволяв ся своєю жінкою, але приставав також із усякими повіями. Тож Славкова несміливість чарувала її серце. Хотілаб його видіти таким завсіди. Та попри се ні за що в світі не згодила ся б, щоби Славко задля своїх мужеських забаганок шукав собі иншої жінки. Він би сим опоганив себе в її очах так, як її подруг. Із другоюж боку виділа, що Славко не є зовсім вільний від таких забаганок. Той нападистий поцілунок у лісі, що відобрав їй на хвилю всю приману любови, та був ніщо инше, як саме така забаганка. А навіть вона сама почувала часом до нього не-свідомо фізичну любов. Вона — старша жінка та розуміла ся вже на таких почуваннях. Нераз тягло її щось силоміць, щоби його обіймити або хоч доторкнути ся з легонька кінчика його носа. Або ті обійми в лісовій будці, коли кругом гуділа буря. Вона зробила се з переляку, а отже дрожала на цілім тілі з любови.

Тепер здавалось їй, що зловила ся в якусь пастку. Бо коли відкажеть ся, то стратить Славка. Він тоді шукати ме таких жінок, як її подруг. А тоді він для неї пропащий, хоч би навіть пересиджував з нею всі дні й усі ночи. Також поцілунків відмовити йому не може. Вонаж хоче відкрити перед ним усі тайни свого серця, мусить його до себе зосміливити. Бо нічого їй так у житю не бракує, як люднини, що перед нею могла би відчинити свою душу. Сьогож їй доси не судилось зазнати. А попри

те все обіймав її серце страх перед скандалом. Вона знала, що належати до иншого серцем і душею, то се більша зрада подружної вірності, аніж належати тілом. Отже загальне переконанє про жіночу неславу лякало її дуже. Хоч розуміла, що се забобон, зацеплений її із малечку, то все таки не могла розлучити ся з тою думкою, що доки лиш любить другого, то се її вільно, колиж віддасть ся йому тілом, то вже станеть ся простою повією. Тоді й сама затратить пошану для своєї особи.

Отакіж гадки зродили в ній почуванє, що вона сама зловила ся неначе в пастку. Бо відмовити Славкови — не сміє, пристатнєж на його забаганки не може. Вона вірила непохитно, що приязнь із Славком вижене з її серця дотеперішню гризоту. Із другогож боку бояла ся, що ся приязнь та нажене на її душу непереможний несупокій душевний.

Такими думками мучила ся Краньцовська цілий учерашній день. Аж у кінци додумала ся до постанови, котра навела на її серце розвагу. Постановила собі залишити супроти Славка всякі натяки любовні. Колиж він сього бажає, нехай сам допоминаєть ся. Тоді вона йому не відмовить. У любовних обіймах скаже йому, що він своїми забаганками намагаєть ся їх любов споганити. Колиж се не pomoже, то нехай робить, як знає. Але почин і заохота від неї самої не сміє вийти. Тоді в неї буде совість чиста. Неслава на неї в її очах не може спасти, бо все стало ся на супереч її волі. Колиб тільки вдалось їй заховати при Славкови сю задуману здержливість. Бо доси як його тільки побачить, то теряє зовсім свою постанову. Якась дитиняча веселість обхоплює її серце. Ставть ся тоді такою бесідливою, що не може вдержати свого язика. Завсіди вихопить

ся з таким словом, яке зовсім не наміряла сказати. От і тоді, коли посилала за ним Шарльоту. Адже хотіла його лиш на те мати при собі, щоби показати йому свою байдушність, а тим часом зачала йому докоряти Варварою, хоч не мала до сього ніякого права, бо їх із собою доси ще ніщо не лучить.

Але тепер постановила бути панею свого язика. В жаден спосіб не скаже ані одного необдуманого наперед слова. Можнаж ті натяки залишити. Є й без того об чім розмовляти.

Вже бачила Славка крізь вікно, вже лиш із трудом відгонила сердешний сміх із своїх маленьких губок, уже аж тягнуло її щось вибігти насупроти нього, а все таки не забувала про свою постанову. Ждала на нього в малій світличці, що біля веранди. Не рушить ся відсіля, нехай її шукає. Але він не шукає, бо сеж була найближча світличка.

Увійшов до неї з підстриженими вусами. Трохи не кинулась і не вицілувала його за те. Зовсім не з тої причини, що се його занадто прикрасило, але для того, що він її послухав та що задля неїж їхав до міста навмисне до фризієра. Подумала собі на свого нелюба з тими великими вусищами. Ах! якіж вони гидкі! Він же мачає їх завсіди в пиві, в страві, розчісує щіточкою зо свинської шерсти! Здало ся би Славка похвалити за його слухняність, за те, що хотів зробити їй приємність, що такий добрий для неї. Але ні, сеж були би знов натяки! Не питати меть ся навіть, де він був учора, бо з такого питаєня та зійшла би таки розмова на вуса.

Попросила його сідати й розпитувала за читальню, а в серци тішила ся, що таки перемогла світій непосидючий язик. Наказала йому

говорити те, що вона хоче, а не те, що язикови було би мило. Славко відповідав від нехотя; він надіяв ся инакшого привіту від Краньцовської. Та вона помагала йому в відповіді. Розпитувала про кожду частину будови окреме. Чи вже стіни виліплені, чи дах покритий, чи вже є який стіл, лави, то що? Рада би сама побачити те диво вороницьких гайдамаків. Може підуть там.

— „А ви чого так нахмурились? Гніваєте ся, чи що?“ —

Він сидів туманом. Той сум, що нападав його в часи пристрасти, переміг його тепер зовсім. Його очі, що в них малювала ся похоть, соромили ся самі за себе й утікали лячно від її погляду.

— „Вам, бачу, знов, щось сіло на ніс. Мушу я вам те „щось“ зігнати“. — Усміхнулась і з легонька доторкнула ся своїм пальчиком до кінчика його носа. Була свідома сього діла, навіть намірила його. Отже мала совість спокійну, бо не вважала се за ніякі натяки, тільки була переконана, що мусить його якомсь розрухати. Але він сидів мовчки. Його несміливість смішила й бавила її. Уважала за свій обовязок додати йому трохи відваги. Зачала йому допікати Шарльотою. Певне він почував щось до Шарльоти, бо видко, тужить за її товариством.

— „Я не дбаю за ніяку Шарльоту“ — відповів він сердито. Був у такім настрою, як той мужчина, що сидить на самоті з любовою, а то хтось навмисне приходить і заважає. Тай ся сердитість бавила її.

— „Ну! Не сердьте ся, я жартую. Адже не маю найменших причин уважати вас за такого, що одну жінку цілує, а за другу думає!“

Тай се вона не мала за ніякий натяк. Навпаки, була переконана, що говорить йому „мо-

рали“. Адже молодий чоловік повинен знати, що жінок не гарно зраджувати. Але попри те можна йому ще трохи Шарльотою донекти, бо инакшим способом годі від нього слова добути.

— „Кажіть же, куди волите піти? До ліса, чи до читальні? Як хочете до ліса, то я можу вам зробити ту вигоду, що лишу вас у лісі самих із Шарльотою“.

Він відповів на те знов сердито, що йому все одно, куди, лип аби без Шарльоти.

— „В такім разі не забудьте ся знову. Таких нападистих поцілунків я не приймаю. Ви в загалі не вмiєте цілувати, пане Славку. Натиснули мені губу до зубів, що аж боліла. Ось вам за те!“ — При сім слові вдарила його по руді. Се також, на її думку, не був ніякий натяк. Совість у неї чиста; вона тільки хоче йому пояснити, що й поцілунком можна зробити жінці прикрість. Уважала навіть за вказале навчити його, як має цілувати, щоби з сього був сякий-такий смак. Для того говорила далі:

— „Ви, пане Славочку, мусите собі зятимити, що люди цілують ся на те, щоби собі й другому зробити привмиість, а не на те, щоби комусь заподіяти біль. Цілувати треба легонько тай, ждати на відповідь, бо поцілунок без відповіді не має й половини того смаку. Не вжеж аж я мушу вас учити, ви самі не знаєте!“

Дивила ся на його захмурене обличчя й не могла здержатись від веселої усмішки.

А він подумав: — „Уже починаєть ся!“ Зараз викинуло йому на губі горячковий міхурець. Сей міхурець його свербів, а він його легонько гриз зубами. З таким сильним битєм серця, що аж дух йому заперало, ждав у горячковій нетерплячці на дальші слова й учинки Краньцовської.

Слів посипало ся ще багато, але вчинок не наступив жаден. Славко почував ся сердитий і здивований. Краньцовська говорила без перестанку, але Славко її не чув і не розумів. Пересидів так майже безпритомно аж доти, коли вже було час іти на обід. Краньцовська бавила ся за той час дуже добре. Вона любила дивити ся на сього несміливого мужчину, що з такою увагою мовчки слухав її мови. Який же він невинний! Вона бачить, що він має мужеські забаганки, але мабуть сам навіть несвідомий того. Як раз противенство до її мужа, що не хоче з жінкою її посидіти дома та не видить у ній ніщо инше, як тільки самицю. А ще на додаток навіть неперебірчивий, якої раси ті самиці!

Просила Славка, щоби лишив ся з ними на обід. Але він відмовив ся. Казав, що дома ждати муть на нього. Про себеж подумав, що нема ніякого рахунку лишати ся, бо видів, що з його думок сьогодні вже жадна не сповнить ся, а зрештою втратив би пообіднє спане.

— „Коли не можете лишитись у нас, то ми вас проведемо“ — сказала Краньцовська. Почула в своїм серці вдяку для нього таї хотіла йому показати її своїм супроводом. — „Ви заслужили собі нині на те. Проведемо вас аж до читальні“.

Вийшли всі четверо. Шарльота з Мундзьом ішли на переді. Краньцовська не вгавала балакати. Говорила, що їй імпонують „гайдамаки“. Вона любить їх за те, що мають якусь ідею, таї так безоглядно йдуть до неї. Вірила польським газетам, тому говорила про безоглядність. Славко трохи оживив ся. Йому все здавало ся, що читальняний будинок се по часті його діло. Розповідав їй про крамницю її просив її, щоби брала в ній товари. З охотою на те пристала.

Для служби буде брати допевно, а для себе, коли товари відповідати муть добротою.

На читальнянім будинку вже повзав ся бляхарь. Побивав дах. Стіни вже були вставлені, тільки вікон іще не було. Краньцовська не могла зо Славком розлучитись. Не подобало їй провозжати його — далі, для того прийшло їй на думку, що тепер він повинен їх провести назад. Сміяла ся з такої видумки, але не попускала ся її. Славко хоч нерадо, мусів іти назад. Мовчав уперто, не намагав ся навіть бути супроти неї чемний. Його надії не сповнили ся і він сердив ся. Думав про свій забобон. Чому він не справдив ся? Адже мабуть усе заповідало ся добре. Для чого нараз усе попусувало ся? Лютив ся на Краньцовську. Вона починає її не кінчити: тільки дратує його. Послідними днями набрав довіря в своє поведжене. Се довіре відобрало йому пошану для Краньцовської. Як перед тим не важив ся навіть подумати про якісь ближчі стрітини з нею, так тепер мав те переконане, що вона має обовязки супроти нього її не хоче тих обовязків виконати. Тільки дратує його. Злість розбрала його її він був готовий сю злість її показати.

Вона помітила його певдоволене. Зразу її се бавило, але коли він уперто мовчав, стала ся непокоїти. В решті сказала йому се:

— „І чогож ви знов надули ся, стара дитино?“

Не обзивав ся.

— „Та скажіть же!“ — напирала вона. — „Мені здаєть ся, що коли ви на мене гніваєтесь, то повинні сказати мені, за що? Може хоч стільки я варта в вас!“

Схопила його за руку її потиснула. Він кивнув сердито головою на Шарльоту, що йшла з Мундзьом перед ними. Краньцовська засміяла

ся. Догадала ся причици його невдоволення; він сердитий, що Шарльота їм заважає. Тішила ся тим дуже, що він волить бути з нею на самоті.

— „Ах, Боже мій! Щож я тому винна?“

— „Як би ви, пані, не хотіли, то її б тут не було“ — відповів Славко сердито.

Вона знов узяла його за руку: — „Не будьтеж дитина! Адже вона не розуміє й пів слова з того, що ми говоримо.“

— „Ат!“ — сказав Славко. — Вона сміяла ся. Вимагала від нього, щоби говорив виразно, бо вона такої мови не розуміє.

— „Чи то люде лишень говорять із собою?“ — запитав ся Славко глибокоумно. Її на радощах аж під серцем скоботало, що її він та здобув ся на патяки.

— „Ну! не гнівайте ся, завтра вже будемо самі двє.“ Знов доторкнула ся його руки.

— „Ат!“

Вона сміяла ся, — „Чесне слово вам даю, що не розумію сеї мови. Се може з литовська?“

Він думав над тим, як би її свою думку сказати. В респті придумав: — „А завтра скажете знов, що завтра. Ви все, пані, відкладете на потім. Зачпете її не кінчите.“

Вона дивувала ся. Не пригадує собі ніщо таке, щоби могло дати йому привід до такого переконання про неї. Він лютив ся, що вона така недогадлива, а не мав відваги сказати, чого від неї хоче.

— „Скажіть же, пане Славочку!“ — просила вже його на правду. — „З таких недомовок та родять ся потім непорозуміння її кваси.“

Славко соромив ся її лютив ся. Соромив ся виповісти свою думку, а сердив ся на Краньцовську, що вона не догадуєть ся. Аж у кінци лютя перемогла сором і Славко обізвав ся:

— „А ви, пані, зачали говорити за поцілунок — —“

Вона счервоніла ся на лиці тим вогнем, що долоні на ній не вдержати, так пече. Потім ухопила Славка за руку:

— „Кінчіть же ви!“ — говорила з нетерплячкою. — „Мені докоряєте, що я не кінчу, а самі цілий час розмовляєте недомовками.“

Його голос дріжав, бо стукіт серця трусив йому горло:

— „Ви, пані, обіцяли навчити мене, який смак у поцілунку.“

Неначе зняв величезний тягар із свого серця. Отже воно таки стукало далі.

Краньцовська не випускала його руки з своєї, тиснула її, але говорила зовсім спокійно:

— „Одно, що я вам се не приобіцяла. Я казала тільки, що ви не вмієте. А друге...“ Вона стала, придержала Славка. Гляділа в слід за Шарльотою, чи далеко відійшла. Потім говорила пошепки:

— „А друге, ви сього від мене не домагали ся.“

Дивила ся йому в очи її усміхалась. А він думав: — „То ти, небого, схочеш, щоб я від тебе домагав ся всього!“ — Почув у собі якесь невдоленє, наче якийсь несмак. Вона випустила його руку з своєї й обоє пішли далі. По хвили мовчанки, буцім зовсім не навізуючись до своїх попередних слів, сказала Краньцовська:

— „Прийдіть із полудня. Чи ви не можете ніколи покинути свого занятя?“

Він надумував ся. Постановив прийти.

— „От видите, вже все в порядку. А тепер мене гарно перепросити за те, що гнівали ся без причини.“

Були вже біля дому Краньцовської й мали розходитись. Він брав її руку, щоби поцілувати, а вона розклала пальці, підносила їх у гору так, що він не міг їх уловити. Її се тішило, а його дратувало. Розійшли ся.

Вона була дуже рада з себе. Таки вдержала свій язик, про вуса не згадала й словом. Совість мала чисту. Те, що після сього станеть ся, то станеть ся не з її причини. Була рада й зо Славка.

А Славко не був радий ні трохи. Ані одна справа не зложила ся так, як він про се мріяв. Давно йому знакома зневіра закрала ся на ново до його серця. Се й з полудня не варт іти. На що? На пусту балаканину. Але що стало ся з його забобоном? Із тим забобоном, що завсіди справджував ся. Хіба би він тепер Славка здурив? Се не може бути! Ніяким світом! У ніщо, але до слова в ніщо так Славко не вірив, як у той забобон. Тільки тепер якось вони оба не порозуміли ся.

І Славко задумав ся. Задумав ся глибоко: Всі сили умислові зібрав до купи, напружив їх і радив ся з ними, в чім він схибив свому забобонові. Ага! Є, найшов! Ой, який же він дурень! Сама доля дала йому притоку журити ся, а він не журив ся! Адже зараза, зараза. Тільки було нею перелякати ся, загризти ся, а за те в Краньцовської збирав би самі тріумфи. Так же ні! Він собі байдуже про заразу. Зараз таки потішив ся, що вона його не вчепить ся. Та хто знає, чи Славко здужає журити ся коли тою заразою так, як того треба на те, щоби його мрії здійснили ся?! Але ще попробує. Попробує навіть піти до Краньцовської, бо почував по собі, що щось його до неї дуже-дуже тягне. Не вірить навіть, чи вдало ся б йому лишити ся дома, хоч би й завзяв ся.

Обідом наїв ся до цілковитої втоми. Щезла сердитість, щезла зневіра, щезла пристрасть. Сі всі почування зійшли ся в одно й перекинули ся в одну велику дрімоту. Очи дивили ся, але виділи не все. Вони так привикли за такий довгий час заплющувати ся по обіді, що тепер у них затемнювало ся, хоч були отворені. Ноги, руки й інші частини тіла по черзі замирили, хоч Славко ще жив і думав.

— „Піду по підвечірку“ — потішив ся Славко й ліг.

Але по підвечірку заворот голови, кислота в роті, здепервоване й сердитість, скажена сердитість. Ніяким чином не спромога прочунятись. Чи хотіло ся б Славкови в такім стані десь іти на любовні сходи?! Нехай чорт ухопить і Краньцовську й усі жінки й його з ними!

VII.

На другий день вибрав ся Славко до Краньцовської. Зараз по другім сніданку. Ішов у бадьорім настрою духа. Цілу передопівніч перегадкував над тим, які його вигляди на любов Краньцовської. Перекопав ся, що дуже добрі. Видів, що вона його любить і все для нього зробить. Ішов тепер як на жлива, збирати врожаї, що їх доля так щедро для нього засіяла. Серце в ньому хололо, а ціле тіло проймала солодка дроз. У мисли його розбирало дожджане забороненого, а тим самим милішого щастя.

Ідучи попри читальню, почув Славко відти крики. Поглянув і побачив, що читальня вже докінчена. Вступив до середини. У правій комнаті находила ся крамниця, вже заповнена товарами. Петро Оскомюк обібрав ся за крамаря. Стояв за лядою й продавав. Купцями були

самі діти, що їх поприсялили родичі за справунками. Поміж ними стояв Гринько. Закупив усю ковбасу й не знав, що з нею діяти. Держав у руках фляшку горілки й намовляв Петра, аби з ним пив. Петро не тільки не хотів пити, але ще кричав на Гринька, щоби вступив ся й не заважав йому.

— „Але я вас дуже прошу, напийте ся зо мною. Напиймо ся, Петре, за Варвару, аби вона ще сконала сьогодні до вечера!“

— „А я тебе дуже прошу, відчепи ся ти від мене по добру“ — відповів йому Петро.

Діти стояли, позирали на Гринька й тиснули в кулачках гроші.

— „Пийте, Петре,“ — достоював свого Гринько. — „Я хочу з вами цілу ковбасу зїсти“.

— „Зараз ти будеш їсти пісок на дорозі, лиш не вступи ся!“

Петро зачав питати ся дітей, за чим вони прийшли. Як побачив Славка, сказав йому, що будинок уже скінчений.

— „Зовсім скінчений?“ — запитав ся Славко.

• — „Зовсім“.

Славко задумав ся. Щось мав зробити після скінчення будови й не міг собі нагадати що. Петро говорив далі:

— „А вчера засудили Неважука на три добі, а нашого Потурайчина на чотири тижні. Та Неважукови байдуже, він таки сьогодні пішов сидіти. Але за Потурайчином нам жаль. Подав ся ще на рекурс до висшого суду, коби йому Господь поміг. Отак воно, паничу; мужикови ніщо не вільно, зараз пани замикають. Але ми собі так постановили, що нехай нас усіх посажають до креміналу, то ми свого не покинем ся. Дуже ті Поляки не люблять, як Русини приходять до розуму!“

— „Потурайчин на чотири тижні“ — сказав Славко не розуміючи навіть, що Петро говорив; він тільки чув слова та не розумів їх значіня. „Се не те — думав про себе — я щось инше мав зробити.“

Вийшов на двір, бо Петрова бесіда перебивала йому думки. Тут на самоті пригадав собі. Має роздумати над тим, що йому тепер із собою зробити, адже два роки вже минає від часу вигаданих іспитів. Родичі йому скажуть, нехай уступає де до якого обовязку. Що ж йому тепер діяти? Думав і не міг придумати ніяк. Стояв стовпом і дивив ся в землю. Не завважав навіть, як попри нього вилетів Гринько за Петровою підмогою. Не чув Гринькового відказуваня. Хоч Гринько кричав порядно. Але не на Петра. Відказував на Варвару й присягав ся, що вона ще здохне до вечера.

Славко думав завжди: Що йому тепер робити, куди йому діти ся? Ага! Нагадав. Адже йти там — під лубин. Чогож він тут іще стоїть? Пішов бігцем на те своє давнє місце. Ішов хутко, широкими кроками, трохи наперед похилений. Неначе тікав перед чимось.

Застав лубин на давнім місци. Се був лубин мішаний, сивий і жовтий, під прибранє. Синього більше, чим жовтого. Але цвіту на нїм уже в загалі менше, бо головні гони вже відцвіли. На них показали ся купками, як би хто поналїплював, стручки. Неначе слимаки, такі здорові та круглі. Тай гречка за деброю вже відцвітала. На місци цвіту показали ся гранчасті зерна, одні чорні, а другі ще зелені.

Славко сїв на давнім привичнім місци, крутив несвідомо дзиґари один за одним тай без перестанку курив. Журился. За тих кілька днів назбирало ся тої жури багато-багато. Забута Славком набрала ся тихцем сили далеко

більшої, аніж перед тим. Тепер обхопила Славкову душу немов тої горячий перун, що обхоплює цілий будинок нараз від верьха аж до споду. Не бачив Славко собі ніякого поратунку. Коби хоч та зараза мала міць над ним. Нехай би його підкосила, щобн заліг без тямки. Нехай би його завела до шпиталю й там точила його доти, доки зовсім не розточить. Але й ся надія показуєть ся Славкови марна, бо він чув, що мабуть із неї не мати ме потіхи. Не показала ся ще доси та либонь уже й не покажуть ся.

Ще одинока розрада — спанє. Тоді жура не мав над ним сили. Коби хутче до обіду, ляже тоді горою. Почуває в своїм серци якесь тяжке олово. Воно привяже його до ліжка ланцюхами й прожене ті муки від нього.

Надбїг „льорд“, зовсім мокрий. Такий пес любить лїзти в воду для прохолоди. Мабуть найшов якусь криничку в дебрї таї там і скупав ся. Льорд істрипав ся біля Славка, скропив його водою й лїг. Виставив із морди довгий язык і дихтїв борзо. Дивлячись на нього, нагадав собі Славко Крапцьовську. Аж сам перед собою засоромив ся. Не вжеж він міг припускати до своєї голови такі дурниці?! Адже се смішно й подумати, що яка не будь жінка та візьме його на вдержанє! Правда, доси Крапцьовська мабуть його любить, але як довідаєть ся, хто він, то тим глибший буде в її очах його впадок, чим вище вона його цїнила. Не почував ся тепер Славко достойним ніякої жінки опріч Варвари й на неї схожих. Не мав би вже відваги вказати ся на очи Крапцьовськїй. А на яку не будь любовну розмову з нею тепер би його язык і не повернув ся.

Отакі гадки зносили Славка, заки не пішов до дому й не відогнав їх спанєм.

А Крапцьовська? Вона навіть не знала добре, до якого фаху лагодить ся Славко. Хотїла його мати таким, яким він тепер був. Ждала на нього вчора й сьогодні. Вчора сподудва думала, що Славко чим не будь та перешкоджений. Не була би нікому повірила, що Славко через спанє не прийшов до неї. Адже вона не без радощів завважала, яким жаром він до неї горить: Сьогодніж гадкувала собі, може він що не здужає. Адже він, хоч уже мужчина, та в її очах хлопець зовсім невинний. Легко могло стати ся, що він із надмірної, незаспокоєної пристрасти трохи хорий. І веселість і жура обхоплювала її душу на перемїну з тої причини. Таке дознаку мала почуване тоді, як завважала в своїй маленької дитини горячку, що віщувала проколюване перших зубів.

А Крапцьовська знала те знемаганє з любовної пристрасти. Пригадує собі тепер дуже докладно. Була тоді ще дуже молода. Мешкала з родичами в містї Х. До них приходив із часта медик; вона його називала „паном Ясьом“. Хотїв з нею женити ся. Хоч родичі пантрували, то він усе виглядїв таку догідну хвилинку, що цмокнув її в губки. По таких поцілунках вона завсїди почувала ся якась нездорова; голова її болїла, а ціла була якась нездорова, майже в горячці. Не розумїла тоді причини того знемаганя, тепер же їй мило все те нагадати собі, бо вірить, що Славко як раз те саме переживає.

Не судилось їй вийти замїж за свого Яся, хоч любила його дуже. По скінченю медицини він пішов до Боспїї й там напивав собі тяжкої хвороби. Тепер вона знає, що то за хвороба, але тоді не знала. Родичі казали, що се дуже погана хвороба й вимогли на нїй, що вона розійшла ся з Ясьом. Він тепер є лікарєм окружним

у західній Галичині. Жив старим кавалером. Приватної практики не має ніякої, бо мабуть терпить на паралізу ніг. Тепер їй здасться, що ліпше було б для неї, як би була вийшла за нього. Але родичі не хотіли пристати на це в жаден спосіб. Вона була в них одначка, тож родичі були певні, що ще лучить ся їй якийсь королевич. А то ніхто не лучався, хоч вона була не без маєства. Зашкодило їй те, що загнала ся в літа. Старий не мав сміливості старатись о неї, а молодий не хотів.

Тимчасом батько її вмер, а їй доходила ось-ось трицятка. Стара мати налякала ся, що дочка по її смерті лишиться самотою. Для того сама постарала ся про те, що в них зачав бувати Краньцовський. Гарний був чоловік. Вона з самого першу його навіділа. Та тепер уже не може порозуміти, чи та приязнь до нього мала свою причину в тім, що вона його любила, чи може в тім, що вважала його за свого визвольника з дівочтва.

Вийшла за нього заміж насупереч усяким пересторогам. Бо її перестерігали перед сим подружжям усякі люде. Одні говорили їй просто, а другі писали анонімні листи. Говорили їй, що Краньцовський великий п'яниця, а писали, що він неслібний син баронової. Але все те не відстрашило її подружити Краньцовського. Припускала, що се люде з зависти хотять, їй відраяти. Так воно по трохи й було. Одно те, що не всьому вірила. Друге те, що неслібне походження не вважала ніяким гріхом, а п'янство не вважала тяжким гріхом. Думала, що як оженить ся, то встаткуєть ся. А третє, дійшла вже до того віку, що нікуди було їй довше ждати. Тим більше, що мати наперала на дочку доконечне виходити заміж. Бояла ся старенька, що вже її вік не довгий.

Чи Краньцовський дійсно неслібний син баронової, властительки Воронич, про се Краньцовська допевно не знала. Ніколи не допитувала ся про се свого подруга. Деякі події казали догадувати ся, що воно зіправди так. Перше всього, мабуть таки на бажанє баронової, купила в неї Краньцовська двіста моргів ґрунту за своє віно. Ціна купна була дивно низька, ледви сто корон за морг. Та хоч се самі піски, то все таки на так недавні часи в прирівнаню до мужицьких ґрунтів се купно по стороні Краньцовської було золотим інтересом тим більше, що Краньцовський вибрав найліпший ґрунт. Далі, що зараз по весілю побудував її чоловік на сім ґрунті теперішні будинки, а своїх грошей не мав. Мабуть те віно дала баронова на будинки. Також дивувало Краньцовську, що мати її подруга, опріч на весіле, не показувала ся ніколи до них. Краньцовська навіть не знала, де вона тепер обертаєть ся. Батько Краньцовського буцім давно вже вмер.

Щось мусіла знати про се небіжка мати Краньцовської та се знате забрала з собою до могили. Коли Краньцовський дуже пиячив, то Краньцовська хотіла звідатись, де пробуває його мати, щоби написати їй про поведєнє її сина. Отже мати Краньцовської завсїди відрадила їй таке писанє. Натомість у досаді грозила Краньцовському, що напише баронові про його поведєнє та ще випоминала йому, що се було бажанєм баронової, щоб він женив ся та що лиш завдяки його жінці держить його баронова в Вороничах.

Також неясна була Краньцовській справа, чи Краньцовський тут лиш завідателем баронової, чи може арендує її добра. Сам Краньцовський не завсїди однако говорив. Бо раз

казав, що має відсилати чинш, а другий раз, що чистий прибуток. Із тим прибутком чи чиншом відїздив Краньцовський раз до року до баронової. Але Краньцовська не знала допевне, як він ті справи полагає. Часом навіть здавалось їй, що він лише щезає на свій звичайний „вандер“.

З рештою їй не залежало ніщо на тім завідательстві, чи на тій аренді. Навпаки, вона все була в страху з тої причини. Бояла ся, що її муж пропє колись гроші баронової, а Краньцовська для ратованя його перед криміналом мусіти ме нарушити своє віно. Вона волілаб, щоб він спекав ся вже раз тих дїбр баронової. Думала, що тоді не мав би за що впивати ся, бо всі доходи зі свого ґрунту вона сама побирає. Хоч завсїди він усе те від неї доси вмів витуманити.

Своєю дорогою в своїй недосвідчености вона дуже помиляла ся. Перецінювала прибутки зі свого ґрунту. Не числила те, кїлько коштує її вдержанє, бо се вдержанє покривав Краньцовський прибутками з ґрунтів баронової. Здавалось їй, що все було би по давньому. Вдержанє би нічого не коштувало, або дуже мало, а чисті прибутки зо свого ґрунту складала би. На всякий спосіб відобрала би мужеві спрому впивати ся.

А він зачав пиячити зараз по двох місяцях, як оженив ся. Пропає тоді лиш на три дни. Небіжка мати мешкала при них. Обі вибрали ся відшукувати його. Найшли в жидівськїм шиночку обдертого, пяного, в товаристві таких обідранців, як сам тоді був. Послухав їх і вернув з ними до дому. Взагалі на першїм року вертає з нею завсїди до дому, кїлько рази його відшукала. А на другім року вже тікає

і ховає ся перед нею. Мусїє свій час відпичити. А той час чим далі, тим усе був довший. Зразу вистарчала йому триднївка. Потім тиждень, а послїдними часами менше двох тижнів не забавляє ся.

За кожним наворотом до дому каєв ся й приобіцював, що вже поправить ся. А вона йому вірила за кожний раз. Попросту думала, що чейже надїде колись така пора, що він уже раз „вишумить ся“ й устаткуєт ся. Уже навіть здавалось їй раз, що настала така пора. Се діяло ся перед трьома роками, як її мати вмерла. Був тоді на своїй вандрівці, вернув на самий похорон її матери. Присяг їй тоді, що вже встаткуєт ся. Поїхав навіть із жінкою на другий день по похороні до міста й присяг у костелі від усяких трунків на ціле своє житє. Видержав так чотири місяці. А потім як пропав, то вернув аж за два тижні.

Тоді переконала ся Краньцовська, що се в нього вже така натура. Він сам не в силі її перемогти. Отож удавала ся до лікарів, спроваджувала всі ліки, які де вичитала, або які їй хто порадив. Колиж і се нічого не помагало, то вона вдавала ся до ворожок. Тепер уже бачить, що на його наліг ліку нема.

Від смерти матери не мала навіть перед ким пожалувати ся на свою недолю. З ніким не жила, в нікого не бувала опріч Матчуків і своєї тїтки Марії. Та Матчукам, як людям чужим, не признавала ся до всего, а тїтка Марія якїсь дивні давала їй ради на те. Вона була стара панна. Але не з тих старих паннів засушених, набожних і ворожиць мужчин. Навпаки, виглядала здорово й червоно, любила забавити ся, особливо в мужеськїм товаристві. Про неї ходили вістки, що вона ще й доси має свого старого коханка. Отож ся тїтка райала

Краньцовській, щоби й вона найшла собі яку потіху, коли її подруг бавить ся без неї.

Краньцовська на таку раду тільки сердила ся. Думала, що тітці не штука таке говорити, бо вона не розуміє гризоти Краньцовської. Як би вона мала діти й такого мужа, то певне відійшла би їй усяка охота до таких жартів.

Тепер найшла собі розраду в Славковій приязни. Як тільки його бачила, забувала про все своє горе. Якась дитиняча веселість закрадала ся до її серця. Навіть ті тітчині поради не здавались їй тепер такими занадто дивними.

Та сьогодні вона трохи занепокоєна тим, що Славко не прийшов. Може бути, що він трохи знемагає. Але здасть ся їй, що те знемаганє повинно ще вчора проминути. Зрештою вона знає по собі, що така слабкість не заважає зовсім тому, аби ще раз повторити причину слабости. А Славко мабуть пестить ся; трошка головка заболіла, трошка зденерований тай уже має себе за хорого. Зовсім не вважає на те, що хтось може ще більше денервуєть ся, як його не бачить. Постановила віддячити йому тим самим добром. Завтра він уже допевно прийде до неї. Отже розчаруєть ся так само завтрішнім днем, як вона розчарувала ся сьогоднішнім. Бо вона поїде завтра до міста. Має орудки, що залагодити може їх й пізніше. Отже навмисне поїде завтра. На безпечне він буде їй за те докоряти. Тоді вона скаже йому, нехай він також засмакує трохи розлуки. Як він один день, так вона мучила ся через два дні. А він не має ніякого оправданя, бо ж приобіцяв їй прийти. Для приятелів же треба слова додержувати.

З такої причини поїхала Краньцовська на другий день до міста. Рада була, що має Славка чим подрочити. Та Славкови й не снило ся

відвідувати Краньцовську. Він зачав своє попереднє житє. Ходив під лубин, ховав ся перед людьми немов який злочинець і журив ся своєю давнюю журую.

На третій день не вдало ся Славкови докінчити порпаня ямки. Прийшов до панотця Сенько Грицишин і питав ся Пазі за Славком. Пазя справила Сенька до саду. Привітом Сенька налякав ся Славко дуже. Так само як тоді, коли Пазя зловила його при порпаню ямки.

Сенько переказував Славкови просьбу Краньцовського. Він вернув уже з вандрівки ще вчєра в вечір. Ночував у Сенька. А тепер просить, щоби Славко докопешне зараз прийшов до Сенька.

Сенько так настоював на Славка, що Славко мусів піти. Пішов одягти ся, бо був у полотнянці, без краватки.

Сенько мешкав у тій групі хаток, що недалеко двора. Отже не хотів іти дорогою попри читальню. Казав, що сюди за далеко. Він знає ближчу дорогу стежками. Як повів Славка тими стежками, то він аж язик вивалив із утоми. Бо ті стежки крутили ся дебрами й горбами, переходили через людські обори, забігали в ліс і губили ся десь над річкою. За те нескупно було йти, бо по дорозі підслухали розмову Іванихи з дочкою тай стрітили Грицька кривого.

Ішли краєм ліса попри Іванову хату й почувли, що Іваниха картає свою дочку, Гандзю, що прийшла сьогодні до матери в гості. Сенько приостав, щоби послухати, тай Славко з ним.

Вошиж обі стояли за хатою, обернені спиною до ліса. Дочка висока, може трохи вища від матери. Мабуть через те, що дочка держала ся просто, а мати трохи похилила ся.

— „Та як пан до тебе залицяєть ся“ — говорила Іваниха — „то чого ти, дурна, фиркавш ся? Ти йому годи, як можеш. Пристань на все, що він тобі каже. Не бій ся, він тобі багато не пошкодить, уже старий. Ледви волочить ті сухі ноги за собою. А будеш мати, дівко, вигоду. І гроші дасть і одягне тебе красно, ще й горівки напеш ся, кілька схочеш. Таї мамі принесеш. А він пап гойний. Як я була позавчєра в тебе, то він мені дав ринський срібний лиш за те, аби я тебе намовляла“.

— „То йдїть ви з ним“, — відповіла дочка — „коли він вам припав так до вподоби. А мені не розказуйте!“

— „Я не розказую, бо я тобі не маю що до розказу, ти вже на своїм хлїбу. Але я тобі раджу так, як рідна мама: Не будь, дівко, дурна! Ти з своїм розумом нічого не дослужиш ся. Послухай ти мене старої. Я бувши тобою та би собі з паном накладала, кілька би він забав. А попри те найшлаб я собі жовніря, привела на світ дитину: Плати, пане, за гоцки! Бо нинї суд не питаєть ся, від кого дитина, тільки питаєть ся, чи ти, пане, заходив собі з мамою“.

— „Не говорїть мені се“ — відповіла дочка — „бо я не люблю й слухати за діти. Ще мені такого клопоту треба“.

— „Ти не любиш слухати, бо ти дурна. А щож ти собі на світі божім гадаєш? Ти може рахуєш на те, що вийдеш заміж? А я тобі кажу, що нинї люде помудріли. З голою . . . ніхто вже не хоче женити ся. Шукають ґрунту або грошей. Таї за голака також не варт іти заміж. Ліпше петлю на шию та від разу вмерти, аніж у злиднях що дня конати. А так дитина дала би-сь до мене, а сама до Львова в мамки. Кажу тобі, що двадцять пять корон місячне платять. Таї годують, аж розперає“.

Дочка таки не хотїла пристати на мамину раду.

— „Ти собі рахуєш, що доробиш ся на службі. А я тобі кажу, що нічого не доробиш ся. Тепер нічого не маєш таї потім нічого не будеш мати. А ще собі то подумаї, що за пару рік таї по твоїй службі. Поки молода, то беруть, а як постарївн ся, то вон! А в Прусах як? Не знаєш? Заки пішлють де до роботи, то ставаї, дівко, перед докторями, як до бранки. І в очи загляне і в зуби, всюди. Чи здорова, чи не мипув сороковий рік. Як найде найменшїй гаїч таї махай назад, відки прийшла. Ти не знаєш, як тато твій журить ся, що з тобою буде? Та ти вже дівка. Твої ровесниці мають уже по двоє дїтей“.

Сенько зі Славком пішли, а ті дві ще далї правдали ся. Славко не знав, чия правда з тих двох жінок, чи материна, чи доччина. Постановив запитати ся Потурайчина про сю справу при найблишчїй нагодї. Сенькож обстав за матерю. Непитаний зовсім Славком обїзвав ся до нього:

— „Іваниха правду каже. Тепер настали дуже тісні часи; як не маєш свого, то при чужім не притулиш ся. Де хто давно чув за старого парубка?! А тепер таки в нашім селї, таким маленькїм, є щось кількох, що їм уже минуло тридцять. Про женячку їм ні гадки“.

Славка заболїло дуже се слово. Він доси не задумував ся ніколи над тим, кілька йому літ. Мав себе ще за дуже молодого, бо бачив, що заки зачне свій самостійний прожиток, то ще не один рочок пробіжить. Аж ось довідуєть ся від Сенька, що для парубка тридцять літ, то вже старість. А Славкови тридцятка вже не за горами. Погадав собі, що до старої грижі прибула ще нова. Журити меть ся ще й віком

і ся жура його вже не оставить. Славко ще гірше посумнів.

Як вийшли з ліса, стрітили на стежці Гринька. Йшов супроти нпх. Із обох кешенів стирчали йому фляшки. Ліве лице мав червоне й напухле. Як тільки їх назирив, виймив одну фляшку й частував Сенька пивом. Сенько при-остав і показував пальцем на Гринькове під-пухле лице.

— „А дивіть ся п-паничу!“ — говорив Сенько до Славка, не зважаючи зовсім на Гринькову принуку до питя. Неначе Гринько не був чоловік, але якийсь пень. Так говорять про того, хто зсунув ся з глузду. — „Дивіть ся, як йому ліве лице напухло. Се з бійки; так били в морду! К-кождий бє правою рукою та все в л-ліве лице. Тому так напухло“.

А Гринько не вгавав просити. Відважив ся навіть припрошувати Славка до пива. А Сенько гикав ся далі:

— „О-отак причепить ся до кожного тай бють. Ще як би на лівака лучив, то поправив би його в праве лице. Усе лекше! Бє лівак бє в праве лице. Але в нас уже нема ліваків. Був Іван Савюків та вмер. Тепер же к-котрий відки та все правою рукою в ліве лице! Тільки Павло Гаєвий та бив ковбасою по зубах. Гринько його також частував. Учора в читальни. А Павло відобрав ковбасу, та по зубах, та по зубах! Ковбаса груба, тверда, а однак покришила ся на дрібні шматочки. Допевно мав зуб нарушити!“

Аж тепер обернув ся Сенько з бесідою до Гринька:

— „Ану покажи зуби, чи не вилетів котрий?“

— „Що там зуби?“ — сказав Гринько. — „Напийте ся зо мною пива!“ Сенько не відповідаючи, пустив ся йти.

— „Не хочете?“ — крикнув йому в слід Гринько. Підвіс фляшку в гору, щоби її кинути з розмахом до землі. Але криві пальці не послужили. Фляшка вихопила ся з руки й упала легко на пісок. Не збила ся. Тоді Гринько за-чав її товкти запятком. Потім приповідав:

— „Отак би я Варвару. Отак її, отак!“

Як нагадав собі Варвару, то товк із таким завзятком, що фляшка трісла.

Ті два обернули ся й приглядали ся Гриньковій роботі. Потім пішли далі. Сенько говорив:

— „Він удає Краньцовського. Д-де той, жебраку, рівнати ся з паном жонцом. Він пан, а тебе бє, хто не хоче“.

З Гриньком уже ніхто не хотів приставати. Всі ним гордили, всі ним помітували. Ніхто не вмів би сказати, з якої причини, хоч усї знали, що як раз від тепер Гринько не належить уже до людського товариства. На ділїж причина сеї погорди була зовсім зрозуміла. Гринько не належав уже до мужицького стану. Анї господарь, анї робітник. Хати не мав і не міг уже мати. Робити не здужав, бо калїка. Ще доки була надія, що оженить ся з Варварою, доти люде вважали його собі рівнею. Тепер же, як ся надія пропала, то Гринько — хоч іше мав гропі — та належав уже поміж жебраків. Тай то до жебраків пайбільше зненавиджених, бо молодих і злодійкуватих.

— „Він удає пана жонцу“ — сказав ще раз Сенько. — Учора зайшов собі до Івана-музики, привіс горівку, пиво, ковбасу тай: — „„Грай мені!““ — каже до Івана. А Іван, не бій ся, то також такий, що очима вздрить, то руками озьме, їсть, пє, гроші від нього туманить тай грає, доки ніхто не видить. А як су-сїди дослухали ся тай стали зазирати попід вікна, а він Гринька за обшивку та на двір:

Уступи ся, жебраку, не паскудь мені хати. Ще й дав йому на дорогу кілька полишників, бо не хотів із своєї охоти вступати ся“.

Потім розказував Славкові про Краньцовського, як він забавляєть ся в Івана-музики та й хвалив ся, що Краньцовський дуже зчаста кінчить у Сенька свій вандер. Пані жонцова все приходить до Сенька забирати свого друга.

— „Дуже він добрий і п-порядний чоловік“ — говорив Сенько — „але йому щось пороблено. Як його якась біда причепить ся, то водить світами.“

— „Десь йому мусить бути тепер соромно!“ — сказав Славко. Бояв ся, що Краньцовський перед ним стидати меть ся за своє пянство. З такої думки робило ся Славкові дуже неприємно.

Сенько подумав трохи. Не знав, що поставить у крацім світлі Краньцовського, чи сором, чи байдужість. Виміркував собі, що для пана краще стидати ся пянства. Тому обізвав ся до Славка:

— „А-а та певне, що має йому бути соромно. Таже він баронової син, а то така паскуда з ним стала ся сеї ночі. Пив квасне молоко без перестанку, так його палило в середині. А потім уснув такий зморений, а рано коло нього (вибачте за слово) так, як коло малої дитини. Я мусів досвіта бігати ще по рум до корчми, бо не міг витримати. Ще — видно — його час не минув“.

Ще перед самим порогом Сенькової хати вагував ся Славко, чи йти йому доразу до середини, чи може заждати, аж Краньцовський його сам закличе. Дуже було йому ніяково стрітати ся з Краньцовським; думав, що він так стидати меть ся, що й не погляне на Славка.

Але Сенько не дав йому довго дождати. Прочинив до середини.

Славко схиливши ся, щоби не вдарити ся в одвірок, уступив несміливо до хати. Краньцовський сидів на лаві за столом, а перед ним мала плескатенька фляшочка з румом, трохи надпита, та й чарка. Волосє на голові побурене, вус один у долину, а другий стирчав до гори. Видко було, що в ночі приліг його до подушки. Червоні очі й неголене обличчє робили його вигляд якимось страшним.

Устав, як побачив Славка, й досягав головою аж під сволок, бо хата на його зріст за низька. Заговорив до Славка захриплим голосом і здивував своєю мовою Славка не трохи. Бо показало ся з його мови, що він не тільки не стидаеть ся своєї вандрівки, але навпаки, чванить ся нею. Уважає її за якийсь подвиг. Передо всім сміяв ся зо Славка, що Славко тоді так хутко втік від нього. Потім хвалив ся, що за час своєї вандрівки спав усього дві ночі. Зрештою лише стільки мав спання, що трохи дрімав у корчмі за столом. Хвалив ся також тим, що дуже мало їв, а найбільше намагав напитками. За найбільшуж свою заслугу вважав те, що пропив усі гроші, які мав при собі, а опріч того наробив ще чимало довгу. Капелюх, черевки й усю одежу мусів узяти на борг, бо давна була так знівечена, що викинув її до каналу. Дійсно Славко завважав, що Краньцовський уже не в тім безполім алілезі, але в літній, маринарковій одежі, що встиг її вже добре поміняти, бо спав не роздягаючись.

Розказував іще далі Краньцовський, що теперішня вандрівка одна зі слабших. Йому її перебили, тому він її не докінчив. Мусіти не забаром на ново її відбувати. Давніші вандрівки були ліпші. Передторік, пригадає собі,

що на одній вандрівці та вийшов із дому в таку пору, що жито ще зеленіло та й стояло на пни. Як же вернув, то воно вже пожовкло та й гетьвилігло.

— „Зовсім змінилась околиця“ — сміяв ся Краньцовський. — „Тямиш, Сеньку?“

— „А-а ч-чому ж би я не ть-тямив?“ — образив ся Сенько. — „Таж пан жонца тоді також начували в мене“.

Жалував ся Краньцовський, що борода його свербить, бо непідголений. Колиж Славко заявив готовість принести йому бритву, то він намісць відповіді, нальяв собі чарочку руму, протяг трохи руку й показав Славкови. Рука з чаркою трусилась, аж рум вихляпував ся.

— „Видите, як делькотить?“ — казав Краньцовський. — „То якеж моє голене? Я би підризав ся“.

Потім розповідав Славкови, яку має просьбу до нього. Просить його, щоби пішов до його пані й приготував їй на прихід Краньцовського. Залежить йому передовсім на тим, щоби його жінка не думала зле про нього. Бо він учора довідав ся, що мав відгрожувати ся своїй жінці тоді, як вона приїздила зо Славком до міста. Також довідав ся, що він мав пускати про жінку якісь сплетні. Отож він дав слово честі, що нічого з того не тямить. Та баби такі дивні люди, що чоловік лягне по п'яному, то вони зараз роблять із того цілі історії. Він удаєть ся тепер до Славка з цілим довірем, що Славкови вдасть ся здіяти собі його жінку.

— „Ви любите держати ся бабської записки“ — сміяв ся зо Славка. — „А такі мужчини мають послух у жінок. Скоро ви ще не заглагойте якомось моєй жінки, то вже її не знаю, до кого вдати ся. Тоді хіба мені вертати ся назад на вандер. Чи як кажеш, Сеньку?“

Сенько якийсь час кривив лицем, аж у кінці всміхнув ся. Достоту, як би те обличчя вже за-було та й через те не могло доразу потрафити на сміх.

— „Т-та хіба так“.

Славко відмовив ся зробити Краньцовському сю послугу. Казав, що справі не pomoже, а радше зашкодить, бо він не вмів з жінками розмовляти ся. Славко таки не мав сміливости показати ся на очі Краньцовській.

— „Алеж саме така влача як ваша припадає жінкам найбільше до вподоби“ — говорив Краньцовський. — „Ви скажіть лиш кілька слів, решту вона собі сама доповість. Уже як я вас прошу зробити мені сю вигоду, то знаю для чого. Адже...“

Не міг докінчити своєї мови, така сильна гикавка його напала. Пожовк і дрозав на цілім тілі. Потім сів, ухопив із поспіхом чарку з румом і випив. Не дїждав ся полекші від одної. Наливав другу. Рука трусилась, а рум виливав ся на стіл. Випив другу, трохи полекшало. Забув, що мав Славкови сказати. За те говорив до Сенька:

— „За мало одної фляцини, мусиш ско-чити ще по одну. Мені треба цілий день пини по трошки попивати...“

— „Як треба, то нічого не pomoже“, — сказав Сенько.

Краньцовський не переставав просити Славка. Вже не вимагав від нього нічого більше, як тільки, щоби повідомив його жінку про його поворот із вандрівки. До просьби Краньцовського прилучив ся й Сенько. Намовляв Славка зробити Краньцовському сю прислугу.

Славкови здавало ся з початку, що ніяким світом не згодить ся піти до Краньцовської. Отже таки в кінці послухав просьби. Найбільше

промовила йому до серця Сенькова намова. Не мав своєї волі. Перед котрим чоловіком почував пошану, то не міг опертись його намові. А від часу будови читальні почував пошану до всіх Вороницьких мужиків. Іше не розумів, для чого саме, але вважав їх ліпшими від себе. Вже злагодився йти, коли прийшло йому на думку, що се ще за рано. Ніколи так рано не ходив до Краньцовської, через те не мав відваги в непривичній порі показувати ся до неї. Пішов би, але в одинадцятій годині, а тепер лиш пів девятої. Краньцовськомуж залежало на тім, щоби зараз.

— „Алеж не бійте ся“ — переконував Славка — „не застанете моєї жінки в негліжу. Вона встає в літі, особливож як мене нема дома, найпізніше в шестій годині рано. Тепер буде в кухні, а ви зайдете з другого боку від веранди“.

Ще більшого заходу треба було, аніж перше, щоби спонукати Славка піти зараз, негайно, до Краньцовської. Його лякала дуже непривична пора відвідин. Мав таке почуванє, неначе в незвичайній порі всі мешканці й сам дім Краньцовської та стають ся якимись зовсім инакшими, йому незнаними. В рещті вдало ся Сенькови намовити його.

Пішов, але лишень для браку волі оперти ся намові. На діліж усе таки лякав ся непривичної пори. Дивував ся дорогою з поведеня Краньцовського. Надіяв ся застати його засоромленого, а тим часом застав його зовсім удоволеного собою. Славко не міг собі се пояснити. Але потім надумав ся. Адже в поведеню Краньцовського нема нічого дивного. Кілько разів Славко чув від товаришів хвальбу з того, що вони та запивають ся цілими ночами. Кілько

рази чванив ся не один, що він по пьяному зробив таку й таку дурницю! А навіть його швагер, отець Радович, инакшої розмови з ним не має, як тільки про свої подвиги в нетверезім стані. Чим же рижить ся Краньцовський від них усіх? Хіба тим, що більше пропиває. Але й вони би стілько пропили, як би мали. Такий погляд, що Краньцовський негодяй, розпустили жінки. Передо всім сама Краньцовська. А звісно, що жінки мають менше образования від мужчин. От Сенько вважає Краньцовського за порядного чоловіка.

По такім міркованю постановив Славко взяти Краньцовського в оборону перед його жінкою. Через те набрав відваги зайти до неї.

Але та відвага тривала лиш доти, доки Славко не наблизив ся до двірських будинків. Тут відвага оставила його зовсім. Те саме почуванє, що наказувало йому не ворохнути ся в повозці при обіймах Краньцовської, хоч дуже негідно сидів, те саме почуванє не пускало його тепер до середини. Стояв і не міг себе змусити рушити ся з місця. Розумів те, що як би тут, біля нього, найшов ся Сенько або Краньцовський, то він би пішов. А так стояв, вижидав, аж набере сміливости. Але чим довше вагував ся, тим сміливість слабшала. Дознаку, як той боягуз, що тікає зострахи. Чим хутче й довше біжить, тим більшого собі страху нагонить.

Уже переконував себе, щоби тепер вернутись, а прийти опісля. Хоч знав, що се лиш пuste оправданє, бо він і потім не прийде. Аж нараз одна думка зельктризувала його цілого й вирвала страх із коренем із його серця. Подумав собі, що сеж лучасть ся йому добра нагода здурити Краньцовську й викрасти з її губок той смашний поцілунок, що вона йому приобіцяла. Адже вона ще доси не знає, хто

він. Уважав його за рівню собі. Потім довідається, що він її здурив, але буде вже запізно. Навіть не могли не його насварити, бо він не покажет ся їй на очі. Краденаж річ смакувати не йому так, як і заслужена.

Сильне бажанє додало йому відваги, закрило його розум темрявою. Про ніщо инше не думав. А як же?! Навіть боязкий песик та закрадається до чужої камениці аж на третій поверх, хоч знає допевно, що там його вибють, бо вже били не раз і не двічі. Але може, може вдасть ся хоч один разочок глишнути на любку.

Пішов Славко з твердою, неподатною постановою. Почував ся так, буцім се його останнє передсмертне бажанє. Виконати має його тепер або вже ніколи. Зайшов від веранди, попробував двері, замкнені на ключ із середини. Віда! Отже не валякала його ся перешкода. Зважив ся йти навкруги, попри кухню. Ішов пеначе той лицарь помежи градом куль. Страшав великий. Отже завзяте й відвага більші.

У снігах стояла бочка з водою, бляшана конювка й березовий віник із довгим держакон; десь мабуть зо стелі змітали павутинє. Не злякався. На право двері до кухні, на ліво до якоїсь комнати. Пішов на ліво.

Яксь стара баба застелювала ліжко.

— „Де паня? Мені зараз треба пані“. — Славко говорив із поспіхом, пеначе сповіщав про пожежу.

Баба покинула стеленє й вийшла. Рипнули двері від кухні. У Славкових грудях застукало серце.

— „Уже їй каже. Апуж Краньцовська не схоче вийти до нього?!“

Радив ся свого забобону, одначе не розумів його відповіді. Такий був зденервований, що не міг спокійно розмовити ся з своїм забо-

боном. Щось баба барить ся. Се не добро віщує.

Аж ось рипнули знов двері. Воріг наближається. Перша битва неминуча. Баба ввійшла. Горячим бажанєм Славка було, що вона йому приносить відмову, то нехай би ще не говорила. Відповідь була добра; перша битва виграна. Славко зітхнув. Переказувала Краньцовська, щоби Славко на неї заждав, вона зараз прийде. Баба завела його до тої малої світлички, де він доси заодно стрічав ся з Краньцовською. Ішов через чотири комнати якийсь роздратований. Пеначе не пізнавав сих комнат, хоч бував у них нераз. У світличці не мав відваги сісти, неспокій його не покидав.

А Краньцовська сьогодні не здужала: боліла їй голова й кряжі. До тогож усього довідала ся в місті про нові події, що її дратували. Постановила навіть зараз по десятиї годиві лягти до ліжка, щоби не бачити ся зо Славком, бо вона надіяла ся, що він надійде. Ще навіть не чесала ся сьогодні.

Відхилила трохи двері від світлички таї просила Славка, щоби їй сказав причину свого приходу, бо вона ще не одягнена.

— „Я мушу, пані, з вами бачити ся. Дуже важна справа“. — Славко говорив із розпукою та мав намір, як би вона не хотіла ввійти до нього, силоміць відчинити двері.

По голосі його пізнала Краньцовська, що він зіправди приходить до неї з такою важною справою, що її ніяк не можна відкласти на потім.

— „То прошу, затримайте ся хвильку, я зараз“.

Пішла перед зерькало. Боліла їй так сильно голова, що здавалось їй, пеначе лице її від того болю споганіло. Але зерькало показувало

інакше. Тільки очі стались якісь скляні, лицеж як звичайно. Вона не подобала на свої літа, здавала ся молодшою. Малепечкі губки, дрібні черти лица, густі, тоненькі брови, буйне волосся уймали їй літ. А понад усе утлість її тіла її жваві, непосидючі рухи робили її зовсім молодю. А саме, не так молодю, як те, що ніхто не вгадав би її віку.

Тепер накиннула на себе білу хустину, щоби зовсім закрити волосся. Так прийшла перед Славка. Уважала за важнішу річ оправдувати браки своєї краси, аніж слухати новин, із якими Славко зайшов до неї. Передо всім зачала від хустини. Видко, не навиділа її. Отже зовсім неслухно! Бо хустина прикрашала її далеко ліпше, чим капелюх. Славко забув язика в роті, побачивши маленький, кругленький кружочок, що ще докладніше виднів ся при білій хустині.

Нарікала також Краньцовська на свою поранню спідницю. Тай се неслухно, бо вона додавала їй утлій постати якоїсь таємничости. Гляючи на неї в тій звичайній ноші, Славка аж серце заболіло. Із заздрісним сумом думав собі, що вона дуже гарна, на причуд!

Краньцовська сіла й узяла ся рукою за чоло; від бесіди розболіла її голова ще дужче. Потім завважала, що Славко стоїть біля неї.

— „Сідайтеж, пане Славку, не церемоньте ся. Не повірите, як мене голова болить; я навіть не завважала, що ви стоїте“.

Славко сів і сказав їй, що Краньцовський уже вернув.

— „То се та важна справа?“ — Хвильку мовчала й знов хапала ся рукою за чоло.

— „Я знала, що він вернеть ся, вчора довідала ся в місті“.

Тут Краньцовська розповіла Славкови, що її муж дістав від пана Шубравського кілька

надцять тисяч корон на агітацію. Бо вибори до сойму вже розписані, а пан Шубравський кандидує.

— „А то все на мою голову. Він гроші пропє, а я потім мушу платити. Я вчора радила ся тітки, що маю робити. Тітка رایла не дати алі крейцаря. Але то все так дієть ся; кажуть мені, що не потребую платити, а потім та сама тітка лякає мене скандалами, як би я її послухала й не заплатила. Бо він уміє тітці придобрити ся“.

Хоч була хора, отже розговорила ся; так дуже допікала їй та виборча агітація її мужа. Може бути, що він сї гроші не пропустить, але за те мати ме нагоду зараз по виборах завдати собі новий вандер, а кошти сеї прогульки вже вона заплатить. Було би лучше стало ся, як би приятелі пана Шубравського не могли були відпитати її мужа. Нехай би був отам де западав ся. Все би менша страта, аніж при сїй новій події. А так його відшукали на те, щоби тепер зовсім явно міг тягати ся по селах.

— „І який він із біса хитрий“ — говорила далі. — „Вже вдасть ся до вас за посередництвом. Чи знаєте, для чого він вас посилав? Він думав, що я піду по нього. Бо очевидно не має лица сам приходити. Я доси була така дурна, що ходила по нього. Кажу вам, ціла комедія виходила з того. Варга сміху. Я тепер не можу вам те все розказати, бо хора. Але як виздоровію, то розповім вам докладно про ті комедії. Бо він по таким повороті клякає передо мною, перепрошує, присягаєть ся, що вже більше мене саму не лишить“.

Знов ухонила ся рукою за чоло, бо біль голови не дозволяв їй нагадати собі, що ще мала сказати Славкови. За хвилю пригадала.

— „Він прислав вас, а не кого іншого, бо ніхто вже в селі не важить ся йти до мене з таким посольством. Бо я кожного сварю. А він до вас удав ся. Хитрий! Але й я вже навчила ся хитрости. Не піду, щоби мав там сконати. Яким лицем вийшов із хати, нехай таким уходить. Я вас прошу, щоби-сьте йому се сказали. А ще ліпше зробіте, як зовсім не покажете ся йому на очі. Се буде для вас ліпше. Бо він як унадить ся, то приходити ме до вас після вандрівок на ніч“.

Славко вважав, що тепер уже надійшов слушний час сказати Краньцовській своє бажанє. Заки вона до нього надійшла, склав собі був цілу фразу на сю тему. Одначе тепер не міг зважити ся сю фразу їй повторити. Обізвав ся тільки несміливо:

— „А я би просив ту обіцянку“.

Вона силувалась усміхнути ся. Та скривила лишень болючо своє лице, але на сміх не спромогла ся.

— „Тямлю дуже добре, пане Славку! Але мусите мені сей раз вибачити. Хіба ж не видите, яка я хора?“

Зневіра й розпука обгорнула його душу. Думав, якими словами нап'ятувати таке її поступованє. Врешті сказав:

— „Я догадував ся, що ви, пані, відложите знов на завтра“.

Вона ж йому хутко відповіла:

— „Але ж, пане Славку, не будьте дитина. Чи ви не розумієте, що то значить слабість? А опріч того я така зденервована тим, що мене ще чекає з тою агітацією! Вірте мені, так мене голова болить, що я вас ледви бачу. Даю вам слово чести, що як тільки трохи успокою ся, то зроблю вам усе без вашої просьби. Ви не маєте за що мені докоряти. Адже ви самі

не приходили через два дни. Певне були-сьте хорі. Але все не так, як я тепер, а отже таки не прийшли“.

Славко надякав ся. Йому здавало ся, що вона говорить про його заразу. Але прикмета затаювати в собі свої тайни не оставила його й тепер. Сказав їй, що він не був і не є хорий.

— „Тим гірше для вас. Бо я не винна, що ви прогавили нагоду“.

— „То не маю вже чого надіяти ся?“ — запитав ся він сердито.

Вона аж просила ся: — „Але ж, пане Славку, змилуйте ся! Клену ся вам на все в світі, ну, на нашу знакомість, що се сьогодні неможливо. Ви порозумійте, що до такого поцілунка, як я вам приобіцяла, людина мусить мати відповідний настрій. А я не то, що не маю настрою, але присягаю вам, що як би мене хто доторкнув пальцем до лица, то я би крикнула. Така я нервова“.

Славко відвернув голову й дивив ся десь у бік. Вона його знов просила: — „Не дуйте бо ся, пане Славку! Прийдіть завтра, я трохи успокою ся. Дійсно не знаю, як вам те сказати, щоби ви порозуміли. Одним словом, по тім усім, що я перебула вчора в місті, потребую що найменше три дни, аби прийти до себе. А отже для вас роблю виїмок. Завтра як лиш трошки успокою ся, то виконаю свою обіцянку. А сьогодні вірте мені, що се неможливо. Зрештою, як упрете ся, то вже пристану на сю муку. Але аби-сьте знали, що почувте такий сам смак, як там у лісі! А ще до того буду кричати тай нарікати, що через вас болить мене гірше голова“.

— „Та я не думаю вас примушувати, коли не хочете“ — відповів Славко сумно.

Вона встала: — „Який же бо ви невірний. Годі мені вас переконати. А я вам даю найсвятіше слово чести, що лишень із трудом здержую ся, щоби не показати вам своє роздратоване. Ось подивіть ся, що я в приступі роздратованя зробила. Та хоч знаю, що з сього вийде маленький скандал, отже таки не покину ся свого“.

По сих словах вийшла до другої комнати. Якійсь час шукала й наїшла запечатаний лист. Взяла його в руки й застановляла ся часочок над тим, чи би не вволити Славкову волю. Не могла ніяк. Ще би за оден поцілунок нічого їй не сталось. Але вона була певна, що він не вдовольнить ся одним. А тоді вона може заслабнути на правду таї пролежати довгий час у ліжку. З рештою боїть ся, що зі зденервованя може так поводити ся супроти нього, що він се возьме за зневагу. А опріч того зденервованя й біль голови додавали їй упертости. Адже — думала собі — я маю також право домагати ся від першого поцілунку якоїсь приємности...

Вернула ся й показала Славкови лист. Був заадресований до пана Шубравського.

— „Я написала тут цілу правду й не перебирала зовсім у словах. Скоро пан Шубравський так забгає бути послом, то нехай сам іде людей розпивати та перекуплювати. Нехай сам покаже з себе ошуста та дурисвіта. Слово в слово я йому так написала. Як не вірите, то я лист розпечатаю“.

Славко не домагав ся сього. Вона знов хапала ся за чоло, бо біль голови не зволяв їй нагадати собі дальших слів листу.

— „Я знаю, що з сього вийде маленький скандал, бо те саме можна було написати трохи делікатніше. Але нехай уже так лишить ся.“

З рештою мені вже все одно; пан Шубравський знає, що за зілячко мій муж. Та мабуть їм таких треба“.

Славко сумував. Навіть не застановляв ся над її словами. Тільки відчував розпуку, що вона не хоче вволити його волі. Вона ж була зденервована, тож його сум не мягчив її серця, а радше дратував її. Більше з привички, як з щирости просила його, щоби не гнівав ся.

— „Не хочете мене розуміти, пане Славку! А я вам кажу щирю правду, що зараз лягаю до ліжка, така я хора“.

Він вийшов, не слухаючи її запросин, щоби навідав ся до неї завтра. З мужеської вдачі задержав Славко ненарушену одну прикмету, що в таких справах не хотів розуміти ніяких речинців. Така забганка має бути йому виконана зараз, негайно.

Ішов пеначе вибитий. Розмірковував собі, що се все не для нього. Не дивувала його зовсім відмова Крапцьовської. Мав таке переконанє, що се заслужена для нього річ. Яким же правом він, безіспитенко, найгірший понад усіх, та посмів мріяти про якесь приятельство з такою панєю?!

— „Копнула мене в порядку“, — думав собі — „ще хибувало, аби мене вибила по шиї, так як Варварка Гринька!“

Дивував ся тільки, що його про се забобон не перестеріг. Але ні! Перестерігав, лишень Славко не розумів його віщого голосу. Адже вже для того, що він ішов до Крапцьовської такий певний своєї справи, та не могли його відвідини вдати ся. Він же хотів уже вертати ся з дороги. Лишень неподатна постанова викрасти в Крапцьовської її прибіцянку спонукала його зайти до середини.

З другого ж боку, якої мари казала йому Краньцовська підстригати вуса? Хіба вона ще на добавок кепкувала собі з нього! Аж голову похилив і приспішив ходи з сорому. Може підстрижені вуса споганили його до чиста. Адже мати жалувала дуже за його вусами та й казала, що йому не гарно з підстриженими. А він, дурень, так вірив Крапцьовській. Коли б казала йому голову обголити, то обголив би був!

— „З нудьги, що чоловіка нема при ній, та забавляла ся мною. А я, дурень, підстригав вуса, купував воду на волосє, робив із себе варіята на її втіху. Тото десь обоє з Краньцовським сміяти муть ся надо мною!“

Уявляв собі, як Краньцовські регочуть ся, аж за боки беруть ся. Лють розібрала його страшенна.

— „Ах ти, шельмо!“ — сказав до себе в голос. Тепер розумів Гринька дуже добре. Можна жінку любити, а разом із тим ненавидіти з цілої душі. Уже перед тим нераз сердив ся на Крапцьовську. Але та сердитість обхоплювала його мимохіть, без наміру. Тепер же ненавидів її з цілою свідомістю. Любов і ненависть одна одній помагала й обі рвали Славкови серце на шматочки.

Дунав уже навіть над тим, щоби якось пімстити ся на Краньцовській. Але чув ся безсильний супроти неї. Се його також боліло. Порадив собі так, що творив у своїй голові такі події, в яких він знущаєть ся над Краньцовською. Фантазував собі дуже немилі ситуації для неї та ще й приповідав їй: — „Отсе тобі за те, що так мене обдурила!“

Як би ті його фантазії справили ся, то хто знає, чи Краньцовська остала ся б між живими?!

VIII.

Розумієть ся, Славко не вступав уже до Сенька Грицишиного. Пішов просто до дому, де застав уже другий сніданок. Та хоч забобон його не дав йому сьогодні ніякої втіхи, отже мусів Славко перебути ще одну непріємність. Прийшлось йому вислухати докори від свого батька й стати ся причиною суперечки родичів.

Від кількох днів не мав панотець на кім зігнати серця. У неділю спробував уже сварити в церкві святого Николая. Як по службі божій розійшли ся люде з церкви, то панотець закликав вііта, що був також паламарем, та й показував йому на образ.

— „Чи ти втеравш коли сей образ?“

— „Ото робота! А чому ж би її?“ — відповів вііт. — „Адїть, як улискуєть ся“.

— „А чого ж він неоднаково дивить ся на очи? Видиш, яке праве око заскулене?“

— „Певне так намальовано“ — говорив вііт.

— „Ти мені кажи, як намальовано! Намальовано було добре. Він дивив ся однако на обоє очей. А сьогодні дивлюсь, а в нього праве око заскулене. Я гадав, що ти може не втеравш його, та може яка біда запаскудила йому око. Але ні! Образ чистий, а він таки заскулив око. Чи диви ся відси, чи відти, все заскулене“.

Панотець поступав ся назад, заходив із боків і разураз приглядав ся святцеві.

— „Та чого заскулюєш око?“ — говорив уже просто до святця. Святець ні чичирк.

Панотець пішов на право: — „Таки заскулене. Та чого заскулюєш?“

Панотець пішов на ліво: — „Чи не комедія? Та чого скулиш ся?“

Як би був святець писнув хоч однісеньке слово або війт обзивав ся, то була би вже сварка готова. Але ніхто не обзивав ся, то ж панотець мусів перервати свою розмову... Лиш на відхіднім сказав із досадою буцім до себе, але мав на гадці святця:

— „Ти його втрай, а він на тебе заскулюєть ся!“

Від тоді аж до сьогодні не мав панотець нагоди з ніким зайти в суперечку. Доля так запорядила, що все те мало скрупити ся на Славкови. Властиво панотець не мав наміру сваритись ані зо Славком, ані з їмостею. Хотів лишень побалакати. Коли ж бо сварка, притаєна в серці, лиш чатувала на те, аби язик обзивав ся. У ту-ж мить скочила на нього. То ж панотець і не вчув ся, як зачав Славкови докоряти, а з їмостею зайшов у суперечку.

— „Ти, Славку, хочеш подавати ся до суду“ — говорив панотець при сніданку. — „А чи ти подумав над тим, що маєш бути кілька місяців безплатним практикантом? Скажи мені, з чого ти будеш жити?“

Славко перестав їсти. Таке питанє вколело його в саме серце. Панотець помітив, що лучив як раз там, де мріяв. То ж смакував собі далі в такій розмові:

— „Ти певне рахуєш на то, що я тобі дам. А ти на мене не май надії, бо я не маю відки“.

Славко мовчав, але видко було по нім, що аж дрижить із зденервованя. Та се для панотця було за мало:

— „Я вижу, що ти собі се в лексі маєш, а я не жартую, не дам ані крейцаря. Я надію ся ще на жито, але вчора переконав ся, що

воно невидатне. Не маю відки, хоч бери мене на муки.

Довголітним досвідом виробила собі їмость відповідну тактику на панотцеві напади. Сею тактикою все його перемагала. Не виступати з неприятелем до явної битви, але змучити його супокійним поведєнем. Отсе була основа тої тактики. Їмость завсіди мовчала і вдавала, що з панотцевою розмови не розуміє ані однісенького слова. Не догадуєть ся навіть, що панотець говорить до неї. Потім серед найгорячішої панотцевої промови відходила потихо до кухні, лишаючи закукуріченого вояка, щоби промовляв до стій і до вікон. Панотець стояв ні в слух ні в тих, поконаний своєю власною збровою. Отже не могла їмость сею тактикою послужити ся сьогодні. Хотівши Славкови помогти, треба було стати явно до битви. А помагати треба було доконешне. Їмость виділа, що без підмоги Славко прощаний.

— „Прошу вас“ — говорила їмость буцім до обох. — „Може би вперед ізвіли, а потім сварили ся“.

— „Хто сварить ся?“ — дивував ся панотець. — „Я лиш раджу ся, що з ним буде. Ти ж сама казала, що жито сього року зле видає“.

— „Я казала, але може я жартувала? А ти знаєш, господарю, як воно видає?“

Се був удар, заподіяний панотцеві з заду, ненадійно. Трохи його скалічив, одначе не зробив його нездатним до дальшої битви.

— „А хоч би навіть жито добре видавало“, — відповів панотець, удаючи, що його їмостині слова не заболіли ані трошки — „то таки не можу нічого Славкови дати. Дялятого раджу ся, що з того буде? Що він собі гадає?! Ти кажеш,

що я сварю ся. А я не сварю ся, я журю ся. Нехай і він сам собі щось радить“.

— „Не журіть ся ж так дуже, бо ще з жури похоруете ся“ — знов говорила їмость буцім до обох. — „Як буде Славкови треба, то я йому дам сама. А більше нікого нехай за те голова не болить!“

Здавало ся їмості, що вже перемогла панотця. Отже ні! Нагнаний із одного боку, забіг підступом панотець із другого:

— „Отсе ж бо й біда, що все хтось та має йому давати. Час уже, аби те даване скінчило ся. Чому другий дає собі раду сам?“

— „Який другий?“ — запитала ся їмость і поповнила сим запитанєм великий тактичний промах. Сама подала панотцеві зброю до рук.

— „Який другий? — повторив за їмостею панотець та аж просіяв із радости. Буцім заманював ворога в чисте поле. — „А мужицькі сини? Та на що нам так далеко шукати? Озьмім мене самого. Що я коштував свого батька по матурі? Але не берім університет. Берім гімназію. За мене платив батько по п'ять ринських, а я за Славка не платив менше шістдесяті корон“.

Панотець навмисне помішав обі валюти, стару з новою, щоби вийшла з того більша непропорціональність. Славкови не лізла справа крізь горло. Їмость те завважала й зараз поспішила з підмогою.

— „Та дай уже спокій! Нагадав колишнє, як баба дівкою була“.

Але панотець мав під рукою й новітні події.

— „Нехай буде по твоєму, що се вже передавнене, пропало“ — говорив згідливо панотець — „але я тобі скажу за теперішні часи. Чужі діти в його віку та не беруть від своїх

родичів, але ще їм посилають. Та Боже мене борони від того, аби я мав зійти на діточу ласку. Я ще, Богу дякувать, сам зароблю на себе. Але ніхто не знає, як би то було батьковинило, коли би мав докази, що сип за нього пам'ятає. Я би не вимагав багато, аби він мені прислав на вдержанє, лиш аби він мені прислав знак, що не забув на старого батька. Нехай би мені прислав лиш одну корону на місяць, то й за се спасибі! Мав би я чим похвалити ся перед людьми, що ось якого я доброго сина маю. А то не тільки...“

Їмость стратила терпець, промовила вже лукаво: — „А як же! Зараз би побіг до Василька-пастуха похвалити ся“.

— „А хоч би й до Василька!“

Славко розсердив ся й устав від стола. Він часом умів батькови дігнати, особливо тоді, як батько говорив про золоті ковніри. Але сьогодні по таких невдачах не міг паїти слів на свою оборону.

Панотець побідив на цілій лїнії. Тепер лиш мав використати розумно сю побіду. Те використованє смакувало йому ліпше як сама баталія.

— „Не розумію, за що ви обоє сердите ся на мене. Як би я неправду говорив, то можна мене й вилаяти. Але скажіть мені, що я тут злого сказав?“

Подивив ся весело на покочаних таї смално говорив далі:

— „Я з вами раджу ся, а ви на мене сердите ся“.

— „А я дякую за таку раду при іді. Таї кажу вам із гори“ — говорила їмость буцім до обох — „відвоюйте своє на дворі, бо як зачпете ще таку раду при обіді, то я заберу

Славка до кухні, а ви тут радьте ся, з ким хочете“.

По сих словах виїшла їмость, а за нею Славко. Переможець лишив ся сам із сумними думками. Знав, що їмость не жартує. За близько підступив, переслідуючи поконаних. Тікаючи, вони зловили переможця на аркан. По татарськи.

Їмость завсіди обставала за Славком. Навіть тоді, коли він сам здужав оборонитись. Він виріє на її очах, вона тямала його ще маленьким таї з привички вважала його за дитину. Через свою сварливу вдачу її небалість стратив панотець раз на завсіди всяку прихильність у їмості. Вона завсіди стояла за Славком проти панотця, хоч би часом навіть була панотцева правда. Зразила ся до панотця зараз на першім році, як стала його дружиною.

Вона була дочкою учителя в тім самім селі, де батько її мужа був священником. Приготовляла ся навіть сама на учительку. Але судилась їй ліпша доля, виїти заміж за панотця. Думала, що робить велике щастє, бо в тих часах священник — се найліпша партія. І власне з тої причини, що ставляла за високі вимоги до свого мужа, зразила ся до нього зовсім. А через те до цілого стану священничого. Для того не хотїла в жаден спосіб на те пристати, щоби Славко йшов на теольогію.

Була переконана, що священник багато інтелігентнійший від учителя. А тим часом побачила, що її муж лиш має зарозумілість на свій стан, а більш нічого. Має втіху в тім, аби когось зловити на такім учинку, щоби мав за що сварити. А вже аж гидко їй робило ся від того, що її муж властиво дитина. Привик, аби все за нього зробити, все дати готсє під ніс, майже, аби годувати його з руки. Як лу-

чить ся яка найменша недогода, то він, намісь її якось поконати, йде до їмості жалувати ся. Неначе до матери, хоч вона молодша від нього майже десять літ. Вона привикла дома, що її батько про все старав ся, усім завідував, у найскрутнійшій справі вмів собі порадити. Коли ж виїшла за панотця, переконана ся, що її муж ні до чого непригожий. Цїла господарка на її голові. Вона через те попадала в розпуку. Сама на тім не розуміла ся, а порадитись ні з ким. Навіть розмовити ся не могла з панотцем. Не було про що. Його лиш цікавили такі події, при яких можна би когось насварити.

Серед таких обставин прийшов до Воронич молодий учитель Дибяків. Називала його жартом: Дибко. З ним вона заприятнилася. Скинула з себе гордої попадї. Дибко знав їй у всім порадити. Що не знав з досвіду, то раз два розпитав у других і все ставав їй у пригоді. З ним вона любила розмовляти і заодно бажала його товариства. Цїнила його далеко вище від свого мужа. Хоч Дибкови того не казала. Мала таку вдачу, немилі справи таїти в собі. Дибко використав раз ту приятнь і поцілував їмость. Вона йому того за зле не брала. Уважала се за загальний блуд мужчин, що беруть ся жінок цілувати. За себе не бояла ся, бо вона була з роду така, що не любила ся в ніяких романах, ні в дозволенних, ні в забронених. Коли ж кому мило її поцілувати, то що се їй вадить? На її думку навіть не подобало їй боронити ся. Була переконана, що лиш ті жінки боронять ся, котрі відчувають при поцілунках іще якісь інші бажаня.

Як панотець зловив їх на тім учинку, то вона відрядила Дибка, а сама налагодила ся сказати відважно панотцеві, що з Дибком мусить приставати, бо не має з ким иншим. Що ж

вона тому винна, коли Дибко так як кождий инший мужчина домагаєть ся від неї ознаків приязни? Мала намір сказати також панотцеві, що не зрікаєть ся її надалі приязни Дибкової з тої простої причини, що панотець не може її дати тої приязни. Може бути, що в той спосіб хотіла змінити панотцеву вдачу. Але до сього не прийшло. Панотець намісь боронити загрожені права подруга, жалував ся перед нею, що вона його не любить. Жалував ся так сердешно, що вона мусіла його також пожалувати. Панотець заспокоїв ся сим цілком. Дибко бував у них по давньому й усе йшло своїм порядком.

За два роки переїс ся Дибко в далекі сторони. Їмость не знала навіть, де він обертаєть ся та що з ним дієть ся, чи оженив ся, чи остав ся нежонатим. Тепер не знає навіть, чи він жив. Та розлука з Дибком не справила їй великої прикрости. Мала забаву з дїтьми. Зрештою привикла так до свого життя, що здавалось їй, ніби кождий муж такий, як її. Журила ся тільки тим, щоби її син не був схожий на батька.

Але про Дибка заховала память і до сьогодня. Нагадувала собі його завсїди в таких хвилях, коли сама не могла собі в чім порадити. Задержала його в своїй памяти ще таким молодим, як бачила його в послїднє. В її мріях перекинув ся він у якогось ідеального мужчину, наймудрійшого й найліпшого. Хотіла, щоби син був схожий на нього.

У Славка не бачила злих прикмет. Часом лиш приходила їй сумна думка до голови, що Славко такий сам непорадний, як панотець. Але зараз потішала ся тим, що Славко ще має право бути дитиною. Приїде слухний час, то Славко змінить ся.

Панотець чув велику пошану до їмости. Був переконаний, що як би не вона, то він би загинув із голоду. Ото ж тепер узяв собі до серця їмостину погрозу, що вона піде зо Славком обідати до кухні. Для того постановив не чіпляти ся вже при обіді до Славка. Тільки одно його кортіло звідати ся, чи дішправи жито зле видає, чи їмость лиш так жартувала. Зважив ся піти до кухні. Їмость потвердила, що жито справді зле видає.

Але в сїм випадку їмость помиляла ся. Жито видало так, як звичайно, лишень Іван забув ся тай сховав за багато для себе. Іван мав такий спосіб, що разураз при млинкованю збіжа, ховав трохи для себе. Звичайно чвертку. В стодолі попри поперешню стїну, складаючи соломю, лишав вузенький прохід. Для безпеки закладав тої прохід з переду соломюю. Проходом тим можна було протиснутись аж до другої, поздовжної стїни в стодолі. Тут уже лишав Іван більше місця вільного й вистелявав те місце мішками. Сюди зносив Іван усяке збіже й складав кожде на иншу купку. При кождім молоченю, як робітники йшли на обід, Іван відберав свою пайку. А відносив до дому в ночі. Але аж тоді, як уже стілько назбирало ся, що варт було потрудити ся.

Стодолу завсїди замикав панотець що вечера на ключ. Але в брамі від стодолі була маленька фірточка, що замикала ся з середини на гачок. Ото ж через цілих сорок літ, від коли панотець обняв парохію в Вороничах, правильно забував ту фірточку замкнути. Брама ніби замкнена, а до стодолі можна було зайти кождого часу дуже вигідно. Отсега ж то й бояв ся Іван. Ану ж злодій заїде її закраде то все, що Іван наскладав. Тому Іван закладав сам ту фірточку. Заходив до середини, закладав

гачок, а сам вилазив із стодоли попід стріху. В однім місці поміж платвою і латами, міг чоловік пролізти, бо кровва на кінці була відложена.

Також у такий спосіб виносив Іван із стодоли збіже. Виносив його мішком крізь фірточку, ставляв перед стодолю, потім вертав ся до середини, замикав фірточку й вилазив попід стріху. Він зрештою про сі виходи не дбав, бо мав багато способів, куди дібрати ся до стодоли. Міг зайти попід підвалину, міг виймати одну дошку зі стіни, а навіть у прикрім разі міг пролізти крізь стріху. Але вживав ті проходи, які застав.

Брав мішок на своє грубе карчило й ніс до дому. Так само носив пашу для корови. Ані він, ані ніхто в селі не вважав се за крадіж. Іван брав лиш стілько, кілько було йому треба. Кождий знав, що з тою платнею, яку панотець давав, наймит не міг прожити. Для того було загальне переконанє, що сі „боки“ наймит мусять мати. З рештою се так увійшло в звичай, що сі „боки“ вважало ся за згоду, заключену мовчки. Іван навіть не припускав, що нічними виносинами збіжа нарушує закони святця „Неруша“. Як би він брав більше, чим потребує, а! то се вже була би крадіж. А так бере тільки те, що йому належить ся.

Що таку заслуженину треба брати в ночи, тайком, се нічого не вадить. Адже кождому хрестянинови жаль віддати те, що завинив. Лєкше йому, як опісля довідасть ся, що довг відобраний. Або й жінка. Кождий розумний знає, що жінка не буде гола ходити. Зона потребує одягнути ся тай то ще краще від чоловіка. А грошей на її витребеньки чоловік би не дав. Нехай собі постарас потай господаря. Так само й з дочкою.

Мука її сир, що Пазя доносить, то се — правда — крадіж. Але тут Іван нічим не примішний. Се полагаює Пазя з Іванихою. Крадене ж добро ніхто з хати не викидає. Його треба спожиткувати, бо як ні, то змарнуєть ся. А се вже гріх!

Зрадити ж злодія, повідомити про шкodu властителя, о! про се ніхто в Вороничах не чував тай, дасть Бог, не почує. Тихий заговір, виссаний із грудей матери, носить кождий у своїм серци. Аби не знати яку річ побачив хто, то має її задержати собі. Перед судом вповісти. А се ж подумана річ? Чи є хто на світі, щоби за таку справу свідчив перед судом на свого сусіда?! За свою справу, то — зинакше. Але за чужу, а ще може за справу якого сторонського, то се вже ні.

Отакі погляди мало ціле село тай такі мав Іван. Вони наслухали ся пераз, що се погляди хибні. Але не вірили. Бо чули се або від своїх ворогів або від тих, що живють подалеки від них та життя їх не розуміють. Від Потурайчина тільки й довідались, що читальникови не яло ся бути злодієм, бо наніс би нечесть для читальні. Знають також, що обовязком їх є працювати разом над зміною теперішнього світа. Але в який спосіб, то ще не знали. Мали свої старі звичаї, а не були свідомі того, котрі задержати, а котрі покидати.

Імость догадувала ся, що в Івана липкі руки, але мовчала. Не признавала ся перед панотцем. Тай на що? Се би злomu не заридило, а дало би притоку лиш до гризоти. Щоби наймит не крав, на те треба дозору господаря. А такого дозору не буде, чи служити ме Іван, чи хто инший. Відрядити ж Івана імость не хотіла. Бо хоч він пенавісний, упертий і неласкавий, то за те до роботи ліпший, як усі

дотеперішні наймити. Правда, робить лиш тоді, коли йому хочеть ся. Отже таки вся робота в свій час була виконана.

Із житом же стало ся вчора таке, що Іван намісь чвертки взяв цілий корець. Він злагодив чвертку та опріч того стояв кірцевий мішок у стодолі. Іван припізнив ся дома на обіді, а як вертав, то мусів бігти, щоби перездогонити робітників, бо вони вже йшли до роботи. У поспіху схопив Іван кірцевий мішок із житом і затаскав його до свого складу. Як пропіхав ся тим вузким переходом між соломою й стіною, то помітив, що обмахнув ся. Але вже ніколи було завертати ся. Подумав собі, що за те на другий раз не возьме нічого. Коли ж імость дивувати меть ся, що жито не однаково видає, то він скаже, що мабуть дівки зле вчора рахували, як подавали на машину. Не бояв ся того, що може не стати кіп до рахунку, бо він для безпеки завсіди рахував менше кіп, аніж було їх на ділі.

Для панотця було се дуже вигідно, що жито не видає. Аж просило ся жалувати ся що дня перед Славком, що панотець бідний, не має відки грошей устарати. Бо панотець не мав наміру зачинати сварки, вона приходила сама непрошена. Але сьогодні було небезпешно розмовляти при обіді за жито. На таку розмову не хотіла ніяк пристати імость. Панотець роздумував над тим, чи не вдало ся б якось утягнути до сеї розмови Івана. На разі не міг нічого придумати. Але був певний, що трохи згоді якось воно само на то зийде. Зачне Івана вицитувати ся, для чого жито зле видає? На те Іван відповість, або що не знає, або в загалі не схоче відповісти, лишень своїм звичаєм щось недотепного відворкне. На оба способи мати ме панотець нагоду висварити Івана. Бо

є Івановим обовязком знати, чому жито зле видає. Скоро намісь відповіді лишень бомкне щось сердито, то тоді може панотець удати ся до іможі або й до війта з запитанєм, чи йому — як господареви — прислугує право звідувати ся в наймита за причину злого видатку. Надієть ся панотець, що в таким випадку кожний обстане за ним, а не за Іваном.

Така розвага вложила панотцеві до серця постанову дати спокій Славкови з житом раз на завсіди. Волить що инше для нього прибагнути, як уже покінчить з Іваном. То ж Славко заживав тимчасом супокою від батька.

А Славкови треба було супокою. Панотець навіть не припускав, як тяжко поранив його душу. Вже не рознука, але просто дур чіпляв ся Славкової голови там під лубином. Не тільки батьківські напади, але навіть материна оборона боліли Славка. Оборона може більше як напад. Яке ж буде материне обличчє тоді, як вона дізнаєть ся всю правду про Славка?! Тепер уже не тільки гризота Славкови, що скажуть родичі йому, але також, що скаже батько матери за її сьогоднішню оборону?

Славко розумів, що пора вже така близька, що мусить уже доконче держатись якоїсь одної постанови. Здавалось йому, що ще зараза може його вратувати від сього клопоту. Сказав би родичам, що він хорий, мусить іти до шпиталю, то ж тепер не має часу думати про ніяку карієру. Тільки новий клопіт, що чей же в шпиталі не сидіти йому ціле житє. Колісь таки та видічить ся. Але все відсунув би журу хоч на кілька тижнів. Правда, родичі сим дуже гризли ся б, особливо мати. Та нічого діяти, иншого ратунку Славко не видів.

Постановив собі сказати при найближчій нагоді, що йде до шпиталю. Се його трохи

вспокоїло. Отже не надовго. Зараз мелькнула йому така думка:

— „Відки ж узяти ту заразу, коли навіть вона не хоче мене чепитись. А може би ще собі її наптити? Адже се не велика штука!“

Ся думка йому подобала ся. Постановив собі ходити до Варвари так довго, доки не зарезить ся. Але тут знов стояла нова біда на перешкодї. Славко не мав відваги сам іти до Варвари. Коби його хто тудя завів, хоч перший раз, то він би вже змовляв ся за кожний раз із Варварою, де й коли вона має на нього ждати. Але хто ж його заведе? Кому би він міг признати ся, що хоче зайти до Варвари? Ще найліпше, як би його Варвара де стрітила так, як тоді в неділю, тай сама закликала. Як на лихо не міг її ніде побачити. Зважив ся навіть раз іти попри її хату, але нічого з того не вийшло, лишень страху набрав ся. Сам не знає, чого бояв ся. Але йдучи попри її хату, так закрадав ся, що на пальцях ступав. Малий вітрець, шелест трави нагонив на нього такий страх, що він приоставав і ось-ось не пустив ся на втеки.

По півночі як збудив ся, мріяв про ту заразу. Ось він сидить собі під лубином, а то нараз зявляеть ся Варвара. Зовсім так ненадійно як лорд. Киває на нього пальцем і простяцькими словами кличе його до себе на забаву. Славко згоджуєть ся, тільки каже, що тепер днина, хтось може побачити.

— „То прийдїть у вечір“ — говорить Варвара.

— „Добре!“ — згоджуєть ся Славко. — „Жди на мене на дорозі коло своєї хати. Але памятай, щоби-сь була, бо як тебе не застану, то верну ся“.

Варвара справди дожидає. Віп таки зараз умовляєть ся з нею, щоби ждала так само завтра. За кілька днів зараза показуєть ся. Правдива зараза; та велика, що кидаєть ся на ніс, на горло, що на неї треба доконче йти до шпиталю. Славко видить, як батько його, ще нічого не свідомий, уже задалегідь смакує собі в розмові про те, що не має чим удержувати Славка на судовій практиці. Ходити ме по хаті тай солодко приговорювати:

— „А тобі, Славочку, вже час подавати ся на практику. Але я, бігме, не знаю, відки ти возьмеш гроші“.

— „Не треба мені грошей“ — покривляти меть ся Славко батькови також солодким голосом — „бо я не йду на ніяку практику“.

Батько аж забудеть ся з дива: — „А що ж ти думаєш робити?“

— „Іду до шпиталю, бо я хорий!“

Тяжче вимовити отсі слова тай уже все полагоджено! Скоро забракне Славкови відваги, щоби сї слова промовити, то він заплющить очи, а все таки своє скаже. Про всю рениту, то вже Славкови нема жури, бо родичі зо страху самі допитувати муть ся. Піде просто до шпиталю. Але як? Славко також не має відваги сам зайти там. На таке діло може його мати повезе? Але мабуть не винадає. Певне напишуть до шваґра, щоби приїхав тай повіз Славка. Так є, се ще найліпше. Потім по шпиталю належить ся йому ще один рік відпочинку. На се вже мати допевне пристане. За сей рік щось уже доконче придумає. Не буде бавити ся в ніякі фантазії, лиш думати ме про діло. Але се слово „фантазія“ завдає Славкови нової жури:

— „Ага! не бавити ся в фантазії“ — лютий ся сам на себе. — „А що ж се все є, як

не одна фантазія? Я ще не зітшов ся з Варварою, ще не знаю, чи взагалі вдасть ся мені з нею зітти ся, не знаю, чи вона дійсно заражена, не знаю, чи та зараза вхопить ся мене, а вже з тої причини взяв я собі рік відпочинку. Що ж се, дурню, як не фантазія?!“

Так себе корив Славко й сердив ся на себе. Перевертав ся на всі боки, мучив ся і вкінці додумав ся до такого:

— „Моя голова на се за дурна, я мушу когось порадитись“.

Тільки кого? Прийшло йому на думку, що Потурайчина. Признасть ся перед Потурайчином до всього. Десь незабаром повинен Потурайчин заявити ся в Вороничах, адже вибори вже розписані. Він певне так само журисть ся своїм арештом, як Славко своїми іспитами. Один перед одним жалувати меть ся на своє горе. Славко вже навіть уложив собі цілий плян, у який спосіб поведе розмову, щоби виринула нагода признати ся перед Потурайчином до всього. Питати меть ся передовсім Потурайчина про його арешт. Очевидно Потурайчин жалувати меть ся на несправедливий засуд. Тоді Славко скаже йому: — „А я маю ще більшу гризоту“ — таї признасть ся до всього. Може навіть намовить Потурайчина, щоби пішов з ним до Варвари. Адже се поміж товаришами водить ся, що один одного провозжає до таких жінок.

По такій постанові успокоїв ся Славко зовсім. Ждав аж покажеть ся в селі Потурайчин. Але його серце мучило ся далі. Намість про іспити роздумував собі тепер про Краньцовську. Уважав її за зрадницю. Правда, вже вибив собі з голови, що вона з нього кепкує перед чоловіком, та за те набрав переконання, що вона забавляла ся Славком із нудьги.

— „Панські примхи, а я через них стільки мушу терпіти!“

Чув, як якась біда, наче хробак, точить йому серце й точить і точить. А воно болить, болить і болить. Нераз затаїв у собі дух і наслухав, коли його там у серці перестане боліти. Ждав та не міг діждати ся тої хвилі. Тоді вже його поривала лють не тільки на Краньцовську, але й на себе самого.

Його душа так привикла мучити ся, що не могла без муки жити. Ледви вдалось йому заспоїти ся дожидачкою на Потурайчина, як уже почав гризти ся Краньцовською. То сумував, то лютив ся на неї й на себе, то нагадувши собі, які він мав надії, соромив ся тяжко сам перед собою. Коли навіть на хвилинку забував про Краньцовську, то журился льордом. Що буде з собакою, як Славко виїде з Воронич? Одним словом не міг Славко спекати ся душевних мук ніяким світом. Його серце за тим тільки й пазило, щоби найти собі якусь гризоту. Одиною його розрадою був забобон. Славко все мав надію, що за його теперішнє горе та дасть йому забобон доконче якусь потіху.

— „Допевне Потурайчин справить мене на добру дорогу!“ — міркував собі й дожидав Потурайчинового приходу з великою нетерплячкою.

Діждав ся. Через кілька днів прийшов Потурайчин до Воронич скликати передвиборчі збори. Зійшли ся читальники всі до одного. Надіяли ся довідатись уже раз, як мають змінити свої давні звичаї, щоби стати до борби зі старим пережитим світом. Загадали обновити своє життя, хоч би через те мали підняти ся не знати кілько труда. То ж слухали Потурайчинової промови з увагою й завзятком.

Він пояснив їм, що теперішні вибори до сойму дуже важні, бо на сій каденції змінити мають послі виборчу ординацію до сойму. Як буде за мало мужицьких послів, то настане така виборча ординація, що потім неможуть мужикам ніякі зусилля. Раз попсоване діло не дасть ся вже потім направити.

Говорив про теперішнього кандидата на посла, селянина Івана Сосновича. Його поставили кандидатом передовсім для того, що він знаний загально в повіті. Проти нього висувують попи якогось отця Підлизайчика, зовсім незнаного. Ніхто не знає, чи той отець є приятелем народа, чи ворогом, бо доси ніхто його не видів ні на зборах, ні не чув нічого про його діяльність. Із польської сторони кандидує дідич пан Шубравський. Правительство намагати меть ся переперти його всякими способами, дозволеними й забороненими. На мужиках стоїть тепер тяжкий труд, бо мають поконати дуже сильного й небезпечного ворога.

Потурайчин говорив дуже плавно й своїм звичаєм дуже хутко, не договорюючи деяких слів до кінця. Сам зміст його промови не додавав слухачам духа. Те, що треба голосувати на Сосновича, а не на кого иншого, вони вже знали. В самій промові хотіли ж дослухати ся того заповіту, як їм повести своє житє, щоби переродити ся на нових людей. Для того більше їх цікавили ті частини промови, на які Потурайчин покладав найменшу вагу, а саме, поклик до борби, до еднавня мужицьких сил. Потурайчин був політичний агітатор, поза програму своєї політичної партії нічого більше слухачам не розясняв. Не почував навіть потреби дати їм щось більше понад таке розясненє. А зрештою не був навіть свідомий того, чого прагне мужицька душа від нього довідати ся.

Та ще питанє, чи мав би він чим заспокоїти те бажанє своїх слухачів. Його досвід житєвий дав йому ще дуже небагато, сам він також не думав над обновленєм свого житя. То ж здивував ся не трохи промовою Неважука, що зараз по нім говорив.

Неважук ухопив ся тих слів Потурайчина, що він послужив ся ними лиш задля прикраси своєї бесіди.

— „Пора нам скинути з себе невільництво“ — говорив Неважук таким сильним голосом, аж вікна в читальни дзвеніли. — „Хоч уже Турки й Татари на нас не нападають, то ми все таки лишили ся невільниками й по сьогоднішній день. Хоч папичини вже не робимо, а отже підкладаємо з своєї охоти плечі панам і панським посіпакам, аби лізти до гори!“

Наводив приклади того невільництва, підходящі й непідходящі. Говорив про те, як помітують мужиком по урядах, як мужик кождіт біді звик терпіти, як не шанує в собі людської достойности; коли купує що, то просить кушця немов жебрак, а коли продає, то так само. Говорив і про родивне мужицьке житє.

— „Навіть до доброго треба нас батоном підгонити“ — кінчив Неважук свою промову. — „Чи до читальні, чи до нашої крамниці, то на кожного треба нукати, аби там заходив. Як без грошей, то бере в крамниці, а як за гроші, то диви ся, а він уже потяг ся до Жидів!“

Видко було, що ся промова припала слухачам до вподоби, бо вони їй притакували. Найдужче Сенько Грицишин. Спер лікті на коліна, голову взяв межі долоні й заєдно крутив нею, а все приповідав:

— „Свята правда: н-невільництво. М-ми всі ще н-невільники!“

Потурайчин мусів пагадувати, для чого скликав збори, бо слухачі забули: їх усе кортіло радити над тим невільництвом. Розходило ся про те, щоби постановити, кого вибрати виборцем із Воронич. Вороничі давали тільки одного виборця, Потурайчин думав, що тим виборцем треба зробити Неважука для того, що він відважний. А сих виборів треба буде добре постояти, бо одно, що натиск із польської сторони буде нечуваний, а друге, попи мабуть не схотять наражувати ся старості через те, що кандидатом не в той, кого вони хотять. То ж доконечна річ, щоби між мужицькими виборцями найшов ся такий, аби вмів упімнути ся за кандидатом таї мав до сього відвагу. За такого вважав Потурайчин Неважука. Та люде не похочували його. Сам Неважук також відпрощував ся. Потурайчин не розумів причини сеї опозиції, отже мусів піддати ся воли загалу. Запропонував Павла Гаввого. Павло ж усміхнув ся миленько таї промовив:

— „Там треба письменного, бо як будуть красти голоси, аби виборець міг того вздріти. А я, хоч окуляри пошу, то письма однако не знаю!“

— „Правда, я її забув, що ви неписьменні“ — сказав Потурайчин лиш на те, щоби не псувати радости Гаввому, бо він добре тямив, що Гаввий не знає письма. Гаввий тішив ся як мала дитина. Обернув ся до всіх із отакою промовою:

— „То вже не один зловив ся на мої окуляри, бо я знаю так собі з ними заходити, що й не один письменний так би не вдав“.

Утіха не позволяла йому довго змовчати. Хвильку подумавши, говорив далі за свої окуляри:

— „Хоч хто знає, як би я там став перед комісією в окулярах, то — бігме — не важили ся б при мені красти голоси. Я би так цікаво крізь окуляри поглядав, що кождий би присяг, що я письменний. Ото ж би потім сміху було, що сліпий мужик та так обдурив панів!“

Отже й сими словами не вичерпав Гаввий усеї радости з свого серця. Роздумував далі над тим, яку би ще штуку завдати своїм окулярам. Ще ніяка думка про се не прийшла йому до голови, а очі вже сняли таї губи самохіть кривили ся до сміху. Сполошив йому сю радість Іван Неважук ось-якою промовою:

— „То треба таки правду сказати, нема куди крутити“ — сказав Неважук із якоюсь не-терплячкою. — „Письмо письменом, а з нас нікотрий не може бути виборцем, бо ми всі були карані за ліс. Лиш один кум Сенько Грицишин таї віїт, що не були карані. Сенько самі до ліса не вказували ся, бо за них жінка ходила та її карали. Отак було нам усім робити“.

Як же Потурайчин узяв розпитувати ся, коли котрий був караний, то показало ся, що вони всі вже можуть бути виборцями, бо речинець що до наслідків кари давно вже проминув. Та се їх не переконало, кількасотлітний досвід навчив їх, що польська самоволя дужча понад усякі закони.

— „Закони на папери“ — говорив Неважук — „а староста як найде лиш стілько на нас, що чорне за ніхтем, то голос уневажнить. Процесуй ся потім із ним, може й виграш та буде вже запізно“.

Стало на тім, що виборцем буде Сенько Грицишин. Тепер Славко зважив ся сказати й своє слово. Вії довго надумував ся, пробував іще перше обізвати ся й на своє диво переконав ся, що боїть ся. Але справа була така

важна, що треба було доконче про неї звістити. То ж Славко примусив таки свій рот говорити. Отже не здобув ся на відвагу промовити до всіх, обізвав ся лишень до Сенька:

— „А вас буде Краньцовський просити, аби ви голосували на Шубравського. Я знаю...“

Таки решти не міг доповісти, хоч уложив собі з гори цілу промову. Мав намір сказати те все, що чув від Краньцовської про агітацію. Отже як промовив сих кілька слів і як помітив, що не тільки Сенько Грицишин, але всі його слухають, то нараз у горлі зробилось йому сухо, а духу в грудях забракло. Обірвав мову на половині думки й замовк. Водив тільки перелякано по хаті очима, чи не сміють ся з нього. Ніхто не сміяв ся, а Сенько відповів:

— „Н-нічо не ш-шкодить. К-краньцовський своє знає, а я своє“.

Говорив із таким спокоєм і з такою певністю себе, що переконав усякого про свою неподатну постанову. З рештою з усіх очей, із усіх обличь бив такий завзяток, що хіба би сліпий не побачив, що сі люде радше дадуть ся на шматки порубати, аніж мали би котрий зрадити. Славко також завважав те одушевлене, для того так стратив відвагу. Почував ся найгіршим із усіх. Не може одушевляти ся загальною справою, бо сам бродить у таким болоті, що все повалаяв би, за що тільки вхопить ся руками.

— „Усі тут одного хотять, усі за одним убивають ся“ — думалось йому — „а я зовсім так, як той Василь із Берберівки, що ждав до кінця зборів, аби вилізти з своїми нісенітницями за службу божу проти градобитя. Тай я жду на кінець, аби порадити ся Потурайчина за свої іспити тай за Варвару“.

Як тому злодієви, що молить ся в церкві поміж людьми на те тільки, аби вкрасти позо-

лочуваний хрест, так само ніяково було Славкови на душі на сих зборах. І соромив ся й бояв ся, але ждав на нагоду, щоби поговорити з Потурайчином на самоті.

Ся нагода не зараз лучила ся: Славко мусів довго бити ногами, заки опинив ся з Потурайчином у чотири очі. Бо одушевлені мужики супровожали Потурайчина аж до ліса.

Згідно зі своїм пляном запитав ся Славко Потурайчина про його засуд. Але відповідь Потурайчина не була така, яку собі перед тим надумав Славко. Потурайчин не жалував ся. Його голова так була переповнена думками про вибори, що там не було місця на журу арештом: Розповідав Славкови докладно цілий свій процес, говорив навіть про сумні наслідки свого засуду. Отже те оповідане виходило так, наче про якого постороннього чоловіка, буцім те нещастя не спіткало Потурайчина, але когось иншого. Навіть жартував над деякими епізодами того процесу.

— „Мабуть доктор Фалькенбаум більше мені зашкодив як поміг“ — говорив Потурайчин своїм звичаєм дуже хутко. — „Зовсім без потреби покликав на свідка вдову Дмитриху. Сей свідок мене погубив, бо лиш вона признала, що була якийсь час на зборах без запросин. Як ми провадили наради, то вона прийшла до Неважучки позичити горника тай якийсь час слухала нашої розмови. Чи що з того розуміла чи ні, а все вважала за свій обовязок похвалити мене перед суддею, що я дуже красно говорив. Думала, що сим мені прислужить ся. А то як раз навпаки, бо з її зізнань набрав суддя переконання, що збори не були обмежені на запрошених гостей, але що були загально доступні, коли мене аж похвалили. Своєю дорогою, що суддя мусів у душі дякувати Фаль-

кенбавмови за сего свідка, бо інакше не міг би мене був засудити. А що він мав охоту мене засудити, то найліпше доказує те, що всадив мені таку велику кару. Я знаю, що вони хочуть мене замкнути на виборчий час, бо ще мабуть не було ніколи в суді такого поспіху з дорученням вироку й визначенням дня розправи. Ось я недавно подав рекурс, апеляційний же суд уже назначив розправу. Та те все байка, що мало мене найгіршого спіткати, то вже спіткало. Лекцію я вже стратив. Хіба ще одна біда мене чекає: Я — як видите — сухотник, стухлий воздух мені завадить, а в арешті при повітовім суді велика вогкість. Борше би я приймив суд сидіти в правдивім креміналі. Але заки ще мене запроторять до арешту, то я ще своє зроблю. Здурю панів так, як Гаввій наважився здурити комісію виборчу окулярами!

Сміявся щиро з тих окулярів тай казав, що такі виборчі епізоди надгороджують йому всі труди. Сим сміхом розбив Потурайчин Славків плян ні на що. Бо Славко мав намір сказати: „А я маю ще більшу гризоту“ тай тоді признати ся до всього. Але така замітка була би тепер не до шмиги. Треба було цілий плян змінити. Таку зміну придумав Славко на борзі. Але почував, що се вже не те; хто знав, чи тепер уже так легко договорить ся до самої річи. Таке ваганє відобрало йому сміливість; добру хвилю мовчав, заки зважив ся промовити.

— „Що би ви, товаришу, порадили мені робити“ — обізвав ся в кіпци — „як би я наприклад не мав іспитів?“

Потурайчин якомсь дивно всміхнувся: — „Чи я знаю? Як би ви дійсно не мали, то може

би її прийшла яка рада до голови. Але думаю, що так не є“.

На таку відповідь не був Славко приготований. Коли би Потурайчин не був виповів свого переконання, що „так не є“, то Славко признав ся би був до всього. Сим же своїм переконанєм заставив Потурайчин Славка брехати. Йому здавало ся, що мусить брехати. Не знав для чого, але почував, що мусить. Немов Потурайчин умовляв у нього сю брехню, а він мусів її потвержувати. Заперечити її соромив ся й не мав відваги.

— „Та певне, що так не є“ — сказав Славко й засумував ся тим своїм глибоким і безмежним сумом. Але Потурайчин був його послідною надією. Не міг її покидати ся ніяким світлом. Думав, що як прогавить сю нагоду до розмови, то вже пропащий на віки. Тим то силував свій мозок придумати якусь фразу, щоби розмова зійшла знов на те ж саме. Мозок працював сильно, але прикладні думки не приходили.

— „Може би за Варвару?“ — блиснуло Славкові в голові. Отже ні, се не можливо! Напружений мозок нагадав тепер Славкові те, що він доси не завважав. Дивувався, яким способом не прийшло йому се борше на гадку. Адже Потурайчин казав йому ще тоді, як Славко його перший раз провожав, що він думає про Варвару. Правда, тоді за Варвару саму не було бесіди, але говорило ся взагалі за такі жінки, як Варвара. Потурайчин лиш для того намовляв уписувати жінок до читальні, бо не хотів, аби вони були Варварами.

— „Як же я можу счинати розмову про Варвару?“ — сказав у собі Славко й силував свій мозок придумати що инше. Пора була країна, зволікати далі не було куди. Славко

зловив за лаби першу-ліпшу думку, яка лиш порушилась у його голові. Потім показало ся, що та думка не була найдурнійша.

— „А ви як відсидите в арешті“ — сказав Славко якомсь несміливо, поволеньки, буцім кудись закрадаючись — „то вас уже до уряду не приймуть“.

Послідні слова виговорив хутко, трохи з переляком, буцім закривши ся кинув поперез частокіл камінь у город, нехай — мовляв — бе в голову, кого хоче, бо я й так не бачу. Але сей камінь не нагнав страху Потурайчини. Він тільки здвиг плечима.

— „Байдуже! Нехай не приймають!“

— „А що ж будете робити?“ — запитав ся Славко знов несміливо, буцім закрадаючись.

— „Якомсь собі вже дам раду. Чи то доконче жити зі студій? Можна піти й на робітника“.

Потурайчин відповідав якомсь нерадо. Пізнати було, що про такі справи не любить балакати. Зараз таки повернув розмову куди йнде:

— „А як випадково питати ме вас хто за адвоката, то справте його до Фалькенбавма. Він тільки те й робить, що як мене стріне, то зараз питаєть ся, чи я згадував кому про нього по селах. Ви ж мабуть його товариш із гімназії“.

Ідучи назад до дому, почував ся Славко в такім настрою, як тоді, коли вертав послідній раз від Краньцовської. Не йшов, але тікав; зігнув кілька мога шию в долину, подав ся наперед і ступав хутко широкими кроками. Неначе вибитий порядно! Соромив ся навіть нагадувати собі, про що мав намір питати Потурайчина, а про що на ділі питав. А думки його кружляли кругом голови неначе мухи

й ув одно брєніли йому над вухами: — „Невільник! невільник! невільник!“ Він обгонив ся від них обома руками. Здавалось йому, що він буцім десь ішов до якогось вулия, щоби набрати багато-багато солодкого меду, а то намість того вискочив цілий рій бжіл. Вони покусали його, відогнали, а тепер іще летять за ним, щоби його доконати.

Тікав так хутко, аж задихав ся. Се спонукало його звільнити трохи ходи. Тепер уже спамятав ся й міг ясно роздумувати над тим, що діялось. Отже не важив ся. Оглянув ся лиш, чи Потурайчин уже далеко; бояв ся, щоби він не підслухав його думок. Але Потурайчина вже й не видно. Славко відотхнув, зачав тепер роздумувати без ніякого страху. Отже все якась мара заважала йому. Буцім думав зовсім ясно й розумно, а то без перестанку бринить йому над вухами: „Невільник! невільник!“ Се слово так довго дзвеніло йому в вухах, доки він сам не вхопив ся за нього.

— „Таки правда, що невільник. Як би хто закинув на мене мотуз і повів до Варвари, то я би вже там зайшов. Як би був хто стояв мені над головою з буком, то я би був і вчив ся. Бо невільника самого пустити, то він буде лиш їсти, спати й журити ся. А як його підогнати, то все зробить. Неважук говорив, що мужики невільники, а тим часом вони супроти мене, то ще вольні козаки. Як би він знав, що я за один, то не називав би мужиків невільниками“.

Отакою розвагою відогнав Славко той докучний, безнастанний брєнькіт із своїх вух. Тепер уже міг думати спокійно над радою Потурайчина. Але переконав ся, що Потурайчин радив собі, а не йому.

— „Тай чому я не признав ся йому? Що се, амбіція? У тебе, невільнику, є амбіція?!“

Усміхнув ся з погордою сам до себе. І злість і жаль підступили йому до серця.

— „Потурайчинови не штука. Перше, в нього сухоти. Що йому хто зробить? Коби я так мав сухоти!“

Фантазував, який би він був щасливий із сухотами. Чи до шпиталя, чи де на свіжий воздух, досить того, що ніхто би й не згадав про якісь там іспити. Цілі ліки: багато їсти й довго спочивати. Отсе раз! Нехай згуртують ся всі венеричні зарази, отже не докажуть того, що одні сухоти!

— „Друге: Потурайчинови не штука говорити, що можна жити з фізичної роботи, бо він сам син залізничого робітника. А мені? Ані гадки! Який би дома вереск счинив ся, як би я лиш словом зганув за робітника?! Ще з малечку мене мучили“.

Славко нагадав собі, як був іще маленьким, кілька біди мусів натерпіти ся в прирівнаню до мужицьких дітей. Вони вже досвіта розщипали ся по вулицях, йому ж казали вмивати ся, чесати ся, черевики вбувати. Ай! іще й тепер нагадує собі, як він гірко плакав при тих операціях. Ледви вказав ся на вулицю, а вже батько вгоняв по надвірську та викрикував: — „Славочку, де ти?!“ А потім брав його за руку й усе довбав і довбав і довбав, що чемні діти повинні держати ся хати. Ех, ненавидів він за се батька й тепер його ненавидить. За ті золоті ковніри.

— „Чекай, будеш їх видіти!“ — кривив ся Славко в думці батькови.

— „Або: Я не маю відки дати тобі на вдержане!“ — сердив ся далі на батька. — „Го-го!“

Найшло ся б, коли лиш було треба! Хоче мене задурити так, як дитину, а я вже...“

Тут нагадав собі слова Сенька Грицишиного, що в тридцять літ уже чоловік старий. Ся пригадка шпигнула в серце Славка як голкою. З усіх думок зробилась якась одна метушня й перелякала його. Пішов борзо, не наче щось наздогонював. Спішив ся, щоби ще перед укінченєм тридцятого року щось застати, але що?... Метушня думок заважала йому те „щось“ побачити.

Ага, забобон! Його хотів Славко зловити ще загоді. Нехай помагає, бо вже крайна пора. Коли тепер забобон не pomoже, то потім усяка поміч не придасть ся ні на що.

Але Славка все зрадило: Зрадила Краньцовська, зрадила надія на Потурайчипа, тай зрадив забобон. Очевидячки зрадив, бо не дав йому нічого. Кілько муки, кілько гризоти переніс Славко й за се все не дав йому забобон навіть промінчика надії. А він так вірив у нього. У ніщо, але до слова, в ніщо так Славко не вірив, як у той свій забобон. Тепер переконав ся, що й він бреше. Як би його Славко мав під руками, покусав би, підрав би на дрібні пиматочки.

— „Зраднику! Підлий зраднику!“ — не думав, але вже шептав Славко сам до себе крізь затиснені зуби та грозив кулаком. — „Кілько я натерпів ся, кілько я намучив ся й за те нічого? найменшої потіхи? пиякої надії? Ех! ти підлий зраднику!“

Хулив! Розумів, що хулить, але навмисне хулив, бо мав свідому волю хулити. Любував ся в хулі! Хулити ме завсїди. Ніщо його не відведе від тої хули. Хоч би знав, що тої забобон трісне його громом, отже таки не перестав би хулити.

Опріч хули постановив Славко провокувати свій забобон, робити йому все наперекір,

— „Ти кажеш, що після радості мусить наступити смуток, а я тобі покажу, що брешеш. Я тішити му ся рано, тішити му ся з полудня, тішити му ся в вечір, а ти мені даси більший смуток — оце!“

Славко ткнув дулю перед себе, буцім під ніс забобониви.

— „Як ти можеш дати мені більший смуток, коли вже нема більшого? Пробуй, я тіщу ся, я вже тіщу ся! Диви ся, я смію ся. Ги-ги-ги!“

Розтяг рот і вишкірив усі зуби. Дознаку, як кінь до місяця.

IX.

Зі зрадою забобона обгорнула Славка зневіра. Вже нічого не надіяв ся, тільки сердив ся на всіх і на себе. Навіть мати йому опротивіла. Не обзивав ся ні до кого, ховав ся перед людьми й сердив ся. Навіть за свою ямку сердив ся. З такою злостою її порпав, аж палик поломив.

Нині з полудня постановив заподіяти собі смерть. Очевидно лиш на той випадок, як би хто приніс йому револьвер і сказав: раз, два, три, стріляй ся! Або як би хто перейшов його в лісі, заклав йому петлю на шию таї сказав: вішай ся! Перед тим, розуміть ся, мусів би його підсадити на гиляку. Думку про душегубство піддала йому подія з Гриньком-калікою.

Учора в вечір прибігла з опеньківського ліса вдова Дмитриха. Та сама, що так гарно допомогла Петурайчинови засмакувати арешту. Збирала в лісі гиле сухе на паливо. Прибігла

з ліса просто до Павла Гаєвого таї трохи не вмлїла з переляку на порозі.

— „Ей, вузчку, впадайте на Бога!“ — кричала ледви переводячи дух — „Гринько повісив ся!“

— „Душегуб!“ — обізвав ся спокійно Гаєвий. — „Я не раз казав, що його таке чекає. Та мара би його брала, але такого сорому наробити цілій фамілії. Публіка таї годі! А ви де його найшли?“

— „Таже чуєте, в опеньківськїм лісі. Господи, якого я страху найла ся! Гадала, що тут мені буде амінь!“

Дмитриха сіла й віддихала ся. Потім розповіла, що як щибала з одної сосни сухе гиле, то побачила майже під самим верьхом Гринька, що висів на мотузї.

— „Таї нечистий так його високо висадив!“ — сказав Гаєвий таї плюнув. — „Тьфу, нуждо! Гадав, що нижче не повіситься, чи яка біда? Цікавий я лиш знати, хто його буде зсажувати? Бо я, бігме, не полїзу“.

Подумав хвильку таї говорив далі: — „Нехай повзають ся за ним ті, що з ним напивали ся таї ті, що будуть ґрунт по їм брати. Вони вже давно поставили ся на його смерть“.

Дмитриха прийшла трохи до себе від страху таї питала ся, що їй тепер робити? Чи йти до війта давати знати? До війта вона ще може вступити, бо то по дорозі, але більше нікуди, бо боїть ся.

— „Я не знаю, як я сю ніч пересплю, бо він мені приспить ся“ — бідкала ся Дмитриха. Але Гаєвий був тої гадки, що не треба сьогдня нікому давати знати.

— „Гадаєте, що не довіситься до завтра? Довиситься, не урветь ся! Як висів дотепер, то

ще повисить любісінько до завтра. Коли ж він міг висадити ся на сосну?“

Гаввий зачав рахувати. Уже п'ять день, як Гринько шез із села. Всі думали, що його зловили в місті на якій крадежі та валяеться отам у кременалі, аж виходить, що він таки того ж дня повис.

Як Дмитриха тільки вийшла з хати, то Гаввий не втерпів, пішов сам звістити про Гринькову смерть. Дав знати її до віјта, розповів у крамниці та ще зайшов до спадкоємців Гринькових. Спадкоємцями були братні діти. Мати їх, Палагна, тепер замужна в друге за Федьком Похожаєм, як тільки вчула від Гаввого за сю причку, то вважала за подібне плакати. Здавалось їй, що спадкоємці мусять жалувати за небіжчиком, бо як ні, то не одержать відумерщини. Плакала намись своїх дітей, бо вони ще не вмлі так на закликане видушити з очей сліз. Їх би вперед добре вибити, аби плакали. Як буде треба, то Палагна се завтра перед похороном зробить. Таї Похожай брав ся жалувати за небіжчиком. У нього була довга шия, а гортанка виставала на ній немов грушка. Через то мав грубий голос. Він хвалив небіжчика.

— „Добрий був чоловік. Шкода, що так загирав душу“.

— „Ага!“ — сказав Гаввий із насмішкою.

— „Найшов доброго чоловіка. Чому ти його не мав за доброго, поки він жив?“

— „Як то ні?“ — обрушив ся Похожай. Він також думав, що мусить заслужити відумерщину для пасербів доброю згадкою про небіжчика. — „Я все його мав за доброго. А тепер мені таїй жаль, що ой!“

— „От не жалуй, чоловіче“ — говорив Гаєвий знов із насмішкою — „бо ще біда відійде!“

Похожай зіправди змовчав, неначе бояв ся напавду, що своїм жалем та верне Гринькови житьє.

На другий день досвіта, на зорях, привезли Гринькове тіло. Був і жандарь при тім, щоби розслідити, чи нема тут якого вбийства. Показало ся, що се не може бути, бо так високо підсадити небіжчика, то треба би було брати до помочи якусь машину. Радше всі дивували ся, як він не бояв ся так високо лізти. Заліз на ту височінь, де гаралиця почувать ся зовсім безпечно, вона на тій віддали їсть супокійно шишку на очах чоловіка та ще й кидає в нього недогризками.

У селі не хотіли люде на те пристати, щоби Гринька поховати на цвинтари.

— „Він умер в опеньківськїм лісі, таїй має бути в Опеньківцях похований!“ — так говорили. А Неважук та страшив градом.

— „Старі люде вповідають, що як „такого“ поховати в селі, то град навістить що-року“.

Йому вірили таїй намовляли віјта, щоби заборонив ховати в селі. Віјт також був за тим, але оглядав ся, що жандарь скаже. Коли ж довідав ся, що після закону Гринько має бути похований на цвинтари, то не хотів людеї послухати. Гаввий, Похожай та його жінка також вірили, що небіжчик спроважувати ме град на село, отже таки обставали за тим, щоби ховати на цвинтари. Почутє родинної спільности взяло перевагу над дбанєм про загальне добро.

Викопали гріб на краю цвинтаря, над самим ровом. На таких місцях ховають душегубів і прохожих Циганів. Яму копав сільський жебрак, тезко небіжчика, бо також Гринько. Його про-

зивали книшем, бо вижебрав не один книш. Гринько Книш хоч жебрак та міг рівнати ся не з одним господарем, так йому послужило те жебраство. Зачав жебрати тоді, як хата йому погоріла. Нажебрав стілько, що й побудував ся й сина оженив на ґрунт тай усе мав хліб на хліб. Хоч потім не потребував жебрати, отже жебраство так пішло йому в звичку, що не міг із ним розстати ся. Привик замітати церкву, копати гроби, на кождім похороні молити ся. Здавалось йому, що він належить до духовного стану. Через те до господарства й не поглянув ніколи.

На Гриньковім же похороні через те, що не було панотця ні дяка, то Книш уважав себе трохи не за найстаршого при цілій параді. На се свято взяв на себе новісіньку величезну торбу. Тай таки дійсно проводив би цілою парадю, як би не окуляри Гаввого. А так мусів удоволити ся становищем підстаршого. Бо як лиш спустили домовину в яму й прикидали, то Гаввій витяг ізза холяви коробку, виймив із неї окуляри та злегонька заложив їх на ніс. Потім поглядав крізь них весело на людей.

— „Аж просять ся вангеліє читати“ — хвалив Гаввій свої окуляри. Вони додали йому духа, з ж Гаввій почув потребу промовити над гробом до людей.

— „Змовте, люде, за душегуба...“ — зачав Гаввій тай став. Потім собі так роздумував: — „За померші душі завдав панотець змовити пять разів оченаш і пять разів богородице. За душегуба ж вистарчить половина сього. Половина з пять се буде півтретя, але — чорт його бери — нехай той пів піде на хосен небіжчкови“. Так роздумавши, сказав Гаввій на голос:

— „Змовте, люде, за душегуба тричі оченаш і тричі богородице!“

Сам перехрестив ся й зачав молити ся. А Гринько Книш хотів показати всім людям, що він виконує свій уряд не задля зисків, але з почутя обовязку. Для того відмовляв молитви так голосно й докладно, як на похороні першого богача. Поділив собі молитви на склади тай кождий склад повторачив по тричі. Щоби ж не змилити, то рахував голосно.

— „Раз оченаш, двичі очинаш, тричі очинаш“.

Потім позіхав і говорив дальші склади. Голос був дужий, але розуміти годі. Тільки й чути було, що: — „Ав! ...ав! ...ав!...“

Знов виходили склади зрозумілі: — „Раз дабуде, двичі дабуде, тричі дабуде“. — Дальші склади шептав по тихо. То знов голосно: — „Раз нанебі, двичі нанебі, тричі нанебі...“

Ніхто так нетерпляче не дожидав ся кінця похорону, як Пазя. Вона зявила ся тут на те, щоби пімстити ся на Варварі. Тут, при всіх людях. А людей було досить, бо вони збігались дивити ся „на публіку“. Були, майже всі читальники тай Славко між ними. Варвари, правда, не було, але се для Пазі ще й поготові; не буде кому перебивати її пімсти.

Як уже люде мали розходити ся, то Пазя почервоніла мов калина тай крикнула не то з лютостью, не то з розпучкою, якимось несамовитим голосом: — „Аби-сте знали, люде, що небіжчик стратив ся через Варвару!“

Люде зацікавились, особливо жінки. Обступили Пазю докола тай уважно наслухали. Вона ж кричала далі несамовитим голосом:

— „Я чула се від небіжчика на свої уха. Присягнути не можу, що межі ними заїшло, але що небіжчик через неї пішов зо світа, то на се не бою ся побожити; так мені, Боже, допоможи діждати до вечера. Ніщо инше, лиш

вона йому щось мусіла поробити. Я се чула в хаті в Івана, панотцевого наймита від самого небіжчика“.

— „Що ви пусте слухаєте?“ — перебив Пази Петро Оскомюк — „кілько собі небіжчик сам поробив, то йому Варвара не здужала стілько поробити!“

Пазя не була на те приготована, щоби їй хтось перебивав. Навпаки, як побачила, що на похороні нема Варвари, то набрала певности, що пімста її піде дуже гладонько. Аж тут нараз нечистий заставив Оскомюка перечити. Пазя аж затрусилася з люті. Маленькі очі її заискрились, а на губах показала ся піна.

— „А ви може обстаєте за Варварою, коли кажете, що я пусте говорю?“

— „Я за ніким не обстаю, я за правдою. Яка Варвара, такий був і небіжчик, але до чого пусте говорити за якесь пороблене?“

— „А коли ж ви за правдою, то...“ Пазя не могла докінчити, бо дух її сперло. Віддихавши ся не говорила, але якоесь пшиїла як гадина:

— „Коли ж ви за правдою, то й я скажу правду за вас“.

— „Пек йому лихо!“ — обрушив ся Петро. — „Яку правду за мене?“

Пазя перевела дух і крикнула: — „Ви вели корову без пояса, розперезаний, коли хочете знати правду!“

Петро счервоїв ся, потім побілів, потім поспинів, а на кінці позеленів. Затискав кулаки, буцім хотів когось бити, силував ся промовити й не міг. Аж у респітї здобув ся на голос і зачав хутенько лепетати; степенував слово „брешеш“.

— „Брешеш! Та бо брешеш! Та бо, бігме, брешеш! Та бо присягну, що, бігме, брешеш! Сто раз, не раз!“

А Пазя то підстрибала, то вихиляла ся на боки, то тупала ногами. А все приповідала:

— „Коли ж бо такі правду кажу. Бігме, правду, о!“

Зложила мізинні пальці обох рук навхрест і поцілувала їх із обох боків. Се була вже клятьба дуже велика. Під такою присягою рідко хто зважить ся брехати. То ж Петро збентежив ся. Отже мав іще надію, що збаламутить Пазю.

— „Коли ж я був розперезаний? Яку корову я водив? Га? Кажі!“

Думка в нього була така, що Пазя відповість, буцім він займив із пикоди панотцеву корову. Тоді він свідчити меть ся людьми, де се може бути, щоби панотець займав свою питому корову? Але Пазя не відповіла так, аби її можна було зловити за слово.

— „Коли? Оногди! Вели-сте красу корову на ремінці, розперезаний. А сорочка висіла на вас, як мішок на плоті. А як же!“

При сих словах мужики всімігнулись, але лишень очима. Натомість баби захіхікали таки в голос. Петро стояв такий великий, засоромлений таї чогось крутив головою.

— „Нїби на що таї куди я мав корову чиюсь вести?“ — обізвав ся Петро не то до людей, не то до Пазі, не то сам до себе. Ше мав надію, що Пази вихопить ся в відповідь на се питанє якоесь необережне слово та він її збаламутить. Але Пазю підбадьорила усмішка слухачів, ото ж не дала зловити ся. На сїй суперечці стратила лише стілько, що захрипла з крику, натомість збула ся зовсім збентежена, яке обхопило було її зразу в наслідок безтямної люті. Могла вже спокійно відповідати.

— „Не знаю, на що тай куди“ — говорила Пазя захриплим голосом — „але знаю те, що вели-сте красу корову на ремішці рррозперезані“ — навмісне заіпрркала, аби слово „рррозперезані“ кожний слухачий добре собі зятявив. — „Я виділа се на свої очи, бо дивила ся тоді крізь пліт, коли хочете знати. Зрештою нехай присвідчать панотець тай панич, бо вони також виділи. Панич десь тут мають бути“.

Але панича вже не було. Він дав ногам знати зараз із самого почину суперечки. Віщував його дух, що й його можуть у се вмішати.

— „Аби тобі ті очи повилазили!“ — закликав Петро. Потім обернув ся до всіх людей: — „Я такої зневаги не можу дарувати. На се мусить бути суд тай мусить бути присяга“.

Говорив супокійно й переконуючо; почував ся, що його правда. Отже те саміське почуване мала й Пазя. Узяла ся за підбоки, похилила голову на лівий бік і вдивила ся просто в лице Петрови.

— „Я готова присягнути кожного часу!“

Петро підніс праву руку до гори й кивав пальцем горизонтально до Пазиної голови: — „О! тобі я не зволяю присягати! Буде присягати панотець тай панич“.

— „Я саме того хочу, нехай присягають!“ — відповіла Пазя.

Петро плюнув: — „Тьфу! Як можна таке говорити?! — Обернув ся й пішов, закидаючи кривою погою. Хиляв ся на боки непаче сосна під напором вітру. Приостав іще на хвильку тай помахав кулаком на Пазя: — „Не вважаю, як той мовляв, на пса, але на того, чий пес. Як би-сь так не служила в панотця, то-то ж би я пашеку тобі вибив за таку бесіду!“

На ділі ж Петро не зважав на панотця, але зважав на Івана. Знав, що Іван обстав би за Пазею. Заривати ся ж із Іваном не було безпечно. Про нього всі знали, що він любить ударити тай то порядно!

Хоч Пазя правду казала, отже Петро був переконаний, що справа мусить вийти на його сторону. Був певний, що панотець і Славко присягнуть, що Петро не був розперезаний. Вони оба провинили, вони мусять присягати. Адже Петро не хотів вести розперезаний корову, хотів лишити біля воза. Вони його намовили до такого лиходійства тай тепер мають святий обовязок ратувати його з біди. Петро зовсім не бажав собі того, щоби панотець і Славко та свідчили фальшиво. Навпаки, він бажав собі свідочтва правдивого. І був переконаний, що таке правдиве свідочтво вийде йому на користь. Думав, що вони мають засвідчити перед судом, чи він провинив ся, чи ні. Ясна ж була справа, що він нічим не провинив ся. Коли тут була чия провина, то саме провина свідків, але його ні трохи. Яким же би способом свідок чесний та зважив ся звалювати на Петра такий сором? З таких причин був Петро певний своєї справи тай постановив собі не на жарт подати її перед суд.

Такого самого переконання як ось Петро, були б і інші, як би знали справу докладно. Бо люде не вважають свідка за якийсь безрозумний язик, що має лиш те переказати, що вухом вчуло або око вдріло, не розумючи зрештою ані язика, ані значіння переказаних слів. Ні бо! Свідки мають бути люде розумні, що знають, які наслідки мати ме їх слово. Вони мають бути суддяма, що погубляють винуватця, виправдують невинного й присуджують права кривдному.

Після Петрового відходу вже ніхто не заважав Пазиній пімсті. То ж Пазя могла тепер без ніякої перешкоди пояснювати слухачим усі подробиці, які показували, що Варвара дійсно щось поробила небіжчикови. Хоч охриплим голосом, але за те переконуючо говорила Пазя. Суперечка з Петром додала її мові сили, бо Пазя тепер говорила так, немов би з ким перечила ся.

Хоч жінки раді були повірити Пазиній мові, отже таки не могли з легким серцем явно стати по стороні небіжчика супроти Варвари. Се не був такий небіжчик, щоби можна було подати йому на спомин добре слово без ніякої вимови. Не було сьому причиною його проминуле житє. Зовсім ні! Смерть глагоїть ув очах сусідів і знайомих усе; найбільш негодяще житє показуєть ся покривджене смертю. Осе ж і тепер забули всі Гринькови його житєві подвиги. Ніхто не судив його за його грішне житє. Були б йому всі простили й були би за ним щиро жалували. А тоді допевно були би жінки держали сторопу Гринька проти Варвари. Як би не одно: Як би не така його смерть! Бо тепер усі були переконані, що Гринько пакостити ме по смерті далі. Не тільки спровадить тучу на село, але ще й налякає неодну хрещену душу в ночі. А має міць над широким простором, бо від опеньківського ліса аж до вороницького цвинтаря. Особливо в лісі напакостить не трохи. Годі буде самій одній бабі вказати ся до ліса за ріщем по заході сонця. Тай воювати ме так доти, доки про нього не призабудуть. А се може потревати з півроку. От тим то ясна річ, що Гринькови не належать ся ще всі права небіжчика. Він іше не вмер зовсім, іше пакостити ме живим людям зовсім по живому. Як же після того можна подати

такому мерцєви добре слово на спомин зовсім без пїякого застереження, без пїякої вимови?

Се забобон? Може буті. Тільки на правдивість його мати муть вороницькі люде незбиті докази. Бо й туча навістить село й неодна баба налякаєть ся в лісі Гринька. Хто ж у силі вибити їм те все з голови? Анї читальня, анї знакомство з яким небудь інтелігентом не докаже сього.

Чия змога наприклад переконати Йвала Неважука, що нема на світі инклюзів? Коли він кленєть ся в душу й тіло, що мав самий у руках такий инклюз. Дав йому Жид у місті за збіже номіж иншими грішми срібного ринського, що був инклюзом. Бо як тільки виїшов Неважук зо склепу, то ринський десь пропав. Неважук недурний, пішов просто на поліцію. Поліцай до Жида:

— „Верни, Мошку, чоловікови ринський, а як ні, то напитаєш собі біди; ми ж знаємо вже, що ти за челядинка!“

Тай Мошко вернув. Не того самого срібного ринського, але дрібними грішми. Що ж се могло бути? Инклюз! Видима річ, що той ринський прийшов до Мешка иншим боком, коли Жид не шкодував ся заплатити Неважукови дрібними грішми.

На зборах, із газет, із розмови вивчить ся Неважук політики прекрасно. Виробить ся на доброго бесідника. Вміти ме навіть постояти за своїми політичними правами. Отже віри в инклюза таки не покинесть ся. Ще може й Славка наверне на сю віру.

Є неодно чудо на світі. Чому ж не має бути чуда з грішми? Є багато нечистих духів, що пакостять людям. Чим жеж Гринько гірший від нечистого духа?

• Таке власне загальне переконанє зробило Пазину пімсту невдатною. Правда, жіпки слухали Пазю цікаво, але жадна з них не притакнула ані одним словечком.

Ось яка подія з Гриньком заставила Славка думати про самовбийство. Він завидував Гринькови.

— „Отсе чоловік вольний!“ — роздумував собі Славко — „що загадав, те зробив. А я правдивий невільчик; ані жити не вмію, ані вмерти. Ув одно жду від когось якоїсь помочи“.

Каяв ся, що не познакомив ся ближче з небіжчиком Гриньком. Здавалось йому, що Гринько був би перед ним приповів ся таї разом у двійку були б совершили самовбийство. А тепер уже не лучить ся така добра нагода.

Отакє роздумуванє добивало Славка. З кожним днем находив у собі якусь гіршу прикмету. Не вартував у своїх очах навіть стільки, що небіжчик Гринько.

Але як із одного боку подія з Гриньком уняла духа Славкови, так із другого боку ся ж подія додала духа панотцєви. Суперечка Пазі з Петром Оскомюком дала притоку панотцєви до нової сварки. Та ще до якої догідної сварки! Не далеко ходити, тільки до кухні таї сварі в волю. А всі мусять мовчати, бо правда по панотцєвім боці. Їмость виходила з кухні, лишаячи Пазю на поталу панотцєви. Пазя ж тільки червонїлась і мовчала. Не мала що відповідати, бо навіть Іван у сїм випадку був проти неї.

Як панотець дізнав ся, що Петро хоче Пазю скажити до суду таї покликає на свідків панотця й Славка, то побіг протїсїдько до кухні. Мав намір розложити собі сю сварку на кілька днів, як тоді з Іваном. До сього треба

було спопукати зразу винуватця до відповіді, бо як винуватець мовчав, то сварка дуже хутко вичерпувала ся. Насвариш, виговориш усе, що лежало на серці таї таки перестати треба. А як винуватець відповідає, то зводить сварку завсїди на боки. Свариш за одно, а винуватець підсуне тобі друге. Тодї перше липави, а чїпляєш ся другого. Як скінчиш друге, вертаєш ся до першого. І так іде кругом, справа справу ловить. Із таким пляном, добре наперед обдуманім, зявив ся панотець перед Пазєю.

— „Хто тебе послав їти на Гриньків похорон?“ — запитав ся панотець. — Пазя зарумянилась і мовчала.

— „Хто тебе, кажу, послав їти на Гриньків похорон?“

Мовчанка. Панотець запитав ся ще тричі те ж саме. Пазя мовчала й узяла ся мити тарелї.

— „Ти не чуєш?... Ти, кажу, не чуєш?... Може я тебе послав? Я тебе не послав. Може їмость тебе посилала? Певне їмость, коли ти мовчиш. Зараз запитаєсь я їмость, на що вони тебе там посилали?“

По сих словах справив ся панотець виходити з кухні. Не було ради, муїла Пазя промовити. Вона розумїла се дуже добре, що панотець піде до їмость таї заявить, що Пазя казала, буцім їмость посилала її на похорон. Тодї дістанеть ся її і від їмость.

Пазя перестала мити тарелї.

— „Нїхто мене не послав“ — відповіла соромливо. Достоту як та мина під сномми, що як снови розберуть аж до поденя, то вона ховаєть ся в нору. А як нальляти там коновку води, то мина виходить несміливо мокра та ледїшиша.

Панотець аж усміхнувся; радував ся тим, що все стало ся так, як він собі наперед уложив. Обернувшись до Пазі таїй говорив:

— „А ти чого перестала мити тарелі? Ти своє роби, можеш говорити й при роботі“.

Із двох причин заставив панотець Пазю до роботи. Перше, бояв ся, що їмость вирядить його з кухні, як побачить, що він заважає кухарці при роботі. А друге, волів винуватця зовсім безборовного. Здавалось йому, що винуватець при роботі, то так неначе би мав звязані руки.

Відповідь Пазина звела сварку на бік. Із сього був панотець зовсім радий. Ото ж заки приступив до головної річи, переконував уперед Пазю, що вона навмисне шукає собі приклучки, аби могла нічого не робити. Се переконуванє тревало так довго, що Пазя за той час помила тарелі таїй виносила на двір цебрик вильляти воду. Панотець не попускав ся її; дивав хутенько за нею на двір і не переставав навчати.

З далеку виглядали панотець із Пазею як яка залюблена пара. Він приговорював до неї млецько, а вона тільки румянилась.

На сьогодні закінчив панотець сварку одним потайним признанєм. Одначе вперед заглянув до сїней і подивив ся крізь вікна на подвірє, чи хто не підслухує. Хоч нікого не було, отже таки панотець не зважив ся говорити в голос, але шептав до Пазі:

— „А ти знаєш, що за таке свідочтво перед судом та мене можуть скинути зо священника?! Тобі мусїв се хтось сказати. Ти навмисне тягнеш мене перед суд, аби я стратив хліб. Скажи мені, хто тебе до сього намовив. Скажи, не бій ся, я нікому не вповім. Може Йван?“

На сей раз не домагав ся відповіді. Не для того, щоби не вичерпати тему до сварки

(за се панотець не мав страху), а радше для того, щоби не зразити собі їмості задовгим пробуванєм у кухні. Бо хоч завважав, що їмость линила йому волю сварити, то все ж бояв ся перетягати струну.

На другий день рано пішов панотець за Пазею аж на город. Мав уже також цілий плян уложений. Питати меть ся Пазі, хто її заставляв заходити з Петром у суперечку? А змусити її до відповіді думав у той сам спосіб як учора. Одначе ще до Пазі не дійшов, як до города надбіг віїт.

— „Просили пан комісарь, аби панотець бул ласкаві прийти на вибори!“

— „На які?“ — здивував ся панотець.

— „Вибирати муть виборця, аби голосував на посла“.

Панотець глишнув, чи Пазя ще в городі. Була, щось микала на грядках.

— „Чоловіче! ані гадки, я не маю коли“, — сказав хутенько панотець.

— „Пан комісарь дуже просили. Панотець зараз вернуть ся. Вибори підуть раз, два“.

— „Чоловіче, дай мені спокій! Я маю роботу. Я все мушу сам зробити, не маю ким послужити ся, хоч гинь!“

На доказ сього пішов на найближчу грядку. Там росла ріпа, а поміж нею морква. Хотіла там їмость посадити місяшцу редьку, але в крамниці обмахнули ся й дали насїне ріпи. Вона гарно зіїшла й буяла собі поміж морквою. Ще може ніколи в такім добрі не пробувала як ось тепер. Панотець похилив ся над тою грядкою таїй микав із завязтком моркву з ріпи, піби полов. Непривичний хилати ся почервоїв мов печений рак, бо кров ударила до голови. Аж засавав ся над тою роботою, аж млости підступали йому до серця. Отже не вгавав,

микав і все микав моркву й складав її на кунку.

— „А панотець на що проривають моркву? Та то ще шкода псувати, вона би ще росла“ — обізвав ся віїт.

Панотець підняв ся. Сопів із утоми як ковальський міх. Подивив ся на віїта страшними очима. Вони здавали ся через те страшними, бо виступили трохи на верх від того, що панотець хлюяв ся.

— „Що тобі питати?“ — сказав до віїта й оглядав його уважно. Віїт догадав ся, чим такі обзорни можуть покінчити ся. Ото ж не гаючись, лишив панотця й відійшов.

— „То я скажу панови комісареви, що панотець не мають часу“ — обізвав ся віїт на відхіднім не оглядаючись. За ним пішла й Пазя.

Але панотцеви не до того тепер було. Він бояв ся їмості за моркву. Підняв одну з землі, обтер полою й покушав. Пісок засквирчав під зубами. Але попри те засмакував панотець моркву. Не було що довго роздумувати, таки треба поховати сліди своїх трудів. Тільки де? Ніде инде, лиш у буряни. Там за стайнею росте висока кропива. Отам би її! Панотець напхав намиканою морквою повні кепені від штавів. Отже таки ще на один раз лишилось. Обернути б іще раз із кропиви в город.

Покидаючи моркву в кропиву, біг панотець простієйньо до кухні. Пазі там не було. Шукав її по надвірку. Тужив за нею. Зовсім так, як тужить хлопець за любкою. Сумно йому було без неї, хвилина розлуки ставала йому роком. Нагадував собі ту любу вчорашню розмову й таки млів із нетерплячки. А то біда, що в нікого розвідати ся, де Пазя? Може би в їмості. Та де?! Зараз запитаєть ся: — „А тобі на що

Пазі? Відповідай же тоді, як знаєш. Пішов до своєї канцелярії таї без перестанку зазирає у вікно. Трохи згоді пазириє їмость. Його за-сумоване серце брало ся віщувати:

— „Там біля їмості повинна бути й вона!“

Повищував ся голосови віщого серця. Вибіг на двір, щоби не стратити з очей їмості. Аж тут лихо надносить комісаря. Панотець його знає, се канцеліст із староства. Поклонив ся низенько їмості, поцілував її в руку, привитав ся з панотцем таї запрошував його, щоби йшов на правибори. Панотець відмовляв ся, що не має часу, а комісар таки настоював на своїм. Їмость догадала ся, чого йому треба, запроесила зараз на обід. Крайцовецького не було дома, то бідний комісарина не мав де пообідати. По сих запросинах перестав уже наперати на панотця. За те панотець наперав тепер на комісаря, щоби доконечно прийшов на обід. Обрадив ся, що можна би з канцелістом розмовити ся про золоті ковїри. Можна йому показати Славкові свідоства таї обчислювати, кільки коштує панотця Славко. Перечити ніхто не сміє, бо чужий чоловік у хаті. Вольна воля дожидає панотця, на яку схоче розмову.

До кухні не було вже панотцеви приступу, бо там пішла зараз їмость лагодити для виборчого комісаря обід, більший як звичайно. У пона розиускають комісарі роти, бо все падіють ся, що тут багато можна їсти.

Пазя дожидала панотця. Поглядала в одно на двері, коли вони відчиняють ся й пропустять панотця з проповідю. Серце щеміло їй у грудях із дожданки. Отже панотець спроневірив ся, не прийшов. Одно для того, що в кухні була їмость, а друге, що шукав Славкових свідостів. Вони лежали сховані в панотця в бюрку під ключем. Дві річи замикав панотець своїми

руками на ключ, стодолу її бюрко. Найшов свідства на своїм місці. Узав їх у руки тай важив. Всі три дивили ся на него весело двокороновими стемплями. Панотець любив той веселий їх погляд. Аж усміхали ся тими двокороновими очима, либонь як би мали рот хоч за один однісінький сотик, то промовили б.

При обіді ні з сього, ні з того, зачав комісар розповідати про свої виборчі надужитя. Ніхто його про се не питав, ціхто не цікавив ся його подвигами, а він усе таки розповідав. Мабуть виправдував ся, що хліб-сінь руську їв, а Русинам пакостив. Приповів ся, що в Опеньківцях люде вибрали своїх виборців, а він записав, що вибрано хрунів, хоч на них упало всего по три голоси.

— „Але я тому не винен. Я урядник, мушу те робити, що мені накажуть“.

Їмость думала, що він собі з них кепкує, тому обізвала ся з нетавним невдоволенням:

— „На що тих виборів, ліпше поіменувати послів тай не морочити людам голови“.

— „Тай я так кажу“ — відповів наївно комісар. Він недавно виїшов із війська, вступив до політики тай не розумів ся ще на польських виборах. — „Або нехай видадуть таке право, що Русина не вільно вибирати на посла. Тоді не було би стільки клопоту. А то в Опеньківцях погнівав ся на мене панотець та так мені прикро, що не можу собі ради дати. Ми з Опеньківським панотцем дуже добре собі заходили. Кілько разів був у місті, то все йшов зо мною на закуску до торговлі. Тай дав мені торік фіру сіна за дешеві гроші, бо я держу корову. У мене фамілія величенька, а пенсія мала“.

Комісар зітхнув.

— „Тай від мене дістанеш кольку, а не сіно ти, підлий Ляшку“ — подумала їмость і вже більше до нього не обзивала ся.

А комісар не вгавав сповідати ся з своїх почувань. Хотів переконати співбесідників, що урядник є на те, аби робив надужитя. Адже перевести вибори не штука, її втне хто не будь, до сього не треба урядника. А надужите зробити — се не кождий потрафить тай не кождий зосмілить ся. Урядник же мусить.

— „Що мені пан Шубравський?“ — приповідав ся комісар. — „Нехай би його про мене чорти брали. Він мені навіть руки не подасть, як прийде до староства. Але я мушу для нього робити, бо маю такий наказ. Він пан, він маршалок повітової ради, його правительство підпирає, а я служу в правительства“.

Лиш панотець йому потакував, Славко ж і їмость мовчали. Але панотець потакував лиш із чемности. Він навіть не слухав, що комісар говорить, бо весь був відданий думкам про золоті ковпирі. Ждав тільки, щоби чим хутче обід скіпчив ся. Потакуване панотця додало комісареві духа. Відповідав тепер щиро все, що йому на серці лежало.

— „То все Жиди паробили. Вони завоювали цілий світ. Ей! коби так Москаль прийшов, він би трохи прикоротав Жидів. У Росії Жидів бють!“

Комісар їх пенавидів. Нераз собі фантазував, як би то було красно, аби так прийшов Москаль та помотлошив Жидів! Вони дали ся добре в знате комісареві. У місті є вже дві такі вулиці, що не спосіб ними перейти. Бо лиц укажуть ся, зараз якийсь Мошко заступить йому дорогу. Потрясе капелюхом над своєю головою тай:

— „Добрий день“, — каже — „пане комісаржу!“

— „Та чого хочеш від мене?“

— „Нічого! Я лиш кажу: Добрий день. Подорожую пана комісаржа!“

— „Дай же мені спокій, я ще з міста не втікаю, ще віддам!“

— „Ну-ну! А коли то буде?“

Ех! Москаля б на них! А там у Росії не лиш Жиди на короткім уздечку, але — зачувати — що урядник бере з кого хоче таї страху не має. Комісар не бояв ся говорити при Русинах про Москаля. Йому здавало ся, що вони всі ждуть на нього, як Жиди на месю. У старостві ж поміж собою лаяли Русинів Москалями.

По обіді взяв панотець комісаря на допит. Щоби добити ся докладніших відповідей прикидав ся панотець, буцім він нічого не знає й не розуміє. Хвалив ся, що Славко має три правничі іспити таї питав ся комісаря, чи Славка би приймили з такими студіями до староства.

— „Та певне, що приймили би“ — відповів комісар.

— „Приймили би?“ — буцім не вірив панотець.

— „А приймили би!“

Тоді панотець обертав ся до імостві й повторював комісареву відповідь: — „Приймили би!“ — Таї сміяв ся, як мала дитина, коли на неї цмокнути.

— „А чим він міг би бути? — знов допитував ся комісаря.

— „Та міг би бути й старостою“.

— „І старостою міг би бути?“ — буцім не вірив панотець.

— „Та міг би“ — відповів комісар трохи несміливо, бо він по правді не знав, яких ква-

ліфікацій вимагаєть ся від висших урядників.

Панотець не збентежив ся несміливою відповідю. Обернув ся знов до імостві.

— „Міг би бути й старостою!“ — передав комісареву відповідь, але зовсім сміливим голосом. Сміяв ся ширіше як перше.

— „А чи дослужив ся би золотого ковіра?“

— „Та певне, що так“.

Панотець аж якось паче свиснув горлом, так тоненько й раптово зареготав ся.

— „Дослужив ся би?“ — буцім не вірив.

— „Певне“.

Панотець обернув ся до імостві й передаючи комісареву відповідь реготав ся за кожним словом: — „Кажуть... ха-ха-ха... що дослужив ся би... ха-ха-ха... золотого ковіра... ха-ха-ха!“

Нараз... немов би крісло поперкло панотця, так хутко зірвав ся з нього. Ухопив комісарську шапку й побіг із нею до Славка.

— „Аву, вбери, Славку, навмисне, як тобі буде?!“

Се була давна мрія панотця побачити Славка в урядничих відзнаках. Показував би його тоді Василькови й лякав би: — „А диви! Зараз замкне до арешту!“

Славко засоромив ся й похилив ся перед шапкою на бік. Імось же доторкнула ся пальцем до свого чола й обізвала ся по тихо:

— „Уже?... От ліпше сядь!“

Панотець сів і з глибини своєї душі промовив: — „Йому сего треба. Нехай привикає!“ — Потім говорив до комісаря:

— „А таким як ви міг би бути?“

Тепер прийшла черга на комісаря засоромити ся.

— „Та я... що я?“ — мняв ся комісар: — „Я не правник. Я канцелярійний урядник. Адже панотець знають“.

— „Я ніщо не знаю“ — сказав панотець і намагався прибрати як найдурнішу міну; витріщив очі й роззявив рот. Буцім хотів сказати: „Ти не диви ся на те, що я панотець, але розяснюй мені так, як остатньому йолупови!“

Отже комісар не розяснював. Або не розумів панотцевої міни, або було йому занадто моторошно говорити про таку справу. Та панотець умів змусити до розмови. Узяв ся на такий більше-менше спосіб, як із Пазею. Буцім закурив ся тай таки напrawdę свиспув уже тепер губами.

— „Фьть! А я всю надію мав. То кажете, що не може бути таким, як ви?!“

Комісар далі соромив ся, отже відповісти вже мусів: — „Та де ж я так кажу? Пан Славко може бути старшим від мене!“

— „Старшим від вас?“ — дивувався панотець.

— „Певне!“

Панотець знов обернувся жваво до їмості й пояснював комісареві слова: — „Кажуть, що Славко може бути старшим від них“.

Комісар очевидно хотів збути ся спх допитів. Старав ся звернути розмову на инший бік; зачитав ся панотця, що се за чоловік Сенько Грицишин, бо його вибрали виборцем. Але панотець не знав молодих мужиків. Тямив тільки старших, а з них уже більша половина повмирала. З рештою не мав охоти пригадувати собі.

— „Я його не знаю. Певно якийсь воронницький злодій!“

— „Та де злодій?!“ — забув ся комісар.

— „Я його питаю ся, чи буде голосувати на Шубравського, а він мені повідає, що ще не знати“.

Потім говорив ніби сам до себе: — „Та що се мене обходить? Краньдовський заручив, що відся кожний добрий“.

Попри панотцеві вуха прошуміли комісареві слова як вітер мимо сухе дерево.

— „Як не вірите, то я вам покажу Славкові свідства“.

— „Та чому не вірю?“ — просив ся комісар.

— „Я вам покажу, навмисне для переконання“ — Панотець схопив ся з крісла й справив ся йти по свідства. Їмось змилувала ся над комісарем і прийшла йому з підмогою:

— „Та дай панови спокій! Може вони потребують уже відіздити?“

— „Мені вже таки час“, — сказав комісар і подивив ся на годинник.

Панотець подумав собі, що се не добре, коли їмось боронить комісаря.

— „Прошу зо мною на хвилику до канцелярії!“ — сказав до нього. Коли ж завважав, що комісар вагаєть ся, то ще прикинув: — „Я вам розповім про Сенька Грицишиного; тепер я собі нагадав, що він за один. Прошу!“ — і повів його до своєї канцелярії.

Очевидно про Сенька не було розмови. Про те ж однако комісар міг сказати собі з чистим сумлінням, що за дармо не обідав.

Закі випустив панотець комісаря на волю, то за той час устиг Іван погодити Пазю з Петром Оскомюком. Іван був також того переконання, що Пазя дуже тяжко зневажила Петра. А де ж се подумана річ, аби пустити таку неславу про чоловіка, що він та гонив корову розперезаний?! Здавалось Іванови, що за роз-

пуск таких вістей та жде Пазю вічний кремінал.

— „Не гадай собі, що се мала справа!“ — говорив до Пазі. — „Ти скалічила тим чоловіка на віки. Будеш видіти, що його тепер прозивати муть у селі розперезаним. Воно на тобі зачнеть ся, а за тобою ще не один ускочить до арешту!“

— „Я не брехала, панотець посвідчить“, — пробувала боронити ся Пазя. Але Іван її спинив:

— „Спамятай ся, дурна! А хто ж би таку „кальму“ кидав на чоловіка?! Що ж він кому вишен? Та я би сам не свідчив за тобою в такім ділі, не то панотець!“

Не так легко вдалось Іванови задобрити Петра. Треба було аж помочи вїйта та й Павла Гаєвого, і се не на багато здало ся б, як би так Петро не лякав ся, що зробить собі ворога з Івана, коли з Пазєю не погодить ся. Заплатила Пазя грішми Петрови, ще й могорич поставила на перепросини.

Отже такі два хлопчики, йдучи на другий день до крамниці, питали ся дівчинки, що вертала відти: — „А вже є Розперезаний у крамниці?“

X.

Славко ще довго розмірковував про самогубство. І се була його одинока потїха. Бо як тільки зачали занадто його непокоїти думки, як тільки почув над вухами те влізливе, докучне гудїне „невільник, невідільник!“, то зараз шептав: — „Отже страчу ся так, як Гринько!“ Хоч сам у се не вірив, то те „щось“, що гудїло йому над вухами, мабуть вірило, бо в ту ж мить лицало його в суюкою.

Ще завжди порнав ямку, ще завжди ходив по другім сїданку на прохід. Але вже не під дубин; його приорав недавно мужик під жито. Ходив Славко до того ліса, що ріс зараз за дубином. Там також була дєбра. Над нею сїдав під смереку й курив без перестанку.

Аж одного дня повидїлось йому, що він блудив над якоюсь бездонною пропастью. Уже мав ось-ось хибнутись і впасти в безодню комїть головою, але якісь невидимі руки схопили його в саму пору й віднесли в безпечне місце.

Таке видїне навїяло на нього письмо від сестри Галї Радович. Вона писала до родичів, що приїде з маленькою дочкою до Воронич на храм, що припадав на другу Богородицю. В письмі приписувала, що забере з собою Славка, бо він пестить ся при родичах і не думає поважно вступити вже раз до якогось уряду. Вона ж із своїм мужем постараєть ся вже спонукати Славка до якоїсь крайної постанови. Натякала також, що в них є ширші знакомства в жіночїм товаристві. То ж не без того, аби таке знакомство не виїшло на користь Славкови.

Се письмо було тими невидимими руками, що винесли Славка на безпечне місце. Безоднею ж — була зневіра в забобон. Адже він міг Славка знищити на нї на що. Вже за саме те, що Славко йому на перекір веселив ся, то забобон піддав йому самовбийчі думки. Що ж би було сталось, як би Славко провокував його без перестанку далї?! Тодї забобон міг йому таки дійсно підкинути який мотув та висадити на сосну! А Славко ще й хулив. Лячно й подумати! Та минуло ся. Добре, що на тім стало!

Тепер Славко відотхнув лекше. Менше з тим, як він викрутить ся перед швагром і сестрою, досить того, що спас ся перед роди-

чами. Має спокій аж до храму, а потім... потім... забобон уже скаже. Славко вірував у нього ще твердше, аніж перед тим. Ще й те йому додавало духа, що він сам один додумався до того забобону. Ніхто його на сю дорогу не справляв, ніхто не натякав йому навіть на щось подібного, він сам своїм життєвим досвідом прийшов на таку думку. Доси не признавався Славко з тим забобоном нікому лиш через те, аби з нього не сміялися. Тепер же не признався б нікому також і з тої причини, що ця думка — його виключна власність. Дорожився з нею, бо здобув її таким тяжким трудом, такими страшними душевними муками. Хвалив собі Славко колишню свою постанову, щоби не переносити її до Львова, але сидіти на селі. Там у гаморі не мав би був нагоди розслідити докладно природу свого забобону. А тут у тишині не заважало йому ніщо посвятити свої духові сили на відкриття такої філософічної теорії, що має за всіди в щоденнім життю практичне пристосоване. Правда, Славко ще мав у гімназії неясне прочуття сеї теорії. Нераз навіть при веселій забаві з товаришами приходило йому на думку, що за сю веселість відпокутує на другий день у класі злою потою. Але все таки не був сього певний і через те не розсліджував, чи його прочуття справджувалося. Аж сільська тишина дозволила Славкови згуртувати всі думки й попасти на добру дорогу.

Тепер ясно бачив, якими гарними, якими чудовими прикметами величається сільське життя. Харч — здоровий, спання — в волю, а духові сили бувають! Славко почував, що вернула ся б його душевна рівновага, як би не одно. Як би не думка про Краньцовську. Він лютівся на зрадницю! Нераз йому здавалося, що

вже не має ніякої жури. Аж ось нараз неначе щось шпигнуло його шилом у саме серце: Нагадав собі Краньцовську! Тай за що на нього такий припадок? Він же так чесно думав поділитися з Краньцовським. Собі забрав би жінку й її масток, а йому лишив би діти. Так же ні, зрадила.

Чи любов його перекинула ся в ненависть, чи може дотеперішня жура. Сього Славко не міг збагнути, досить того, що ця ненависть його мучила. Коли перед тим відгонив її з свого серця своєю розпукою, то тепер, як розпука зникла, загостила ненависть до його серця на постійний прожиток. Ніяким способом не міг себе розважити.

— „Що мені на ній залежить? Нехай отам пропадає!“ — шептав до себе, а все таки думав про неї й сердився на неї. Підозрівав себе навіть, що дуже радо погодився би з нею, коли б вона тільки дала до сього почин. Коли ж на таку згоду не було ніякої надії, то його се лютило тим гірше.

Отаким чином, хоч сестринє письмо вратувало Славка від журби й гризоти, отже таки зденерованє його не покидало. Мучився далі.

Тим часом сестра приїхала. Друга Богородиця припадала в четвер, а Галя приїхала в середу сполудня. Вона була зовсім схожа на панотця, розуміється лиш так, позаяк жінка може бути схожа на мужчину. Сильна білявочка, маленька як палотець і ще може товстіша від нього. Була навіть такої самої вдачі, любила насварити. Одначе легко можна було завважати, що вона старається змінити свою вдачу, а радше, що когось удає. Пізнати се було найдокладніше по її рухах; вони виходили в неї все якісь неприродні, неначе вивчені. Мова її була також неприродна. Намагала ся говорити голосно й

поволи, але розбалакавшись, говорила хутко. Як тільки похопила ся, то доразу звільняла балачку й сим власне доказувала штучність своєї мови. Також із її сміхом те саме було. Вона була така сама простодушна, як панотець. То ж дуже часто сміяла ся сердечно. Та нараз серед сміху нагадувалась і переривала сміх. Се ж їй так легко не йшло, бо вона стягала примусом лиде до поважного виду, а очи-збитошники сміяли ся далі. Таке перериване сміху виглядало дуже дивно.

Слова, якими вона послуговувалась, робили би на непривичнім також вражінні штучности. Отже на ділі воно так не було, бо Галя поспувала собі мову ще в школі, в институті. Там вона вчила ся трьох мов: української, польської й німецької. Чужих мов очевидно не вивчилась, а свою рідну покалічила. Бо поминувши вже те, що її вчили рідної мови учителі й учительки, які самі не знають гаразд сеї мови, але надто з Галею зайшов такий випадок, що вона позабувала ті слова, які перед наукою в школі винесла з дому. Одно чуже слово вигонило з її мозку двоє рідних слів. Мабуть у її голові не могло змістити ся аж стільки нових понять. Або голова за вузька, або субстанція мозкова гіршого сорта, досить того, що хоч додавала до своєї мови слова польські й школи німецькі, то все таки хибувало їй слів. Ще як хутко говорила, то се нікого не разило, бо здавало ся, що вона з поспіху пропустила якесь слово, яке слухач легко догадував ся. Як же говорила поволи, то сама попадала в нетерплячку ізза недостатку слів. Тоді кривилась і тріскала в пальці. Співбесідник звичайно піддавав їй доладне слово.

Галя привезла з собою також дванадцятилітню наймічку, Гандзю, що мала за завдане

забавляти маленьку Галину-дочку, Олю. Але Гандзю вирядили зараз до кухні, під опіку Пазі, щоби її накормила з дороги. Олею ж займила ся їмость і не могла натішити ся маленькою внучкою.

Галя на самім уступі показала зміну своєї вдачі, бо зараз зачала хвалити ся, що вона справила собі подорожний костюм.

— „Мушу перебрати ся, бо в подорожнім костюмі, якось мені „не теґо!“ — сказала Галя й пішла з своєю валізою до другої комнати.

При підвечірку сталась Оля душею товариства. Навіть Славко гладив її по личку. Їмость же держала її на колінах і напоювала молоком. Оля доразу привикла до нових людей. Як їмость начерала ложечкою молоко, щоби її напоїти, то Оля протягала свою ручку, махала нею докола й до кожного приповідала: — Па!... па!... па!“ Потім, як уже відхотілось їй їсти, то намість пити з ложечки молоко, булькала в нього й розливала. А в кінці забгла ложечки. Вхопила її цілим кулачком і видерала від їмости приповідаючи: — „Міні!... міні!“ Як же вдалось їй допасти ложечку, то гримала нею з цілої сили до стола й сміяла ся сердечно, показуючи два передні зубки.

— „Дай бабци, дай бабци!“ — сказала їмость, намагаючись відобрати легонько від неї ложечку. Але Оля піднесла її в гору й жбурнула нею до землі. Ложечка задзвонила, а Оля зареготала ся.

— „Ти на що тото кинула? — обізвав ся панотець. Хотів інче сказати: — „Ти робиш навмисне дідови шкоду?“ — але сі слова застигли йому на устах, бо не мав нагоди їх виповісти. Славко схилив ся підоймити ложечку, а їмость і Галя одночасно говорили до Олі.

Панотця немов кололи в губи недоговорені слова й не давали йому супокою.

Галя хотіла по підвечірку побалакати з їмостею, для того закликала Гандзю, щоби взяла дитину. Гандзя за той час не лише поживила ся, але встигла вже познакомитись із Пазею так докладно, що довідала ся від неї й про Варвару. Обі вони дуже щиро розмовляли, але то їм зовсім не заважало зневажливо думати одна про одну.

— „Аді! яка „бойка“ сита, як коли піч. Упасла ся як льоха! — думала собі Гандзя про Пазю.

— „Ото раз „бойка“ чорнобрива, бодай же тебе шляк трафив! — думала собі Пазя про Гандзю, бо завидно їй було на Гандзині чорні брови. Вони прозивали себе взаємно в думках „бойками“, бо ся назва згірдлива. Прозивають нею людей із подальших сторін.

Галя дуже хвалила перед матір'ю й перед Славком свою парохію Занозів, на Покутю, пість миль за Коломисю. О. Радович одержав сю парохію перед пів роком.

— „Там далеко приємніше“ — хвалила ся Галя — „кажу вам „зупелне інни съвят“. А як я дома красно „уржондзіла св“, коби-сте побачили. У мене дома з комфортом. Геньо спровадив меблі з Коломій. Жиемо собі „зупелне гемітліх“. Я би не хотіла вже сюда на сі піски...“

Галя скривила ся й тріснула в пальці.

— „Вернути ся“ — піддав Славко.

— „Вернути ся“ — повторила Галя. — „Там у нас земля чорна, „уроджайна“, тютюн, кукурудзи, „словем, інни съвят“! Не можу нарікати на свою долю“.

Засміяла ся голосно тай нараз раптом стягнула лице й віддула губи. Здавало ся,

буїм вона ненадійно назирила щось страшне й перелякалась.

— „То що?“ — налякалась і собі їмость.

— „Ніц“ — відповіла Галя тай продовжала далі розповідати про своє жите в Занозіві.

Їмость завважала, що з Галею заповідяла ся зміна, що вона вдає з себе иншу, аніж є на ділі, що намагаєть ся додати собі якогось поважного вигляду, який їй зовсім не до лиця. Одначе мовчала, не дала по собі пізнати, що помітила сю зміну. Раз для того, що Галя була вже „правдива їмость“, жінка пароха, чотири літа старша від Славка, а друге, задля своєї привички не говорити те все голосно, що думає.

Панотець не слухав сеї розмови, йому все не давали спокою ті недоговорені слова. Поступав ся разураз за Гандзею, що носила на руках Олю, тай роздумував: „Таке мале, а воно вже знає шкоду робити, збитошне!“ Він не був злий на Олю за її збитки, лиш його серце бажало навчати дитину. Розповідав би їй довгодовго, що ложечок не треба кидати на землю, бо то шкода тай Бозя гнівати меть ся за такі вчинки. Правда, міг би й тепер навчати дитину та що з того, коли смак уже перерваний, не має до чого навязати ся. Оля з рештою не порозуміє його науки, бо вже запізно, вона забула вже зовсім про ложечку.

А Гандзя ходила з Олею від вікна до вікна й стукала пальцями в шиби, показувала Олі кури на подвірю і називала їх „ко-ко-ко“.

— „Ко-ко-ко!“ — лепетала Оля за Гандзею й пробувала плеснути в долоні. Але се їй не вдалось, туляла тільки ручки одну об одну, та ляску з того не було.

При тій вандрівці від вікна до вікна зайшла в кінці Гандзя перед шафу. Стала й тут і за-

стукала до дверей. У шафі відозвав ся глухий відгомін. Оля підтягла брови в гору як могла найвище й сказала:

— „І-і... вова!“

— „А ми бий-бий вову!“ — говорила Гандзя. — „Ньо-ньо! Іди собі вово геть, бо ми бий-бий“.

— „Ньо-ньо! бий-бий! І-і!“ — лепетала Оля. Сей послідний звук „і-і“ виговорювала, втягаючи в себе воздух, буцім дивувалась.

Панотець поступав за ними тихцем і повторював у думці за Олею: — „Ко-ко-ко! Ньо-ньо! бий-бий!“ Учив ся діточої мови, може пригодиться коли. Тямив, яка невигода була йому з Шарльотою через те, що не вмів по французьки!

А тимчасом Оля заздріла якийсь папір на шафі. Кусник старої газети. В нїм були завити коробки з сїрниками. Коробки вже забрано, а папір ще валяв ся на краю шафи. Оля постановила за всяку ціну дістати його в своє посіданє. Пізнати се було по її великих зусиллях. Вона витягнула ся, скільки мога й протягала ручки. Аж стогнала: — „е-е!... е-е!“ Таки дістала його! Першим ділом її було спробувати його тривкість. Зімняла в руках і шматочок віддерла. Потім пробувала смак. Узяла кусник паперу до ротика й скривила ся. Гандзя побачила:

— „Викинь! Се бе!“

— „Бе!“ — повторила Оля й жбурнула папером на землю: — „Пав!“ — промовила, побачивши папір на землі.

Панотець приступив ся до них зовсім близько: — „А ти на що кидаєш того на землю?“ — запитав ся Олі. Дитина не розуміла його. Панотець повторив те саме діточою мовою:

— „Ти на що зробила пав?“

— „Пав... тям!“ лепетала Оля, показуючи пальчиком на землю.

Панотець поглядав миленько на неї. Яке ж воно приемне, аж просить ся, щоб його наварити.

— „А як би то був який потрібний папір? Як би то була метрика! Ти навмисне робиш дідови шкоду?“

Оля не розуміла. Панотець старав ся перелицювати слово „навмисне“ на діточий лад:

— „Ти робиш дідови навмисне? Нав, нав?“

— „Няв-няв!“ — порозуміла Оля — „киця!“

— „Я тобі дам кицю. Ти на що кинула папір на землю? А як би то був потрібний. Ньо-ньо!“ — покористував ся панотець що йно вивченими словами й погрозив Олі пальцем. Вона здогадала ся, що се її не хвалить. Отож захмурилась і спустила очи в долину.

— „Ньо-ньо! Дідо бий-бий!“ — не вгавав грозити панотець. Оля тепер розуміла вже докладно, що сей чоловік для неї — вова. Хмурилась ще дужче, борідка ж її зачала морщити ся, а губки стягали ся в маленечку підкову.

— „Се не красно дідови шкоду робити навмисне“ — навчав панотець — „бо дідо бий-бий!“

Оля притулилась до Гандзі, обняла її рученятами й жалісливо заплакала.

Імось схопила ся до дитини й доразу зрозуміла все. — „Ти вже причепив ся до дитини?“ — говорила шепотом, аби Галя не вчула. Панотець соромив ся. Але вже не так, як той Циган, що ззів чужий обід, а радше як той злодій, що підкопав ся до чужої комори, вліз до неї й застав там господаря з синами при горівці.

— „Прошу її лишити“ — сказала Галя до імості — „то лиш Гандзя вмє її забавити!“

Панотець наважив ся направити свій промах. — „Вона певне хоче їсти“ — сказав і подибав борзенько до кухні. Їмость подумала: — „Уже знов хоче щось ізновити“ — й непомітно пішла тихонько до кухні. Тут застала панотця, як узяв кружок із цілою шинкою, приготованою на храм, і хотів її двигати до покою для Олі.

— „Ще треба одної Гандзі, аби старих забавляла“ — обізвалась їмость, здвигаючи плечима; — „на що ж ти се забрав?“

— „Воно голодне!“ — виправдував ся панотець. Держав шинку на животі й не знав, що з нею робити.

— „Постав то, постав!“ — говорила їмость і відобрала від панотця кружок із шинкою. — „Дитина вже пила молоко, їй нічого більше не треба. Ти так гей старий кавалер, що ніколи дітей не видів із близька!“

Як вернулись обое, то дитина ще плакала. Панотцеви так було прикро, що силував ся таки доконечне якось її втихомирити.

— „Вона певне хоче спати. Я їй зараз постелю!“ — По сих словах справив ся панотець іти стелити. Але їмость задержала його словами: — „До чого ти хочеш брати ся?“

Тоді панотець побіг борзенько до Гандзі, став собі так, аби Оля його бачила й промовив до неї з розпукою: — „То свари мене!“ — Але Оля відвернулась від нього й плакала далі.

— „Лишіть, татку, вона зараз перестане!“ — сказала Галя.

Але панотець роздумував собі: — „Їсти не хоче, спати не хоче, а навіть сварити ні, то...“

— „Вона мусить бути хора; певне трудна з дороги“ — сказав у голос із твердим переконанем.

Тим часом Гандзя забавила дитину. Вона перестала плакати й сміяла ся крізь сльози

дивлячись, як Гандзя птрумкає на губах мов на дримбі.

— „Не вольо Олю сварити“ — промовляла Гандзя — „бо Оля буде бий-бий! Нью-ньо!“

— „Оля бий-бий! Нью-ньо!“ — лепетала дитина і грозила пальчиком. Панотець аж просяв і розсміяв ся в голос. Про себе ж подумав: — „Таке маленьке таї знає, що добре!“

Галя за цілий час, як дитина плакала, не рушила ся з крісла. Властиво рушила ся, хотіла схопитись і побігти до Олі, але в сам раз нагадувалась і заховувала поважний супокій далі. Штучність такого супокою була очевидна. Сліпий був би завважив, що Галя в супереч своїй живій удачі силуєть ся на повагу. А ся вдавана повага була їй дуже до лиця. Се показало ся дуже яскраво на другий день, коли зіхали ся гості, а Галя витала їх у заступстві господині дому.

Вона виходила проти кожного дуже повільними кроками, щоби поважніше, а через те, що мала дрібний хід, то здавало ся, що вона не зайде сьогодні від стола до порога. Подавала ся при тім цілим корпусом назад, щоби бути рівною й стрункою. Та намісь сього, виходило зовсім що инше. Із такого надмірного вигинавня живіт виступив їй на перед і вона подобала на вагітну. З сеї причини отець Василич із Берберівки навіть зажартував із неї:

— „Як я бачу, то ви, пані, не тратите марне політків.“

Вона вдала, що не розуміє його. Отже таки зачервопіла ся по самі вуха. За сей жарт ізневиділа Василича на віки.

А вже найдивніше поводила ся супроти жінки катехита, Марії Вишневички. Галя приятелювала з нею ще з інституту та їмость саме задля Галі запросила катехита на храм. Галя

була доси з Вишневичкою „на ти“ й називала її Мінцею. Тепер же стала її викати її називати її панею Вишневичевою.

— „А як ся маєте, пані Вишневичева“ — сказала повагом і зареготала ся. Вона таки дійсно врадувала ся, побачивши колишню приятельку. Але зараз перервала сміх, віддуючи губи, щоби стягнути лице до поважного виду. Одначе радощі були за великі, щоби так легко дати ся прогнати з обличчя. Сміх разураз вертав ся на лице, а Галя за кожний раз віддувала губи. Здавало ся, буцім вона має щось у роті й без перестанку румигає. Вишневичка порозуміла зразу те поведене в той спосіб, що Галя чогось гніваєть ся на неї. Але потім переконана ся, що ні, бо Галя зачала розповідати їй зовсім широко про свою парохію.

— „Се вона так згорділа, від коли стала пароховою,“ — догадала ся Вишневичка.

Опріч катехита Вишневича й пароха з Берберівки, Василича, приїхав на храм іще панотець Тріщин із Підопшів. Се був іще молодий чоловік, здоровий і червоний. Удавав Єзуїта й клерикала (хоч досить незрушно), бо мав надію на пелерину й деканство. Одначе доси знали його з іншої сторони, а саме, що мав себе за великого проповідника та що замучував жінку, бо сплотив з нею за пять літ шестеро дітей. Жінка його вічно знемагала, а він чим рік, тим робив ся червоніший. Ось і тепер приїхав Тріщин лиш на те, щоби „врізати проповідь“. Попри те все був дуже простакуватий таї за кожним третим словом говорив „пане добродію!“ Неначе де служив у якогось пана за локая та привик величати безнастанно свого добродія.

З ним зайшла Вишневичка при обіді в суперечку. Вона розповідала про Потурайчина.

Любила багато балакати, але мала ту добру прикмету, що розповідала власне річи цікаві, які всякий залюбки слухав. З тої причини завойовувала всіх і заодно доходило до того, що вона одна говорила, а всі решта слухали. За Потурайчина вона знала від його матери, бо вона носила до Вишневички молоко й приходила прати.

— „Така бідолашня жінка“ — розповідала Вишневичка — „така працьовита, запопадлива, що хвильки дармо не посидить. А для свого сина не жалувала здоровлем накладати. Як був іще в гімназії, то ходила пішки до Львова, щоби забирати біле до праня. Таї не пощастилось їй із сином. Відсидів у арешті три тижні та тепер лежить хорий на сухоти.“

Розповідала докладно про його процес, про те, як апеляційний суд зменшив йому кару з чотирьох тижнів на три, як мати плакала гірко й побивала ся перед нею з сеї причини. Вишневичка ходила навіть до хорого.

— „Подумайте собі, лежить у такій нужденній хатчині, що здоровий міг би заслабнути. А найприкріше слухати його розмову. Він сам говорить, що не вийде з сього. Я йому кажу: Пане Потурайчин! ви не маєте сухіт, бо сухотник усе має надію, що поздоровіє. Коли ж ви думаєте про смерть, то будьте певні, що подужаєте. А він на те лиш рукою махнув. Як прийде — каже — смерть близько, то й я вірити му в подужанє, а тепер чую, що життя мені нема. Отак марнують ся наші найкращі сили!“

— „Добре йому так, пане добродію“ — обізвав ся Тріщин якимось таким голосом, що нагадував фірмана, як кричить на коні: „Стій!“, коли вони обгоняють ся від мух і скидають нашильники. — „Цілий повіт, пане добродію, збун-

тував! Тими читальнями, то пане добродію, дийш ширить деморалізацію поміж народом. Якись, пане добродію, узяли ся радикали, ліберали, масохісти...“

Ніхто би не вгадав, де саме навчив ся отець Тріщин слова „масохіст“, але він був би присяг, що те слово означає „масона“ й „атеїста“ в одній особі.

Вишневичка трохи образила ся таким тоном промови отця Тріщина.

— „Я не розумію ся на вашій політиці“ — сказала, трохи збентежена — „але знаю, що Потурайчин чоловік інтелігентний...“

— „Масохіст“ — перебив Тріщин і крутив головою, неначе намагав ся струсити гусельницю з волося.

Вишневичка вдала, що не помітила Тріщинного перебиваня: — „...чоловік молодий, на якого не тільки його мати, але й уся наша суспільність покладає надії...“

— „Масохіст, пане добродію!“ — гукнув Тріщин і крутив головою. Але тепер зігнув її в долину, неначе лагодив ся вхопити когось на роги.

— „Не знаю, отче, що ви розумієте під сим словом“, — говорила Вишневичка вже трохи подразнена — „але я вважаю Потурайчина за порядного чоловіка. Коли вам не до сподоби його читальні, то ніхто вам не боронив закласти свої“.

Тепер прийшла черга на Тріщина почути ся зневаженим. Але за те постановив таки зараз пімстити ся на Вишневичці: „Ви яко жінка, пане добродію, католицького священника, не повинні відвідувати такого чоловіка, пане добродію! Масохіста...“ — Тріщин задумав ся на хвильку так глибоко, аж нахмурился. — „Масохіста в морду!“

Вишневичка зблідла, а її чорні очі заіскрились.

— А хоч я жінка священника“ — говорила буцім спокійно, але голос її все ж трохи дрожав — „хоч я жінка священника, то я не тільки відвідувала Потурайчина, але й передавала йому що день газети. Та й буду так само робити й на далі. Може бути, що священникам се не вольно, але їх жінкам ніхто не може заборонити. А зрештою“ — говорила вже зовсім спокійним голосом — „а з рештою може Аллах наказує бити хорих людей по морді, але я в нього не вірю й його заповідей не думаю виконувати.“

Катехит Вишневич нахилив ся до жінки: — „Ц-ц Мінечко! Прощу тебе!“ — він шептав над її вухами, вимовляючи „ц“ до середини. — „До чого того? Прощу тебе.“

Не міг здобути ся на більше аргументів. Він сидів поміж своєю жінкою й Галею й за цілий час поводив ся з незвичайно великою чемністю супроти Галі; подавав їй страви й величав її добродійкою Радовичевою й тим прихилив собі її серце зовсім на свій бік.

Але Вишневичка на його шепіт відповіла голосно: — „Не бій ся, ти за свою жінку не можеш перед ніким відповідати!“

Отець Василич обстав за Вишневичкою. Його взагалі вважали за радикальствующого попа. Та й не без причини, бо він таки брав участь у всіх зборах і заявив ся за кандидатурою Сосновича проти отця Підлизайка.

— „Я також не бачу в Потурайчині нічого злого“ — говорив Василич до Тріщина. — „А властиво“ — поправив ся, побачивши, що Тріщин здивував ся його мовою — „а властиво ми не маємо ніяких фактів, за які би можна Потурайчина осудити.“

— „Фактів, фактів, пане добродію“ — гукнув знов Тріщин, як фірман на коні. — „Я вам зараз подам факт, пане добродію. Я вам даю свя-щен-ни-че слово чести, що Потурайчин, пане добродію, масохіст!“ — виговорював слово: „священниче“ складами й дивився при тім на Вишневичку. — „Ви знаєте, пане добродію, що значить офіцерське слово чести?! А я вам даю ще більше, бо свя-щен-ни-че слово чести. Ось вам факт!“

І з сими послідними словами обернув ся знов до Василича. Подав голову назад і водив грізно очима кругом себе, буцім говорив: „Дивіть ся, який я тепер! Чи пізнали б ви в мені колишнього Тріщина?!“ Від коли став ся клерикалом, почував у собі велику перемену і страшний контраст до колишнього Тріщина. Він був сином міщанина-шевця із малого містечка близько Львова. Уже в висшій гімназії, маючи дев'ятнайцять літ жебрав по вчителях доброї ноти. Коли ж се не помагало, то спроваджував батька, матір і криву тітку, забув ще закликати старця з під церкви. Але як би в гімназії було дев'ять кляс, а не вісім, то був би собі нагадав і того старця. Се товариство вижидало в сінях зі спущеними до долу головами, трусило ся попід стіни та мліло за найменшим стуком. Коли ж показував ся вчитель, то се товариство припадало чолами трохи не до самої долівки й благало для молодого Тріщина доброї ноти.

-- „Адже ж він може бути шевцем так, як ось ви“ — говорив нападений.

— „Нужда, прошу ясного пана“ — відповідав старий Тріщин і хапав нападеного за чеврик — „у нас уже що хата, то швець!“

— „Та бо він нічого не вмів тай не годен уже навчити ся.“

Тоді крива тета показувала пальцем на старого Тріщина. — „Воріг, прошу ясного пана, бив його правилом у тімя тай геть затуманив дитину! От проше подивити ся!“

Тепер обі жінки хапали молодого Тріщина за голову, нахилили її й прогортали гирю: — „От які поробив пліші так, гей би пархи звіли!“

І молодий Тріщин не вступив ся з гімназії. Ще й на теології не покидала його жебрацька натура. Аж нараз — появили ся „масохісти“. Тоді Тріщин порозумів, що значить офіцерське, а що священниче слово чести. Почував свою гідність, бо зрозумів, що найбільша умілість і найбільша заслуга се — нищити радикалів, лібералів, масонів, атеїстів, одним словом „масохістів“!

При сій суперечці всі тримали в душі сторону Вишневички проти Тріщина, лиш Галя ні. Вона зразу була такою за Вишневичкою, одначе перекинула ся на противний бік, як лиш почувала, що Василич обстоює за Вишневичкою. Так його зненавиділа за той жарт із її живота, що переносила ту ненависть на всякого, хто мав яку небудь причину бути прихильний Василичеві. Сама вона не здогадувала ся про се. Навпаки, їй здавало ся, що се Вишневичка провинила ся своїм поведінням.

— „На що вона так багато говорить? Навмисне, аби нікого не припустити до слова, аби всі лиш її слухали“ — думала Галя наслідуючи мимохить свого батька. — „На що бим так дужо гадала? Йі чоловік такий... такий „анґедем“, такий якийсь чемний, такий „апштенді“, а в неї рот „ходзі як на коловоротку!“

Хоч Вишневичка не злякала ся священничого слова чести, а все таки здавалось їй, що

Тріщині її поконав. Але вона вірила в свою справу. Була певна, що всі за нею обстали би, як би так не бояли ся Тріщина. Бо про нього ходили глухі вісти, що він донощик. Для того Вишневичка обернула ся за підмогою до світського інтелігента, до Славка:

— „А що ж ви, пане Славку, мовчите? Я думаю, що ви також радикал“.

Славко замняв ся. Подумав тільки: „Я... я безіспитенко“ і не знав, що відповісти.

Їмость поглянула на Вишневичку з великою вдякою, а на Славка з любовію. Коли ж помітила, що Славко не може здобути ся на відповідь, то поспішила його зосмілити: — „Радикали нічого злого!“

— „Та так“ — сказав Славко. Але не можна було догадати ся, чи він потверджує слова їмостині, чи Вишневички.

— „Ви повинні“ — говорила Вишневичка — „ви повинні, пане Славку, відвідати також свого товариша. Як хочете, то йдьте нині зо мною та підем обов.“

Славко поглянув переляканими очима на матір, а потім на сестру. Просив у них помочи й поратунку. Обі поспішили на поміч. На самий перед мати.

— „Та чому? Можна!“ — відповіла таки їмость намість Славка, бо не знала, як йому піддати сю відповідь, щоби він її порозумів.

А Галя також відповіла намість Славка: — „Ой ні! Во він мусить завтра їхати зо мною до Львова.“ — Галя й не думала відїздити завтра, але сказала так, аби лиш на перекір Вишневичці.

Славко ще дужче перелякав ся, бо не знав, кого має слухати. Чи по Галинім голосі, чи може інстинктом, досить того, що Вишневичка догадала ся, для чого Галя сказала за відїзд

до Львова. Її се вколело. Отже до Галі нічого не казала, обїзвала ся тільки до Славка трохи з легким докором: — „Та як вам треба так хутко до Львова, то певне, що не можете зо мною їхати.“

Галя порозуміла той докір. Але вона також не обзивала ся до Вишневички, лиш вибрала собі за посередника иншу особу. Нахилила ся трохи над столом, щоби попри Славка побачити отця Тріщина. Побачила його в цілій красоті. Сонце стояло над заходом і крізь вікно світило просто в обличчя Тріщина. Він їв тоді стегно з индика. Зловив його лівою рукою за тонший кінець, а правою за грубший і рвав зубами, немов чогось сердив ся.

Як би так професор зоології хотів описати короткими, але ядерними словами отця Тріщина, то вистарчило б йому сказати отсі слова: „Отець Тріщин має широкий рот і сильно розвинені щоки“. Тоді всякий показав би на отця, хоч би він пробував поміж тисячним гуртом народа. Можна було глядіти на Тріщина годинами, а потім заплющити очи й намагати ся відтворити образ видіного обькту, то опріч рота й щок годі що більше було собі пригадати. Очи, чоло, ніс, се все були придатки, незамітні причинки. Рот і щоки — отсе характеристичні ціхи, вони надають отцевому обличчю виразу й життя.

А як би той же професор зоології показав отця авдіторії й запитав ся: — „Чим сей добродій займаєть ся?“ — Відповіла б авдіторія в один голос: — „Їсть!“ — Отже се ще не була би відповідь докладна! Бо треба тямити, що отець Тріщин та сплотив за п'ять-літ шестеро дітей. І поміж ними не було близнят, сохрять Боже! Навіть передчасних не було.

Кожде приходило на світ одним, у приписану пору.

Отож до нього нахилила ся Галя й — на злість Вишневиці — промовила до отця Трищини найсолодшим, як лиш могла голосом: — „А як ваша папі добродійка маєть ся? Здорова?“

Отець Трищин витягнув з рота индиче стегно, але задержав його в такій позиції, що мав змогу кожного часу вхопити зубами те саміське місце, яке гриз перед тим. Потім глянув спід лоба на Галю таї устроїв очі назад у стегно. Неначе бояв ся, що хтось йому підміняє те стегно на гірше.

— „Що кому до мові жінки?!“ — відповів якось глухо, бо хоч який широкий рот, а отець таки напхав його повен м'ясом. По сій відповіді заклав стегно в рот саме так, що зуби лучили на своє попереднє місце.

Всі догадали ся, для чого Трищин здобув ся на таку відповідь, а не на инакшу. Очевидно „семе“ було вже в дорозі. А все ж таки Галя так збентежила ся, що трохи не заплакала. Їмость хотіла заговорити якось ту немилу подію. Для того запитала ся Василича:

— „А в вас, отче, як випали вибори?“

Намісь Василича відповів Трищин: — „Та я виборець, але здержу ся від голосованя, бо нема достойного кандидата. На масохіста голосувати ані мені не снить ся!“

— „Я питаю ся отця Василича“ — сказала їмость, щоби віддячити за дочку.

— „А я гадав, що мене!“ — гукнув Трищин таї зареготав ся на весь свій широкий рот. Радував ся, що вдалось йому ликнути вже раз м'ясо, бо з досади на Галю понагризав стільки м'яса, що побоював ся, чи не прийдець ся йому трохи пальцями надібрати.

Василич казав, що один виборець йому не вдав ся. Має одного ворога в селі, що вже хотів Василича скаргити до суду, а як йому ніхто не хотів робити скарги, то пішов до старости жалувати ся.

— „А староста як побачив, що може мати в мене в селі хоч одного хрупя, то постарав ся про те, що виборчий комісарь зробив його виборцем.“

Славко зацікавив ся: — „Чи не Василь, той що погнівав ся на отця за службу проти градобитя?“

— „Той самий! А ви відки знаєте?“

Славко розповів, що Василь приходив до Воронич на закладини читальні таї домагав ся другої читальні в Берберівці. Цілий час сього оповіданя їмость не спускала очей зо Славка. Не могла налюбувати ся, що він та говорить. Неначе Славко маленька дитина, що лиш береть ся говорити перші слова.

— „Скажіть мені, отче сусідо“ — сказав Василич до павотця Матчука — „як то стало ся, що ваші парохіяне та побудували читальняний будинок? Навчіть мене сеї птуки. Бо кілька я вже своїм наговорив ся, ані руш їх до того спопукати!“

Панотець витріщив на нього здивовані очі. Потім нахилив ся з кріслом наперед так, що задні піжки не доторкали ся помосту. А в кінці зітхнув глибоко й випустив набране в груди повітре через затиснені губи так, що воно втікаючи свиснуло й зачав хуленько трясти правою ногою. Зап'яток лиш коли не коли стукав до помосту, а задні піжки від крісла тарахкотіли раз попри раз: тра-ра-ра-ра!

— „Що ви кажете?“ — запитав ся панотець, не покидаючи працювати правою ногою. Він доси — можна сказати — спав. Хоч їв

і дивився, а все таки так був захоплений своїми думками, що з посторонніх слів чув лиш якийсь неясний гомін. Сей гомін колисав його, колисав і лишав йому з його свідомости одну однісіньку мрію, що мигтіла наче мацісінський каганчик: — „Коби те все вже раз покінчилося, щоби можна одного гостя заманити до канцелярії й там розвести розмову про золоті ковніри“. Зразу ся мрія була якась ясніша, бо панотець навіть знав, кого він заманить до своєї канцелярії. Але той далекий гомін, те колисанє звужувало його мрію, стискало її й у наслідок того панотець забув зо всім, кого йому заманити до канцелярії. Він намагався пригадати собі, коли ж бо той гомін наче чорна хмара сповивав його думки й заступав перед ними ту ясну мрію. Вона лиш часом показувала ся наче блискавка крізь ту чорну хмару, але тоді — якогось лиха — шкірила до панотця кінські зуби й ирзала: гі, гі, гі! Панотець витріщив очі з усеї сили, побачив перед собою Василича й вирозумів слова: — „Ані руш їх до того спонукати!“ — Ясна річ, що мусів питати ся Василича, чого він хоче від нього.

— „Питаю ся вас, отче сусідо“, — повторював Василич — „яким чудом ваші парафіяне виставили читальняний будинок?“

Славко вже наставив ся відповісти намість бацька. Любив розповідати про читальню, бо йому все здавало ся, що й він чимало поміг при будові. Одначе на своє превелике диво почув відповідь панотцеву: — „Я вам зараз скажу, по обіді“.

Дійсно, по обіді забрав панотець Василича до своєї канцелярії. Панотець сів на отоману, а Василич на крісло біля бюрка.

— „Кажу вам, отче сусідо, що показали-сте чудо з вороницькою читальнею. Не можемо надивувати ся...“

Але панотець перебив; бояв ся, що як Василич балакати ме ще довше, то той далекий гомін знов причепить ся до панотця.

— „Се пусте!“ — сказав панотець. — „Але я вас маю вперед одну річ запитати ся. Знаєте, я вже старий, мені память не служить. Ви мені раз казали... але я вже, бігме, забув“ — божив ся панотець із таким завзятком, немов би йому Василич разураз перечив: коли ж бо брешець, бо таки тямш. — „Ви мені раз казали... котра то найнижча ранґа може носити золотий ковнір?!“

Василич відповів. Тоді панотець випитував ся, кільки котра ранґа бере пенсії, які ранґи в суді, які в старостві, при залізниці, на поchtі, то що? Досить того перейшов із Василичем цілу урядничу гієрархію. Василич відповідав, не надумуючись; що слина на язик принесла, бо він на тії гієрархії нічого не розумів ся. Угадав може зо дві ранґи зовсім випадково. А панотень геть усе мотав собі на ніс. Аж як уже все, що було достойне питаня, випитав ся, тоді розсміяв ся зовсім так само, як та мрія крізь чорну хмару: — „Гі-гі-гі!“

Потім зачав розяснювати Василичеві всі його промахи. Показало ся, що панотець так докладно знає всі прикмети всякої якої не будь ранґи, що годі й найти другого з таким знанєм. А закінчив панотець ось як свою промову:

— „Видите, отче Василич, не вгадали-сте ані одної точки!“

Панотець сказав неправду, бо Василич угадав дві точки. Але панотець сказав се навмисне, а також навмисне зле розяснив ті дві

точки, що їх Василич угадав. Панотцеви здавалося, що Василич таки почувши, обставати ме руками й ногами, що його правда, а не панотцева. Тоді панотець дуже радо скапітулює.

— „От видите, я обмахнув ся“ — скаже до Василича — „Ваша правда! Память мені вже не дописує, бо я старий“.

Здавалося панотцеви, що Василич, зачувши такі слова, тішити меть ся, як мала дитина. І панотець бажав йому зо щирого серця сеї радості. Коли ж бо до сього не прийшло. Василич зовсім не обставав за тими двома рапґами, пристав мовчки на погляд панотця. Видко, спішився домів, бо вже навіть не настоював розвідати ся про читальню.

Галя відїхала з Воронич аж за три дні, в понеділок рано, розуміть ся, зо Славком. По дорозі мали вступити до Львова.

Там на двірці ждав уже на них Микола Радович. Високий, худощавий, жвавий панотчик. Поклонився приїзжим із шиком; схопив борзенько капелюх із голови й подержав його якийсь час на продовженю поверхності вершка голови. Він говорив хутко й багато, ніколи не забракло йому теми до розмови. Правда, сі теми були дуже ріжноманїтні, він говорив про коні, перескакував зараз на розмову про добре пиво, а кінчив відправою за померші душі. Отже таки не вгавав говорити. А до того виробив собі дуже плавний спосіб оповіданя, зачинав кожду нову думку від слова „а в кінці“, хоч розповідав про самісїнький початок.

— „А в кінці я приїхав сьогодні досвіта, бо в кінці виїхав учора в вечір“ — розповідав панотчик. — „Кажу тобі, Гальцю, яке тут добре пиво на двірці, ліпше як у місті. А в кінці я казав Илькови виїхати по нас аж завтра

до нічного поїзду, бо тут заночуємо. Побачиш, Славку, яка у нас забава, кажу тобі...“ — панотчик приклав пальці до губів і цмокнув. — „А в кінці панна Броня. Ге-ге! А за тобою тут питали ся мене твої товариші. В кінці я змовив ся з ними, що зіїдемо ся вечером в реставрації. На скляночку пива, знаєш? А в кінці каже мені панна Броня: Купить, отче, нові карти! Тут усе дорожче, як у Коломні. В кінці я побачив на виставі такий сам фільмок, як наш. Знаєш, Гальцю?...“

— „Єзус! Марія! Перестань уже, Микольцю, бо мене вуха болять!“ — перебила Галя. Біля свого мужа вона й зіправди здавала ся зовсім поважною.

Микола не збентежив ся ані трохи Галиною заміткою, либонь привик уже до того. Ідучи до трамваю біля Славка балакав Микола без устанку. При тім потерав раз у раз руки, ніби чогось тішив ся, ніби змерз. Розповідав Славкови, як „у кінці“ запивав ся з податковим інспектором і секретарем із ради повітової, як секретар перевернув ся з кріслом, яке в них дома в печене курятко, що само лізе до рук, як панна Броня грала тотуса з контрою й двгчі повалила ся, то що. Так забавляли ся розмовою, що й не завважали, коли заїхали трамваем дві секції.

Вечером дожидав Славко в реставрації товаришів і Миколу. Вже минула девята година, а їх не було ще жадного. Видко, заїшли перед тим куди инде. Славко трохи нудьгував, але про те почував ся веселий. Давно вже таким не був. Як виїхав із дому, то неначе зовсім переродив ся. Тепер уже йому здавало ся, що се не іспити мучили його дома, але ціла воролицька обстановка. Те його ліжко, той садок із ямками, той дубиц, той лісок, усе те були

його вороги, що гризли його душу й сушили мозок. Слава Богу, що визволився від тих мучителів. Тільки за Краньцовською було йому непаче жаль. Але не довго. Ось тепер може вже думати про неї без тої туги й без тої великої злоти.

А зразу, як виїздив із Воронич, то думав, що серце трісне йому на двох. Тоді пізнав, що доки ся жінка живе на світі, то йому нема житя. Або вона має бути його, або нехай іде в сиру землю. Але радше нехай гине, бо Славко почував, що вона не може бути його в тім розумію, як він собі того бажав. Як уже мав сідати на віз, то все чогось дожидав, ніби щось забув, а ніби хтось повинен був ще надбїгти, щоби з ним разом виїхати. І сам не знав, кого чи що ще йому хибув? Аж як виїхали за село, як Славко побачив ті чічки, що вже тепер повіддвигали, тоді нагадав собі Краньцовську. Ось кого він дожидав! На серце вдарили млости, а горло стисло щось цїпко, паче якимись жилавими руками. Тужив і лютив ся.

— „Зрадниця! Зрадниця! Я виїзжаю, а її тес ані в гадці!“

Цїліську дорогу про те тільки й думав. Тужив і сердив ся, сердив ся й тужив. Кругом себе нічого не видів, ніщо його не обходило. Тільки ті думки його точили серце, шнарили по голові, а він лиш наслухав, як тото болить. Аж тут у Львові стрітив ся зо знакомою дівчиною. Не давно, може буде тому півтора години. Вона його пізнала.

— „Підемо?“

— „А чому ж би ні?“

Як вертав від неї, то думав собі: — „Тьфу! Які ж плюгаві ті жінки! Ех! Чорт бери ту Краньцовську! Нехай отам западаєть ся! Чи варт вона того, щоб я так мучив ся через неї.“

Світ здавав ся йому веселїйший. Зачав цїкавити ся тим, що кругом нього дієть ся. А в реставрації, то вже думав про Краньцовську як про щось далеке, що йому до нього й бай-дуже. Дожидаючи нудьгував і не пив, але мучив склянку пива. Старав ся, щоб йому вистарчило сеї склянки кілька мога на як найдовший час. Бояв ся, що як випе більше, анїж одну склянку, то потім не додержить компанїї. Оглядав ся довкола та пантрував, чи не побачить кого знакового.

Давно вже не був такий цїкавий! Доси він як раз ховав ся перед знакомими. Всякі стрітини денервували його. Завдно так був захоплений своїм клопотом, що навіть не замічав людей, які поуз нього проходили. А тепер не те! Правда, як увійшов до реставрації, то зробилось йому якомсь пїяково. Оглядав ся боязко за таким столом, щоби стояв в куті й де було би як найменше світла. Найшов біля груби. За грубою стояв ще вигіднійший стіл, бо там таки було зовсім темно. Але присїсти ся до нього не було як, бо там сидїв розперши ся сам реставратор із якимось старанно виголе-ним панком.

Як поставили перед Славком склянку пива, то несміливість зовсім його оставила. Видїв, що має документ перед собою, який його вповажляє до пробутку в реставрації. Міг тепер глядіти на всякого відважно. Таке почуванє радувало його. Приглядав ся весело гостям і підслухував їх розмови.

Ось на супроти нього сидить грубий, сивий добродїй. Славко його пізнає; се — патріот, портрет його був поміщений у календарі „Просвіти“. Патріот дивить ся завзято на стїну, а по обличчю його пересуваєть ся якийсь сум. Перед ним велика склянка пива. Патріот, не

спускаючи очей зо стіни, шукає рукою вуха від склянки. Як налапав, то сум з обличчя тікає, а сивий вус ледви помітно рухається. Нараз патріот хилиє хутко голову в долину, а склянку підносить у гору. Не надумуючись пє пиво, а потім спідною губою обтирає докладно той вус, що рухався. І знов удивляється в стіну, а по обличчю пересувається сум. Реставратор розмовляє з тим старанно виголеним панком саме про патріота. Славко підслухує.

— „От дивіть ся на того пана!“ — говорить реставратор якомсь від нехотя, лїново. — „Він приходить регулярно в осьмій годині, а відходить у пів дванадцятої. Хоч годинник би зле йшов, то його се ніколи не змінив. То питаю ся вас, чи під ним не змістив ся копа яєць? Порахуйте, півчварта години, кілька нафти би заощадило ся!“

Старанно виголений панок у противенстві до господаря говорить хутко: — „Але ж, добродію! уважайте, що таке крісло, чи стільчик іще би треба придумати, а машина є вже готова. Трохи нафти їй за три тижні курята вилазять. А я для вас постараюсь о десятьпроцентову знижку їй доставлю вам під гарантією машину в найліпшій гатунку. Скоро ж хочете на рати, нехай буде на рати. Даю вам слово чести, що для вас ратальна сплата не буде мати впливу ні на ціну, ні на доброту товару.“

— „Чи рати чи готівка, то мені все байка!“ — відповідає реставратор поволи їй від нехотя. — „Я рахую, що мені не виплатить ся купувати нафту. Радше вже в бабів скупувати курята. Хоч трохи дорожче та без клопоту. А так як би такий столець, чи крісло, а найліпше фотель, то вже розумію, що був би зиск. Мені тільки з дива не сходить, що коли ви торгуєте такими машинами, то чому би вам

не справити такі стільці? Бо як би нафта все держала однакову температуру, то розумію. Але самі кажете, що в машині є вентилятори для регулювання тепла. Чом же би в таких стільцях не міг бути на споді вентилятор?“

— „Уважайте, добродію“, — відповів старанно підголений панок — „що сказав би вам той сивий гість, як би так нараз зацєпали під ним курята?“

Реставратор знов заговорив поволи, а ще до того якомсь зневажливо, буцім хотів запевнити підголеного панка, що не дасть ся здурити.

— „Що сказав би мені той сивий гість?“ — повторив питання реставратор. — „Може би настрашив ся тай годі! Кельпер перепросив би його, що, мовляв, стала ся помилка, вибачайте, добродію! тай підставив би йому свіжі яйця. А з рештою на два дни перед наклїюванням можна би взяти столець на нафту. Ви мені все гудите такі стільці, а я знаю для чого. Говорім собі ясно, по правді. Масте на складі багато машин та хочете їх позбутися. Я се розумію. Але з другого боку послухайте ви моєї ради, переробіть ті машини на такі стільці. Без кошту не обійдеться ся, але я міркую, що оборот буде великий!“

Підголений панок зачав проклинати душу їй тіло тай давати слово чести від звичайного аж до найсвятїшого, а все те на доказ, що він зовсім не має наміру обдурювати реставратора, але таки на правду має те переконанє, що такі стільці не мали би практичного пристованя.

— „...бо поміркують собі, добродію, як би такий гість заглянув під себе? Або що ви зробите, як він піде до дому?“

— „Про се нема жури“ — відповів реставратор. — „Я знаю своїх гостей. До мене

приходять самі Русини. Вони пильнують корчми, як ока в голові. Жаден не спізнить ся на секунду! А за те нема страху, що загляне під себе, він дивить ся на секунду або на стіну. А як піде один до дому, то на його місце прийде два. Ось побачите, пунктом пів дванадцятої закрадати муть ся попід стіну хильцем як заяці до сепаратки. Вони там у карти грають. Пересидять до білого ранку. Висиділи би яйця струсній, не то курячі!“

Дальшої розмови Славко не чув, бо надійшли три його товариші. Один із них у помнятій вишиваній сорочці повідомив Славка, що його шваґер прийде аж пізніше, бо стрітив ся з якимись знакомими панками. А другий товариш, малий чорненький, як лиш привитав ся зо Славком, то зараз зігнув ся трохи, спер ся долонями на коліна й плакав. Сльози капали на землю. Славко здивував ся. Але як добре придивив ся, то переконав ся, що тої чорненький не плаче, тільки смієть ся так щиро. Він якось дивно сапів, знимав ся, очевидно, щоби промовити, але йому не ставало духу й він знов хилив ся. Обтирав очі пальцями й стріпував слюзи на землю. Не зараз здобув ся на бесіду.

— „Славку... Матчуку... а ти що?!“ — говорив чорненький захлипаючись. — „Та ти маєш свідства з трьома іспитами?“

Славко перелякав ся: — „А ти ж відки знаєш?“

— „Адже твій шваґер казав мені, ти йолупе!“

Славко заговорив хутенько: — „Прощу тебе, не кажи нічого шваґрови“.

— „Та я вже сказав“ — відповів чорненький і знов схилив ся до сміху.

— „Свиня!“ — сказав Славко й засумував ся.

Всі три кепкували собі зо Славка. Він боронив ся з разу, а потім перестав. Пив із ними пиво й одно слухав, а друге пускав мимо. Мозок його працював тяжко. Думав над своїм забобном.

Який же він до лиха консеквентний, тої забобон. Ледви Славко встиг викинути з свого серця ту вічну грижу через Краньцовську, ледви зачав позирати весело на світ, ледви зачав тішити ся з того, що втік від вороницької обстанови, аж тут на! мавш! Новий клопіт і то зовсім із несподіваного боку.

Не так журился Славко тим, що сталось, як радше дивував ся тою могутістю, тим — так сказати — маєстатом своєї теорії.

— „Я її ще не був добре порозумів. Коли вона мене була виратувала від тої загибелі, від тої безодні, то мені, дурневи, здавало ся, що ся теорія ласкава для мене як рідна мати. Що вона поблажлива, що часом милуєть ся й відступає часом від безоглядного приміювання своїх постанов. Аж бачиш, братчику, що так не є! Се не є рідна мати, тут нема ніякої ласки! Тут невмолила консеквенція. Незмінні правила, сухі параграфи тай годі!“

XI.

На другий день по відїзді Славка зачала ся слота. Дощ падав видимо й невидимо, бо навіть у середині в хаті було воґко. З разу всім було байдуже; от дощ то й дощ, чи в пору, чи не в пору, а він мусить своє відпадати. Імости навіть здавало ся, що се природа плаче за Славком. Йї таки було жаль за ним. Хоч нікому й не

признавала ся, бо вже така вдача в неї, що всяке почуванє ховала глибоко в своїм серци потай усіх, а все таки не раз і не двичі тяженько зітхнула, нагадуючи собі Славка. Правда, не багато вона його на день видала, не велику з ним бувало розмовоньку мала, отже все їй легше було від самої думки, що він біля неї.

Але дощ не вгавав. Стали люде показувати своє невдоволенє з нього здогадами, коли він уже раз перестане.

— „Се допевне триднівка!“ — здогадувались.

Еге! Добра триднівка, що вже п'яту днину сипле неначе з сита. Хляпавка, не триднівка! Ще котрий посіяв озимину, то махав рукою: — „Е! Не багато він завадить“.

Але котрий не сів, то вже брав ся сварити: — „Но міркуйте ж собі, наважив ся працю змарнувати!“

Як же минула вже третя триднівка, то люде свистали: — „Фьт! Зогниє бульба на ні на що!“

А дощ не переставав. Рівненько, все однаково: цяп-цяп, цяп-цяп. Не спішить ся, має час: цяп-цяп, цяп-цяп! Не вмучить ся, не спочне й на хвилинку: цяп-цяп, цяп-цяп! Не слухає ні просьби, ні проклятиє: цяп-цяп, цяп-цяп! Куди рушити ся, де поступити: цяп-цяп, цяп-цяп! Чи їси, чи спиш: цяп-цяп, цяп-цяп! Старі люде ані тни не могли собі нагадати такої довгої слоти, а то таки: цяп-цяп, цяп-цяп! Молоді ж перестали вже вірити, що колись та може ще настати на світі якась погода: а то таки цяп-цяп, цяп-цяп!

Цяп-цяп та цяп-цяп, а щоб тобі матір пороло!

Ось вам, люде добрі, рідний край!

Здавало ся би, що в таку слоту найбільша пудьга панотцеви. Отже ні! Він завсїди десь пропадав сполудня, а приходив аж на вечерю. Їмость передумувала, де він може пробувати й ніяк не могла здогадатись. Не любила допитуватись, але кортіло довідати ся. Перечула через люде, що в читальни. Одначе, щоб він там робить день-у-день? Не вже ж послухав отця Тріщина та хоче відстрашити людеї від читальні? Се ж би було дуже погано!

— „Піди но, Пазю, до читальні на підслухи, що там панотець, разураз так довго робить? Але, знаєш, потаємци, аби ніхто не помітив“.

— „Добре!“

Потаємци, крадьки, нахильця, непомітно, потихеньки — се Пазя вмів, не треба ї вчити!

Стала собі в крамниці в сїнях за дверьми тай наслухала.

В середині сиділи читальники тай сумно кивали головами. Поміж ними Сенько Грицишин спер ся ліктями на коліна й розповідав щось уже десятій раз за вибори.

— „П-приходить до м-мене в вечір, ж-жінка коло печі, а я сижу на л-лаві. Що ж — каже — Сеньку? Н-нераз ти мені послужив, п-послужу й я тобі тепер. Давай — каже сюди ль-легітимацийну карту. А м-м-м...“

Не міг докінчити, зітхнув. Спустив голову в низ і спер її на долоні.

— „А м-мене щось як би ножем у саме с-серце. Не д-дам, кажу, пане жонцо. А він мені: Даси — каже — не бій ся. Бо я подам тобі п-просьбу п-писемну. Виймає з кишені п-паляруш, добуває дві п-паперові с-с-с...“

Зітхнув знов, покрутив головою й забирав ся до дальшої бесіди так, неначе би мав зняти тяжкий камінь із землі проти себе. Слухачі кивали сумно головами.

— „Дві паперові с-сотки, т-такі с-синенькі. Змальована на них така делікатна панна із синіми чічками: д-держить у руках такий вінок д-довгий. Написано номер с-сто. Є її по нашому: с-сто корон. А що — каже — тепер д-даси? С-сі гроші д-д-д..“

Замовк, ніби пригадував собі, що сталося далі.

— „...для тебе, каже!“ — аж крикнув Сенько. — „А я п-посунув ся на л-лаві в сам кут тай справив п-проти нього обі д-долоні. Б-ба ні, кажу, пане, се не для мене, с-се для х-рунів! А він таки: б-бери, каже, бо сховаю! Ховайте, кажу, таки ліпше б-було би, як би-сте були не виїм-м-м..“

Аж голову похилив на бік, так тяжко прийшлося йому вимовити се слово.

— „... м-мали!“ — промовив у кінці наче горіх розкусив. — „Він до мене: Сеньку, каже, та що тобі стало ся? Чи ти не при п-пам'яті? Чи ти мене не пізнавш? Адже ж, се я, К-краньцовський, що нераз у тебе начував тай м-маю надію ще н-не раз п-переначувати. Проше, кажу, запрошаю вас к-красно, кільки хочете тай к-коли хочете. Але голос мій п-підє однако на Сосновича. А я тобі, каже, п-присягаю, що Соснович не буде послом. Не може бути, бо я вже знаю, як де пішли правибори. Чи по п-правді, каже, чи не по правді, то вже Шубравський має більшість голосів у кишени. Ти собі не д-думаї, каже, що се загальне голосованє, тут виборці. Ціле, каже, село може бути за Сосновичем, а виборець один за Шубравським. Мені, каже, не треба твого голосу на те, аби Шубравського зробити послом, бо він буде й без того послом. Лиш мушу про стид мати твій голос. Бо подумаї собі, каже, яке би було у мене лице перед панами, що я голов-

ний агітатор Шубравського, а виборець із мого села та голосує на Сосновича. Але я йому кажу: Шкода, кажу, пане жонцо, вашого труду, бо я свого слова не скасую. А він мене не слухає, наставив гроші тай каже: Бери! Я, знаєте, розложив отак руки..“

Сенько випрямив ся й розвів руками.

— „Р-ріжте, кажу, мене! Б-беріть, кажу, ніж тай таки ріжте!“

Знов спер ся ліктями на коліна, спустив голову в долину й крутив нею. Потім відкашлянув і говорив далі:

— „Ех! ..Ех! ..Ех! ...Лишив він мене, каже, що я дурний або п'яний. Береть ся він до жінки. Я таки з-задеревів на лаві. Що ж ви собі гадаєте? Б-баба своє знає. Вона то видить, що мене д-д-д..“

Замовк, підняв полу тай обтерав очі й ніс.

— „Ех смотолока!“ — виправдував Сенько таку наглу перерву. — „Баба знає те, що м-мене довги т-тиснуть. Лиш д-дивіть ся, а г-грунт на ліцитацію. Тай по м-мині. Отам до песьої матері! Ех! смотолока проклята!“

Знов обтирав полою очі й ніс. А люде кивали сумно головами, достоту як на похороні. Ніби Сенько справляє поминки по найстаршій синові тай розповідає, який небіжчик був добрий.

— „Але баба йому вповідає: Се, каже, не мое діло. Аж мені лехше зітхнуло ся! Гадаю собі: Слава Богу, що хоч ти мене не ріжеш. Та бо він від жінки не відступає. Будь, каже, хоч ти розумна, не диви ся на варіята! (Аякже, варіята з мене зробив!)“

— „От як воно на світі маєть ся!“ — обізвав ся Павло Гаєвий. Він говорив уже десятий раз сі слова на тім самім місци Сеньково оповіданя.

— „Не диви ся, каже, на варіята!“ — повторив ще раз Сенько, — „бо він, каже, так як не при собі. П-прийшов, каже, якийсь вітрогон, якийсь обірванець таї завернув ім усім голову. О! к-кажу, пане, я се не з-зволюю говорити! М-можете, кажу, називати мене варіятом, пняком, як, кажу, хочете, але на П-потурайчина, се ні! Він, кажу, нам очі втворив, світ нам показав...“

— „Правда!“ — обізвали ся гуртом.

— „А жонца мені каже: Не обзивай ся, бо я до тебе не говорю. Таї знов до мові: Ти, каже, нагадай сему варіятови (показує пальцем на м-мене), що його з д-довгів не видно, а як тепер не з-зарагуєть ся сими грішми, таї каже, п-п-п ...Ех! смотолока! ...п-пропав, каже, як пес у ярмарку. Я знов з-задеревів на л-лаві. Підійде, гадаю собі, б-бабу, бігме, п-підійде! Та вона, б-бідолашня, лиш те й р-обить, що як подивить ся на свої дь-діти, а ніби на м-мої другі, таї п-пла... пла... Ех! смотолока, нежит такий паскудний!...“

— „То з слоти!“ — потакує Павло Гаввий.

„Не перестась льяти!“ — згоджуєть ся Петро Оскомюк за лядою й протягаючи руки в гору позіхає на весь рот: — „О! ..о! ..О!“

— „А м-моя таки“ — розповідає Сенько далі — „а моя таки (дай їй Боже здоров'я!) каже до жонци: Не хочу я, каже, такими грішми доробляти ся. Д-довго ще її К-краньцовський мучив, а вона таки ні таї ні! П-пішов він із нічим. Але падію ще має; ви ще, каже, до ранку змякнете. А на другий день та йти би до міста голосувати. Що, кажу до баби, лягати мені, чи як? Лягай, каже, заки він надійде, то я тебе виряжу. Ліг, я, сон мене не береть ся. Так мене шось мулить, мулить, мулить...“

— „Рахувати, сколотив гадки“ — піддає Гаввий.

— „А як же!“ — згоджуєть ся Сенько. — „Геть ісколотив! Уснув я не зараз. М-може спав пів години, а може й ні. Б-будить мене м-моя. Видко й вона не спала! Уставай, каже, бо жонца вже під дверми. А то ще зовсім темно. Тікай, каже, задними дверми. Ухопив я на помацки свиту, капелюх і ременець таї тікаю таки розперезаний“.

При сїм слові Петро Оскомюк счервонів ся, а потім посипів. Схилив ся під ляду, виймив газету й буцім глибоко зачитав ся.

— „Най Бог простить, підпережу ся на дворі. Тікаю босий у дебру, навіть хліба не було коли взяти. Гадаю собі: Нема вже чого до дому вертати ся, п-підію просто до міста. Бо тут він мене найде. Іду деброю в опеньківський ліс таї усе собі гадаю: Се не буде добре. Як він уже на мене паважив, то не дасть мені спокою, п-поїде за мною на в-здогін. Ліпше мені перечекати в лісі, нехай пробіжить. Зійшов я з дороги, ліг за смереку, таї наслухую. Отут ти мене не найдеш! Чую, дур-дур-дур! іде. З-затаїв я в собі дух, ані писну! Як уже проїхав, п-підношу ся легонько, заглядаю, куди іде. Зоряло вже, то й видно мені. П-поїхав на Підопви. Ти туди? гадаю собі, отже я на Берберівку! Хоч далі, але вже ти мене не найдеш! П-приходжу до міста, сонечко зійшло, показує красна динька. Шукаю я наших. Є, стоять купками таї обзирають ся, чи не надходить де жандар, бо зараз розгонить. П-питаю ся, що там чувати? К-кажуть: Зле! Мало наших. Ніби всі села за Сосновичем, коли ж бо виборці хрупні, геть позапродували голоси. Але ще ріпно маємо падію, багато з тих хрупів не поприходило. Іду я до голосованя, дивлю ся, при ко-

місії сидить наш жонца. Нагадав я собі всю н-неправду, якось мені так серце с-стиснуло... Ех! смотолока!... Віддав я свій голос тай не вступаю ся; став собі за дверми тай пишу, як хто голосує. Піп із Підошвів — на Шубравського, отой Василь із Берберівки, що хотів другої читальні — на Шубравського..“

— „Та не бий?!“ — аж плеснув у долоні Павло.

— „Се ще батка“ — розповідає Сенько; — „прийшов хрунь тай голосує. Але ж бо то почитують якогось Івана Підогнаного, а то приходить голосувати Мошко Райфур той, що шкіри продає на малім ринку. Гей, люде! Гей, люде! Н-не знаю, чи я би тепер на таке зважив ся, але тоді якийсь мене такий жаль розібрав, така туга, що гадаю собі, як смерть, то й смерть, як шибениця, то й шибениця. Виступив я перед комісію тай кажу: Я н-не зволяю йому голосувати, се не є ніякий Іван Підогнаний, се — Мошко Райфур, я його знаю. Ей! Як схопить ся той комісар, що був у нас на правиборах, та до мене: Мовч, каже, хаме! Тебе хто сюди кликав?! Берце його, каже, до арешту! А жандар як ізпід землі вродив ся. Уже мене ловить за рукав. Але пан жонца (дай йому, Боже, здоровле!) визволив. Най пан йому, каже, да спокій. А до мене: Ти, каже, Сеньку, вступи ся геть відси. Вивів мене за двері тай каже: Зачикай на мене, я тобі маю щось уповісти. Виходжу я на двір поміж наших: Зле, кажу, дуже эле! Піп Тріщия із Підошвів та голосує на Шубравського. Не встиг я се вимовити, а піп осьде, мені над головою, каже: Неправда, я ні на кого не голосував, бо нема такого кандидата, як би я собі бажав. Е! — кажу — панотче, один із нас бреше та не я. Ось у мене карточка, як хто голосував. Тай тиць йому ту

картку перед очи, що я собі записував голоси. А він тоді до нас усіх (ну, міркуйте собі!) сварити: А ви, каже, сякі-такі! То я священник та маю голосувати на безбожника?! Дивіть ся, каже, ви закляті радикали, пекло під вами горить! Та эле трафив, бо люде йому не стерпіли. Ти, кажуть, рабіне жидівський, а ти кого пеклом лякаєш?! Іди, кажуть, там межі своїх парафіян пейсатих та налякай їх трохи пеклом. Ми не потребуєм, кажуть, факторів до Господа Бога. Як нас гріхи не пустять до неба, то й фактор нам нічого не допоможе. Змили йому голову в порядку.

— „Зачикав я на Краньцовського. Бере він мене на шинок тай гальбить. То, каже, добре, що ти так твердо своє втримуєш, але, каже, эле, що ти такий дурний! Я ж тобі присягав ся, що Соснович не вийде. Твої д-дві сотки, каже, поміж Жидами, шкода тебе. Добрий він чоловік, той жонца, тільки щось йому пороблено; водить його якась біда світами та лиш колись почувмо, що застряг у бульбоні!“

Петро Оскомюк, що доси дивив ся в газету, тепер глипає спід лоба, чи слухачі вже забули, що Сенько втікав із хати розперезаний. Завважує по їх обличю, що вони сумують ураз із Сеньком і не знають, як його потішити. Береть ся він сам до сеї штуки, одначе завдає Сенькови лиш більшого жалю.

— „Ото раз! тай такі суми платили за голос!“ — говорить Петро.

— „Ой п-платили! Вірну вам правду кажу, що платили. Отак-о на долони показав мені д-дві сотки. Т-такі новенькі, с-сині. Пашна змалювана на них із вінком тай написано й по нашому: с-сто к-корон. Ех! смотолока!“

— „Тай отак підийшов би чоловіка, що

міг би злакомитись!“ — обізвав ся віїт, а очі в нього ледви помітно всміхали ся.

Сенько кипув ся на лаві, неначе чого налякав ся її справив до віїта обі долоні: — „Що ви се говорите?! — крикнув з розпукою в голосі. — „А дай Боже, щоб я до дому не зайшов, щоб я своїх дітей не побачив!...“

— „Не кленіть ся, Сеньку, не кленіть ся!“ — заговорив хутко Павло Гаєвий. — „Як би ми були думали, що ви злакомитесь на гроші, були б вас не вибирали“.

Щоби закінчити вже розмову на сю тему обернув ся Павло Гаєвий до Петра Оскомюка: — „Читай, Петре, газету!“

— „Читай, брате, читай!“ — промовив Сенько з тою самою розпукою, як перше до віїта. — „Ой, читай, читай!“

Махав рукою над вухом, буцім обгонив ся від чогось.

Петро Оскомюк був читальняний читець. Ніхто так не знав прочитати газету як він. Вивчив ся читати гладко ще тоді, як час у панотця худобу та жбурляв камінем у корови. Він прочитував цілу газету від заголовка аж до оповісток. Таї читальники слухали терпеливо від початку до кінця. Таке читане звичайно перебивав хтось, що приходив до крамниці за справунком. Але се ніщо не значило, бо залагодивши справунок, читав Петро далі, не дбаючи про те, чи слухачі розуміють гаразд прочитане. З рештою її він і всі інші читальники привикли вже до того, що не можна всього вирозуміти докладно.

Оповісток слухали так само вважно, як і інших газетних статей. А віїт покористував ся навіть такою одною оповісткою. Спровадив собі з Відня „сто штук за одну корону п'ятдесят сотиків, а між тими штуками стійний го-

динник“. Прийшло йому з Відня цілих сто штук: Шпилька, ниточка, перо, папірчик то що, а поміж тим стійний годинник з бляшки з дротяним маятником. Ліп кружочка на маятнику не було. Певно забули вислати. Та віїт собі порадив; заложив на дротик намість кружочка малу барабульку. Таї воно цинало. Ще цікає її доси, хоч віїтів Петрусь кидає в „те“ піском, камінцями та тим, що лишень здужає підняти з землі.

Ще Петро Оскомюк не встиг дочитати ся до „живого“, піби до такого місця, щоби всі притакували, як до крамниці ввійшов панотець. Держав за привички обі руки на животі, аби людям було вигідно цілувати. Отже сею вигодою покористував ся лишень віїт, що вважав себе за панотцевого приятеля. Інші читальники від часу виборів забули, на що Господь обдарував панотців руками. Але наш панотець, видко, не переймив ще від отця Тріціяна його ідеї, бо не лаяв за те мужиків її свиньми, її безбожниками, її масохістами. Тільки Петро Оскомюк узяв ся читати, то панотець йому перебив:

— „Лиши тото пусте! Неважука нема?“

— „Нема!“ — відповів віїт. — „Але прошу, нехай панотець сідають, він зараз прийде“.

— „Гм!“ — сказав панотець і сів. Якась біда не давала йому супокоем і хвильки посидіти. Знов перебив Оскомюкови:

— „Лиши тото пусте! А може би за Неважуком післати? Бо я страх не маю часу“.

— „Підіть котрий!“ — говорив віїт і чухав ся в голову. Знав добре, що „пикотрий“ не піде, хіба він самий.

— „Ага! Нехай би котрий пішов!“ — обізвав ся Гаєвий і ледви помітно сміяв ся очима — „а ти тим часом, Петре, читай далі“.

Петро читав, віт журив ся, а панотець вертів ся на лаві, немов би сидів на грани. Аж ось надійшов Неважук. Вітт повеселів, а панотець схопив ся з лави й побіг просто до Неважука. Неважук також хлоп високій, то панотець мусів задрати голову до гори, аби дивитись йому в очи.

— „Лиши того пuste!“ — говорив панотець і махнув рукою в той бік, де стояв за лядою Петро Оскомюк. — „От Неважук скаже нам щось цікавіше“.

Петро зупинив ся з „пустим“, а панотець аж усміхав ся з удоволення. Як уже йому вдало ся покнати той упертий усміх, тоді заговорив до Неважука поважно:

— „Ти мені вчора казав, що капраль сварить більше вояків від капітана. Де ж се може бути? Адже капітан старший від капраля“.

Неважук пояснив, що хоч капітан старший, то за те не пробував раз на раз із вояками.

— „Ага!“ буцім дивував ся панотець — „тепер розумію! А як же капітан сварить?!“

— „Та як? Погано!“ — відповідає Неважук якось нерадо.

— „Погано! Певно, що погано. Сварки прекрасної ніде не найдеш. А ти кажи, як саме погано?“

— „Погано тай годі. Як же я се буду казати? Чи то мені зрештою голови держить ся. То вже давно минуло ся“.

— „От куди він мені заїхав!“ — говорить панотець трохи сердито. — „Се не може бути, аби ти геть усе забув. Адже мусиш щось тямити“.

— „Та як я маю се говорити? — аж просив ся Неважук. — „Погано тай стільки!“

— „Він усе своє!“ — сердив ся панотець. — „Я вже чув, що погано. А ти кажи як?“

Неважук тільки соромливо всміхаєть ся й мовчить. Панотець здогадуєть ся причини його мовчанки. Уважає за свій обовязок додати йому сміливости.

— „То нема стиду в такій річі. Ти говори правду, як було!“

— „Та як мав сварити? — зважуєть ся вже Неважук на відповідь. — „Ду фафлюхтер гунд! то що“.

По Неважукови пізнати, що він сі слова кинув відчпного й не думає їх більше повторювати.

— „Ду ферфлюхтер гунд?“ — запитав ся владуваний панотець, буцім не дослухав ся гаразд.

— „Та так!“

— „Ду ферфлюхтер гунд! То буцім: Ти проклята собако! Хи-хи-хи!“ З сими словами обернув ся панотець до решти читальників.

— „Но, а ще як?“

Неважук здобув ся тепер на найбільш простацьку лайку. Думав, що в той спосіб скараскаєть ся напасти: — „Та як? ...матір твою!“

— „Матір твою?“ — буцім не вірить панотець.

— „Та так!“

— „Матір твою!“ — переказав панотець і таки заходив ся від сміху.

— „А ти сварив?“

— „Я й бив!“

— „Навіть бив?“ Знов переказуванє й щирій сміх.

— „Та ніщо тобі ніхто за те не казав?“

Спомини про військову службу, про час безжурної молодости, додають Неважукови охоти й він розповідає вже з своєї волі, без примусу:

— „Мало що хибувало, а був би мене один новобранець засадив до ґарнізонового арешту. Чоловік усе чоловіком; роззім своє серце з тими новобранцями, бо не беруться науки, тай не одного шарнув у лице. Бо як що зле зроблять, то я відбераю за них ганьбу. Але один мудрагель стає на мене до рапорту, бешверуєть ся, що я його бив. Питаєть ся мене капітан, чи правда, а я кажу, що ні. А мужик дурний був тай буде. Намісь мовчати, а він каже, що я кожного бю. Закликав капітан усіх рекрутів, питаєть ся: Бе вас капраль Неважук? А вони всі в один голос: Ні! Капітан тоді до того, що бешверував ся: Не бреши другий раз, шість годин шпанґи! Отак він виграв зо мною. Але се ще не решта. Приходить неділя, по розказі, всі йдуть на спадер. Лишаю ся лиш я тай той, що бешверував ся. Думаю собі: Не буду я мати неділі, але й ти не будеш мати. Іду до його ліжка, кажу, що штрозак зле напханий, не має кантів. Бери, кажу, та набивай. Я собі сів на лавку при столі, а він товче буком свій штрозак. Минає година, я й не дивлю ся на його роботу, лиш ув одно кажу, що зле. А він просить ся: Бийте вже, каже, пане капраль, лиш пустіть. Е ні! говорю, бити при ваську не вольно. А він у плач: Бийте, пане капраль!“

— „Таки просив ся, аби бити?“ — дивував ся панотець.

— „Просив ся“.

— „Просив ся, аби його бити!“ — переказував панотець тай сміяв ся щиро як мала дитина. Потім випитував Неважука про всякі сорти військової сварки.

Усе йшло гладко. Неважук відповідав, панотець перепитував ще раз, Неважук потакував, а панотець переказував другим і тішив ся. Лиш не могли оба порозуміти ся на тій точці,

чи вояк відповідає коли на сварку старшому. Неважук казав, що ні, а панотець упер ся, що се не може бути. Він був певний, що старшому забракло би конценту до сварки, як би так вояк ані телень. Панотець знав, що непитаюму не вольно говорити. Отже все таки був переконаний, що старший десь певно нераз та сам спонукує вояка до відповіді, аби пайти собі причину до продовження сварки. Ото ж на сій точці не могли оба порозуміти ся. А саме: Неважук не розумів панотця, а панотець знов не хотів свою думку сказати зовсім виразно. Зачали навіть оба перечити ся. В кіпци панотець дав спокій тій справі, лишаючи її на другий раз. Постановив обдумати собі на самоті се питає так виразно, щоби Неважук його вирозумів докладно. На тепер перейшов панотець до иншої матерії, бо на вечерю ще було час.

— „А мене би так приймили до васька, як би я подав ся?“ — сказав панотець і прижмурих трохи очі, щоби йому було лекше фантазувати.

У його думках вириває неначе спід землі ціла компанія війська. Стоїть у два ряди. Панотець, піби капітан, ходить перед першим рядом і сварить. Зачинав від крайного. Його сварить за те, що гудзики зле пришиті. Другого за те, що рушниця не гаразд вичищена. І так кожного аж до останку. Потім дає команду: „Керт оїх!“ переходить на другий бік і має вже другий ряд на переді, а перший із заду. Знов зачинає від крайного.

Але Неважук не здогадував ся, які мрії гуляють у панотцевій голові при повисшій пантаню. Він бере річ по правді й так також відповідає на панотцеве питає.

— „Та куди вам, паоточе, до васька? Ви вже старенький, а там треба молодого“.

— „Що то старенький?“ — дивуєть ся панотець. — „Я ще потрафив би!“

Він думає „сварити“, але не каже сього в голос. Та Петро Гасвий зливає його студеною водою. Підсміхаєть ся якомсь хитро й каже:

— „Нас, панотче, муштрувати муть уже отам; на цвинтари“.

— „Я ще не хочу вмирати“ — говорить панотець і попадає в легкий сум. Потім нагадує собі, що вже час на вечерю. Відходить, але не забуває сказати Неважукови, аби завтра прийшов.

Та Павло Гасвий не був рад із панотцевих відвідин. Він таки крикнув панотцеві навздогін:

— „Адже ж ваш Іван також служив при воську, нехай панотець його випитають ся!“

Цілу ту подію бачила Пазя зза дверей, затирила собі кожде слово й понесла те все до імости.

А панотець вертав ся, сумуючи. Йому ще доси не приходила ніколи думка про смерть. Як же? Він „пестій долі“ та мав би вмирати?! Так таки покинути сей світ та лягти в могилу? Дивно! Одначе натяк Гасвого про смерть не давав йому супкою. Дійсно! панотцеві літа вже не віщують довгого життя. З другого ж боку панотець чуєть ся зовсім молодий. Житє перейшло йому дуже легонько, то ж він і не чув його тягару на собі. Воно так небагато дало панотцеві змісту, що здавало ся ще дуже коротеньким. Буцім панотець недавно лиш зачав жити. Правда, сварив уже всякого, навіть малу дитину сварив і чужу чуженицю, французьку бону. А все таки не хотіло ся панотцеві вірити, що на сім та вже й кінець.

Панотець затирав собі слова Гасвого про Івана. Се справді було би не зле випитувати ся Івана. Йому ж можна було завдати ще ті

самі питання, що вже на них відповідав Неважук. А попри те хто знає, чи не вдало ся б звідати й за такі річи, за які Неважук не знав.

Із такими думками пішов на другий день панотець до стайні. Одначе Іван, як звичайно, показав ся супроти панотця — свинею. Хоч у якій делікатній формі ставляв панотець свої питання, отже таки не одержав на них відповіді. З Івана було стільки й бесіди, що:

— „Ідіть питайте ся його (ніби капітана), чого ви моєї голови причепили ся?!“

Панотець розсердив ся: — „Я його питаю ся, як чоловіка, а він...“

— „То не питайте ся“ — перебив Іван.

— „А я, бігме, скажу імости, як ти мене тут чествуєш!“

— „То кажіть! Чи я бороню?“

— „Та ми з собою, Іване, слюбу не брали, можемо розлучити ся“.

— „А хоч би й сьогодні, то я не дбаю“.

Він таки не дбав. Такий був завзятий, що був би йшов на очевидну смерть, а не вмів нікому стерпіти.

Уже як панотець відходив від нього, то він таки не переставав відказувати. Проклинав ніби себе самого:

— „Аби мене шляк трафив з такою роботою. Бодай же я до завтра не діждав!“

Панотець ішов лютий і засоромлений. Але його вдача — хутко забувати те, що йому немиле, стала йому й тепер у пригоді.

Ще минуло кілька день. Слота не переставала, очевидно рік був якийсь незвичайний. Та як та вогкість прошибала всякого аж до самих костей, так само пудьга доберала ся вже до найвитревалішого. Від позіханя аж роти людей боліли. Всі поробились якісь заспані, ліниві, ледви ноги за собою волочили. А Юзько

той, що пошту приносить до панотця, та лінував ся вже до хати входити. Він мав наказано подавати пошту завсідки до рук їмості. Виконував сей наказ доси бездогадно, а тепер озми та ткни всі письма панотцеві в руки. Лиш через те, що побачив панотця на дворі та не хотілось йому потягнути ся ще кілька кроків до кухні. Не підозрівав Юзько, якої біди накоїть своїм непослухом їмостевому наказови!

Панотець побачив лист, до нього заадресований. Розпечатав його й прочитав. Своім очам не вірив, читав ще раз. Потім свиснув аж тричі й побіг до кухні.

— „А ходи ж сюди! А ходи ж!“ — говорив борзенько до їмості. Їмость глипнула на нього й перелякала ся, бо панотець був блідий.

— „Що стало ся?“

— „Та кажу ж тобі, ходи сюди!“ — говорив панотець і скривив ся так, неначе його боліло в животі.

Як прийшли, то панотець подав їмості письмо: „На! читай!“

А як їмость читала, то панотець приповідав і свистав: — „Фть! Ой-ой-ой! На! мавш! Твій син! Фть! Я казав іти на теологію. Коли ж бо ні! Ніхто мене не послухає. Фть!“

Писала Галя й зять до „коханих родичів“, що Славко не поробив ніяких іспитів, що його свідоства не є ніякі свідоства, а тільки так собі кусник паперу, записаного Славковою рукою, що він не думає брати ся за науку, бо не має до того покликання. Та за те тут у Занозові є вчителька панна Броня Смажак, що вона вподобала собі Славка, а він її, що вже обоє дали собі слово подружити ся. Усе в найбільшій порядку, не достав тільки молодятам до щастя дозволу й благословенства родичів,

бо світ дозвіл Галя й зять уже дали заздалегідь. Нехай же кохані родичі спроможуть ся на як найбільший поспіх та передадуть свою думку про сю справу зустне або письменно.

Першою думкою їмості по прочитанню сього листу було: — „А бодай же того Юзька дідько вхопив! Саме тепер він мусів доручити пошту панотцеві“.

Їмость була зла, але на Юзька. Коли б не він, то Славко міг би оженити ся тричі й панотець не дізнав ся би про те. А так не знати, що діяти, чи думати про молодого там, у Занозові, чи забавляти старого тут, у Воропичах? Але нехай старий тим часом дає собі сам раду, їмость же постановила займти ся долею молодого. З такою постановою справилась виїти, щоби на самоті все гаразд передумати.

— „Та куди йдеш? Куди йдеш?“ — кричав панотець, скривив ся, тріпав руками й підскакував хутенько на однім місци. Дозцаку як та маленька дитина, що має наглу, потайну потребу, а не може пайти пригожого місця.

— „Іду відповісти щось на лист“ — відповіла їмость супокійно.

Панотець не переставав тріпати ся й кривити ся: — „А я казав іти на теологію. Коли ж бо ніхто не хоче мене послухати“.

— „Я виджу, що ти хочеш сварити ся, а я тепер на се не маю часу“.

— „Але бо я казав іти на теологію!“ — вередував панотець без упину.

— „А може ліпше до воська, та мав би-сь кого допитувати ся, як там сварять?“ — По сих словах їмость виїшла.

Замкнулась у Славковій комнатці, що біля кухні. Їй було Славка дуже жаль: — „Ідолашиний!“ — думала їмость. — „Кілько він мусів зазнати мук лиш через те, що не хотів

признати ся, аби не засмутити матери! Пішов у чужі сторони як бідна сирітка таї ратував ся як міг; кинув ся на шию першій-ліпшій“.

Імось усміхнула ся жалісно при сій думці. Вона знала ту панну Бронцю. Властиво не виділа її ніколи, але чула про неї дуже багато. Броня була навчителькою таки в сім повіті, завзятуша Полька. Та попри те розходила ся про неї велика неслава; вона буцім мала дуже близьке, недозволене знакомство з шкільним інспектором, а те знакомство не лишало ся без „живих“ наслідків. Інспектора перенесено аж на Покуть, а панна Броня через півроку таї поплентала ся за ним. На їмостин рахунок Броня та має бути навіть старша літами від Славка.

Ах! та Ляшка проклята, вона відобрала її сина! Імось сердила ся.

І що ж тут діяти? У кого поради шукати? Коби хоч було з ким розмовити ся.

Імось знав дуже добре, що незабаром пан-отець жалувати меть ся перед нею, шукати ме в неї потіхи. Перед ким же вона пожалуєть ся, хто її потішить?

Тої Дибко, тої Дибко! Ба де він тепер, що з ним дієть ся? Чи хоч живе ще на божім світі?

Увижаєть ся він їмости все ще таким молодим, майже як її Славко.

Ніхто її не зрозумів. Зрозуміла би тільки Потурайчинова мати. Як би так їмости її знала, пішла би до її бідненької хатчини таї сказала б: — „І мені хотять відняти сина!“ — Більше не говорила б ані слова. Бо їмось не має того звичаю, щоби розповідати людям усі таємниці. Отже тепер почувас потребу хоч трошечки відкрити своє серце. Вона знав, що ніхто їй не годен порадити, що вона сама

мусить найти якусь раду таї таки найде її. Але ся подія така незвичайна, так міцно доторкнулась їмостиної душі, що конче-конче треба перед кимось хоч одно-одвісіньке словечко сказати.

Бо чи подумана се річ, щоб її син завязував собі світ із такою Ляшкою, що про неї її добре слово сказати годі?! А Галя таї зять також як ті нерозумні діти.

Він собі її вподобав!

— „Де ж ти міг собі її вподобати?! Ти вподобав собі її достоту так, як та бідна сирітка мусить уподобати собі службу в дворі, коли дома нема що раз укусити!“

Не вже ж і коло її сина такі злидні?!

У прирівняю до сеї примусової женьячки здавались їй ті Славкові вигадані іспити такою марницею, що вона про них навіть думати не хотіла. Міряла те все своїм жіноцьким світоглядом, що „завязати собі світ“ се важніща справа, аніж здобути спосіб до життя.

Заки зважила ся на якусь одну постанову, одягла ся, взяла парасолю її пішла до Краньцовської. Вона знала, що Краньцовська була завсіди приязна до Славка, що навіділа його, через те була певна, що її слово найде в серци Краньцовської щирій відгомін.

Коли Славко оставив Краньцовську засумований, то вона догадала ся доразу, що ніякі оправданя їй нічого не допоможуть, що Славко таки погніваєть ся на неї. Заки була хора, то се її драгувало, але як подужала, то була рада з того. Бо що їй найгіршого могло стати ся? В найгіршій разі прийшло ся б їй перепрошувати його. Се ж для неї не становило нічого неприємного. А може ще її поготів! Усякі перепросини затісняють лиш приязнь поміж загниваними, дають їм змогу пізнати себе ближче.

Краньцовська ж була певна, що Славко погнівався на неї зовсім не з ненависти, але власне для того, що її навидів. Ото ж і перепросини підуть їй дуже гладко.

Вона була би дуже радо зарядила сходи з Славком зараз тоді, як поздоровіла та тільки перебила їй у сім її тета, що як раз приїхала до неї трохи на селі побути. Тітка приїздила що року в тім часі на „віддих“. Пробувала в неї майже цілий місяць і за той час Краньцовська що дня наїдала ся страху, що ось Славко зявиться таї знов дорікати ме їй за те, що нема нагоди стрічати ся з нею на самоті. Але Славко не приходив. Мабуть тому — була в неї така думка — що тітка сидить їй на голові. Видко хлопець порозумпїшав та знає, коли можна, а коли ні.

Скоро тітка відіхала, то Краньцовська дожидала Славка що днини. Одначе за той час устигла вже трохи відвикнути від нього. Правда, вона бажала собі зустрітти його десь, але сама визначувати сходи не могла вже так легко зосміливити ся. Мала надію, що він здогадаєть ся та сам приїде. Коли ж він не приходив, то вона разураз уявляла собі його забурмосаного, надутого таї думала при тім: — „Люба, стара дитино, не гнівай ся! Ось я завтра піду й перепрошу тебе!“

Отже те „завтра“ відскакувало все на „позавтрю“. Краньцовська зволікала, сама не знаючи для чого. Тим часом настала слота, що годі їй носа на двір указати. Краньцовська дожидала, аж слота трохи уйметь ся. Тоді придумав собі причину відвідати панотця таї при тій нагоді заманить Славка до себе. Одначе ся безпереставкова слота не тільки зупиняла Краньцовську виконати свою постанову, але надто денервувала її. Приходили такі дни що Крань-

цовській було зовсім не до любощів. Її подруг зараз по виборах завдав собі нову вандрівку й не міг виконати її до сьогодня.

Хоч перед тим здавало ся Краньцовській, що вона вже до того звикла та що знакомство зо Славком заглагоїть їй усі прикрости з тої причини, отже тепер навіяла слота на її душу давну журу. Краньцовська забувала вже на Славка таї журила ся.

Отакою застала її їмость.

— „Ох! лишіть, пані, пехай я тут посижу!“ — просилась їмость, коли Краньцовська забирала її з діточого покою до світлиці. — „Я так промокла, що не хочу наносити вам вогкости до всіх комнат“.

Але Краньцовська не згодила ся на те, зятягла їмость майже силоміць до світлиці. Так була заклопотана їмостиним приходом, що майже не чула її оправдуваня за нанесенє вогкости. Через те, що їмость — Славкова мати, що він схожий на свою матір. Ся обставина викликала параз у голові Краньцовської думку, що її заходи зустрітти ся зо Славком — річ заборонена. Такі думки не приходили їй до голови при мужеві.

А ще повиділо ся Краньцовській, що їмости прихід та стоїть як небудь у звязку з тими її заходами. Вона бояла ся по просту допустити їмость до слова, щоби не почути від неї докорів за Славка. Через те — коли вже засіли в світлиці — намагала ся Краньцовська як мога пайширше розповідати їмості про свою гризоту ізза нової вандрівки її чоловіка. Буцим просилась у їмості, що „бачиш яка я нещаслива! Чого ти хочеш від мене?“

Їмость завважала те заклопотанє. Але вона собі пояснила його тим, що Краньцовська журить ся новою вандрівкою. Се як раз переко-

нало їмость, що Краньцовській тепер не до слуханя чужих жалів. Отже се переконав не відвело її від того, щоби не пожалуватись. Їмость мала тепер таке почуванє, як та людина, що понаде нараз у велику потребу тай біжить, спотикаючись і розтручуючи прохожих, просто до доброго знакомого згичити грошей. Добре знакомий, не догадуючись навіть, чого та людина прийшла до нього, зачинає жалувати ся перед нею, що тепер тяжкі часи, не має при души ані зломаного гроша. А „людина з потребою“ в туж мить благає його: — „Бій ся Бога, чоловіче, позич мені хоч яку сотку!“ Отак же й їмость заговорила:

— „Знаєте, пані, Славко поїхав до Галі...“

— „Поїхав?“ — дивувала ся Краньцовська, а те заклопотанє її ще більше росло. Вона вже боялась, що Славко признав ся перед їмостею до всього. Що навіть дізнав ся відкись про її потайні думки й висповідав ся з них перед матірю.

— „А там зловила його якась учителька, Броня Смажак, і вже обоє дали собі слово пібрати ся. То не штука старшій панні здурити молодого хлопця, що ще не має ніякого до-свіду!“

Тай стільки. Більше їмость не говорила, хоч як ішла сюди, то мала намір відкрити перед Краньцовською цілу свою душу. Сих кілька слів вистарчило їй зовсім, щоби успокоїти ся. Тепер бачила ясно, як і що їй робити. Не потребувала від нікого помочи ані поради. Їй вдача, не признавати ся перед ніким до своєї жури, що була на хвилику її оставила, вернула ся тепер знову на давнє місце.

Краньцовська зблідла й заломила руки. Сама не знала чого, але перелякала ся так, що серце їй завмерло в грудях.

— „Що ви, пані, кажете? Броня? ...Смажак?...“ — говорила ледви переводячи дух. — „Адже се буде та сама, що вчителювала в нашім повіті“.

— „Та сама!“

— „То як же се може бути? Хіба ж пані її не знають? Не чули пані нічого про неї? Адже вона мала з інспектором дитину... тай задушила її. Про се ж знає ціле місто, цілий повіт!“

Аж губи їй поблідли. Дивила ся на їмость великими, непритомними очима. Потім ухопила ся руками за голову й говорила з притиском кожде слово:

— „Пані! Я догадуюсь... Я знаю допевне, в який спосіб вона зловила пана Славка!“

Була переконана, що в той самий спосіб, як Варварка. Не тільки була переконана, але тепер у своїй уяві навіть бачила докладно, як Броня примилуєть ся Славкови, як його під-мовляє...

— „Яка ж я була дурна!“ — думалось їй.

— „Я бояла ся поговору, неслави. Я бояла ся, що — пристаючи з ним — затеряю зовсім супокій душевний. А тепер маю супокій! Маю супокій! Радуй ся ним!“

— „Ех! Якаж я була дурна!“ — забула ся й сказала в голос. Але зараз стямила ся. — „Яка ж я була дурна, що я не сказала панови Славкови, що то за зїлячко та панна Броня. Адже ми не раз розмовляли з паном Славком про неї“.

Їмость мовчала. Не надіяла ся найти в Краньцовській такої щирої дорадницї. Ще трохи тай прийшло ся б їмості успокоювати Краньцовську, щоби так дуже не побивала ся над Славковим нещастєм.

Краньцовська ж узяла їмости її мовчанку за зле.

— „Прошу ж вас, пані“ — благала вона їмость — „не легковажте собі сеї справи. Коли ви мати, коли ви любите свого сина, то вашим обовязком є доконче зарадити якомсь сьому лихови. Адже се був би чистий скандал для пана Славка! Чи вона йому під пару? Чи пан Славко потребує сього? Нехай пані не зволікають, аби не було потім за пізно!“

— „Але ж розумієть ся“ — оправдувалась їмость. — „Я до сього не допущу ніяким світом“.

Краньцовська нахилила ся до неї, заглядала їй миленько в очи й цікаво допитувала: — „Як же? як же? Що ж, пані, думаєте зробити?“

— „Попросту поїду до Занозова таї вибію йому ті нісенітницї з голови. Я власне прийшла...“

— „А найліпше“ — перебила Краньцовська — „а найліпше буде, забрати пана Славка сюди. Чей удасть ся нам усім у купі вговорити його“.

— „Я власне прийшла просити“ — кінчила їмость — „чи не були би пані ласкаві позичити мені повозки. Там така слота, що годі добити ся до стації на простім возі, промокнеш до нитки“.

Їмость зовсім не того прийшла. Одначе — дивуючись із поведеня Краньцовської — так успокоїла ся, що тепер їй ніяково стало, не маючи чим виправдати свій прихід.

Краньцовська встала й справила ся виїти: — „Але ж, пані ласкава, не тільки повозки, я скажу й коні заложити“.

Їмости зробило ся трохи моторошно, коли

побачила, що Краньцовська злагодила ся таки зараз її відвозити.

— „Та то ще не сьогодні“ — сказала не то здивовано, не то несміливо. — „Уперед мушу написати до дітей, щоби фіру вислали до стації. Найборше позавтра поїду“.

Краньцовська зупинила ся: — Певно! певно!... Ліпше вперед дати знати...“ — говорила ніби до себе.

Вже як їмость відходила, то Краньцовська ще наказувала їй, щоби не занедбала сеї справи. Найліпше розлучити їх, привезти Славка до Воронич. Краньцовська так розговорила ся, що зачала навіть оправдувати ся з того, чому вона не може їхати з їмостею. А їмость у сїм оправданю догадувала ся — на своє велике диво — такої думки, що Краньцовська не відмовила ся б їхати, коли б тільки їмость сього забажала.

Оставши ся самотою, сперла ся Краньцовська на поруччє від софки й задумала ся. Була в розпучї. Ніщо в житю їй не вело ся.

— „Погордив мною! Волів иншу. Видко, що я вже нічого не варт!“

Той образ у її души заворушив ся, сїнав ся, брав ся летіти далеко, далеко (шукав свого оригіналу) таї рвав при тїм її серце на шматочки. Вона схопила ся й побігла до вікна. Сперла ся ліктями, приклала чоло до шиби й гірко заплакала. А з другого боку зливав ту шибу дрібний, густий дощ. Неначе промовляв до неї: — „Таї ти, небого, береш ся супроти мене вилити тої трошки водички?!“

За той час, коли їмость пробувала в Краньцовської, то панотець прибігав кілька рази до кухні, допитуючи ся, де їмость подїла ся.

— „Мене лишила... десь пішла собі... так, як навмисне. А я журю ся. О, я таки журю ся!“

Панотець наслухав і допевнив ся вже на правду, що таки журить ся. Не міг собі пояснити ніяким способом, як воно могло стати ся, що хтось та зважив ся завдати йому журу! Се ж може йому завдати! Хто знає, чи тепер озьметь ся його голови спань, а живота їда?! Як же се може бути? Пестій долі, кандидат на многолітнє житє, прочував панотець, що жура не послужить його здоровлю. Треба її збути ся як найхутче. Коли ж бо їмость не приходить!

Бігав дрібненькими кроками по хаті з одного кута в другий: „Таки журю ся!“ — Зайшов до своєї канцелярії, став перед бюрком: „Отже журю ся!“ — Сів на отоману: „А все таки журю ся!“ — Вийшов на веранду, дивив ся на дощ: „Гм! Жура мене не покидає!“

На кождім місци журить ся панотець!

Нікому се й на гадці, як панотець журить ся?! „Де їмость?!“ Не вже ж він має сам своєю особою так нидіти з жури? „Де їмость?!“ Адже він сам самотний у сих хатах із своєю журою! „Де ж їмость?!“

Їмость надійшла. Панотець до неї:

— „Де ти ходиш? Я журю ся! Лишила мене самого, а я журю ся! Не можу собі ради дати. О, таки журю ся!“

Їмость подивила ся на свого подруга з ненавистю. Знала, чого він домовляєть ся. Шукає потіхи. А властиво бажає собі, щоби всякі клопоти, всяка жура перейшла з його голови на їмостину. Тепер вона не мала найменшої охоти вволити його волю. Обвинувачувала його в своїх думках за те все, що стало ся зо Славком. Правда, своїм звичаєм не говорила се виразно, але все ж таки натякнула:

— „То добре! Треба трохи й пожурити ся, на те Бог дав діти. Кождий лиш боїть ся,

щоби його — сохрانی Боже! — за ніщо голова не заболіла“.

Тай при вечери не подобріла їмость. Панотець їв, їв і нараз перестав. Витріщив очи й цямкав губами.

— „Гм! не можу їсти“ — говорив ніби до себе. — „Жура мене геть перемогла. Таки не буду їсти!“

— „Уже не влазить ся?“ — запитала ся їмость тихонько також буцім не панотця, але кого иншого. Ще не могла позбути ся ненависти й тої думки, що ся провинна по стороні панотця. Він же повинен був якось допильнувати Славка, адже сам до лиха кінчив якісь університети. Через такі думки робило ся гидко їмості, що панотець та допрошуєть ся докопешне від неї потіхи.

Але панотець не міг се порозуміти, що то вже такий довгий час, а ще ніхто не хоче за нього подбати. Він не привик до сього. Правда, і доси пераз їмость лишала його якийсь час без потіхи, коли була трохи люта. Отже ніколи так довго як сьогодні. Панотець дивував ся й ставав ся дуже нетерплячий.

— „От як вона мені, що не влазить ся!“ — говорив із докором. — „А мене їда не береть ся, бо я журю ся“.

— „Чи я тебе заставляю? То не жури ся!“ Аж у ночі дїждав ся панотець того, чого впоминав ся довше як пів дня. Коли перевертав ся на ліжку з боку на бік, не можучи заснути, думав, що їмость спить. Така думка завдавала йому великого жалю. Зачав голосно нарікати, щоби їмость збудити.

— „Мене сон не береть ся, я не годен уснути. Жу-у-рю-ю ся!“ — стогнав.

Їмость, розумієть ся, також не спала. Але тепер уже їй відійшла ненависть із серця.

Почувала ся вже до обовязку потішити по-друга.

— „Но-но! Не жури ся!“ — сказала ласкаво. — „Поїдем обоє до Запозова та я то вже якось полагоджу“.

Сі ласкаві слова неначе злизали журу з панотцевого серця. Обернув ся до стіни й зараз захаркотів на ціле горло. Неначе віз їхав по замерзлій груді.

Але як надійшов день, що їхати би до Запозова, то панотець засмутив ся. Де ж таки?! Ихати би майже два дни й одну ніч. Тричі пересідати ся, товкти ся двома локальними залізницями. Два обіди в дорозі, вечеря в дорозі. Ой-ой-ой! Ані ззісти, ані виспати ся. Таї за що? За яку покуту? За те, що Славко пописав сам свідоства?!

Панотець побіг до своєї канцелярії. Відчинив бюро, виїмив усі три свідоства й важив їх на долони. Пішли золоті ковніри, куди гладко! Не буде вже чим налякати пастуха Василька. А свідоства дивлять ся на панотця двокоронними стемплями й підсміхають ся. Чого вони так весело кліпають тими стемпльовими очима? Еге, чого! Як би мали так стемпльові ротики хоч по одному сотикови, то глумили ся б над панотцем: — „А ти, старий йолупе, думав, що се правдиві свідоства?“

Панотець прибіг із ними до їмості: — „На що він стемплі пописував? Но, міркуй собі! За шість корон стемплі! Таї вони вже ні до чого. Треба кинути в огонь, нехай отам попеліють разом із свідоствами. На що йому було псувати стемплі? Ніщо инше, лиш наважив ся навмисне зробити мені шкоду. Певно так собі думав: Чекаї, старий батьку, зараз я твої шість корон кину в болото!“

Їмость мовчала. Чи лиш удавала, що не слухає панотцевої промови, чи таки зіправди не чула її тому, що прибирала ся до подорожжя. А се додавало тільки завязтку панотцеві. Став собі біля вікна таї пробував віддерати ніхтем стемпель.

— „Фть! Таки пропало“ — свиснув панотець. — „Хто знає, чи не навмисне він їх так мощно поваліплював?!“

Подумав хвильку, а лице його прояснило ся. Замахнув свідоствами й сказав: — „Отже я таки не поїду, лишу ся дома. Як хочеш, то їдь собі сама“.

— „Чому?“ — запитала ся їмость. Не здивувалась ані трошки сею панотцевою постаповою. Догадала ся, що так буде, вже тоді, як лиш панотець зачав конозити ся з тими свідоствами.

— „Бо я його не хочу знати!“ — відповів панотець, замахнув свідоствами, аж вітер повіяв по хаті, таї притакнув собі завзято головою. — „Я його відрікаю ся; він не мій син, а я не його батько!... Таку шкоду, таку шкоду! Та ще взяв та попереписував стемплі. На збитки, аби пописувати“.

Їмость не перечила. Роздумала собі, що панотець лиш її заважати ме, а помочи з нього не буде ніякої. Зовсім напевно причепить ся до Славка за стемплі, а хто знає, чи й з маленькою Олею не посварить ся.

Але як їмость справила ся вже виїти, щобн сісти на віз, то панотець затрілав руками й стрибав на однім місци як та дитина в великій потребі: — „Та ти їдеш? та ти їдеш?... А Пази не скажеш, що має мені варити на обід?!“

— „Не бій ся, не пімрете з голоду! Я вже зарядила“.

Отже панотець не дуже вірив. Таки побіг до кухні:

— „Біжи, Пазю, їмость кличуть! Мають тобі сказати, що будеш мені варити“.

— „Їмость уже мені казали“.

Панотець затис кулаки й махав ними перед Пазиними очима:

— „Біжи, кажу, їмость кличуть!“

XII.

Було вже сполудня коли їмость доїздила до перестанку Занозова. Слота припинила ся, небо прочистило ся, лиш час до часу налітали ще хмари невеселичкі й розливали ся по землі рясним дощем. Ніби викапували вже останки небесної води на землю. Хоч вона мала вже тої води аж пога вуха. Та не лиш земля, але здавало ся, що й сонце від сеї слоти та промокло на скрізь; геть затеряло свою силу і в ряди-годи завмирало. Як тільки небо прочистить ся, то воно світить і гріє. Як же заступить його найменша хмарка, ого! вже завмерло. Студений вітрець потягає, настає холод, неначе би там не лишилось ані знаку з теплого сонечка. Отак завмирає ранної весни бжола в тіни. Летить вона проти сонця, брешить весело, як же залетить у тінь, дивись, уже закаменіла. Сяде на листок тай — труп бездиханний.

На перестанку зліз із їмостею якийсь Жид, гарно одягнений, з чорною бородою, з підстриженими пейсами. До нього причешив ся молодий парубок, загорнений у кужусі, а верх кожуха чорний сардак. Сардак був так туго натягнений на кожух, що на плечах морщив ся, а рукави відставали на боки й не могли

в ліктях згинати ся. Парубок із батогом підбігав за Жидом і приповідав:

— „А чи не з Вороничів?“

— „Ні!“ — відповів Жид не обзираючись.

— „А може таки з Вороничів?“ — допитував ся парубок — „бо тут фіра на вас чекає“.

— „Я маю свою фіру, дай мені спокій!“

Парубок став і оглядав ся заклопотано на всі боки. Їмость догадала ся, що се буде фірман від Галі.

— „Я з Воронич“.

Парубок поглянув на неї й усміхнув ся. Він був у баранковій шапці, насуненій аж на брови.

— „Може бути?! — сказав таким голосом, що треба було догадувати ся, що „може бути, а може й не бути“.

Але поїзд рушив, а парубок зняв ся на пальці, натягнув шнур і заглядав до кожного воза. Отворив рот і з якимось острахом водив очима за пробігаючими возами.

— „Та чого ти ще стоїш? Не віриш мені?“

Парубок відповів аж тоді, як поперед його очі промайнував послідний віз: — „Ну, а панотець же де?“

— „Видиш, що зема“.

— „Шкода!“ — сказав парубок і очевидно хотів ударити ся руками об поли, але не досяг, бо рукави не пускали — „а ми всю надію мали“.

— „Та хто ми?“

— „Люде в селі. Хотіли видіти панотця з таких далеких сторін“.

— „Чого ж ти хотів від Жида?“

Парубок знов поглянув цікаво на їмость і всміхнув ся: — „Я гадав, що се буде панотець“.

— „Тобі що таке? Та з бородою панотець?“
— дивувалась їмость.

— „А чому ж би ні? З таких далеких сторін. Ось Буковина під боком, а відти приїздить до міста на ярмарок попи такі бородаті, аж ну!“

Приглядався їмости цікаво й усміхався. Видко було, що він би дуже радо побалакав собі з їмстею.

— „А ти не витріщайся, але забирай пакунки“.

Коли парубок завважав, що їмость оглядає здивовано віз, то обізвався: — „А в нас є повуз, лиш тепер нема й гадки ним їхати. Коні би не витягли, таке болото. Ще найлекше би їхати саньми, бо санка не поринає так у болоті. Коли ж бо тут коло колії та не знати якого лиха понасипали каміня. Так попусвали дорогу, що не дай Господи! У сухе не поїдеш, бо камінь стирчить як кінські голови, а випаде слота, то диви ся, а дорога перевернула ся; болото з верха, камінь на споді. Дорога ніби гладка, а возом крутить, аж скрипить. Але то байка, коби добити ся до гостинця, та за гостинцем, то вже дорога наша, камінчика нема й на лік. Та най їмость сідають!“

Їмость оглядала віз і не знала з котрого боку вилізати на нього. Се була маленька деревляна скринька на чотирах колесах, а приступу до неї не було нікуди.

— „Осюда з переду“ — показував парубок.
— „Най їмость зіпруть ся на коня“.

— „Также?“

Дорога дійсно перевернула ся. З верху чорне болото, густе, лиш там, де повинна бути колія, видніли ся дві смуги, рідкого, розробленого водою болота. За те на споді, закриті від людського ока, чатували каменюки на колеса й

підкидали їх у гору. Коні спотикали ся, віз скрипів, колеса гримали, а болото шуміло.

— „То се той „інши съвят“? Та й поганий же він!“ — думала собі їмость, нагадуючи Галині похвали на Занозів. Їмость не привикла до таких доріг. Бачила доси лиш піскові дороги й гостинці. На пісках же слота не псує так доріг. Хіба що місцями змиває пісок та лишає водяні калабані, але з рештою пісок від дощу стає тугіший, а через те дорога твердша.

— „А мені Илько“ — хвалив ся парубок. Обернувшись до їмости, а плечима до коней тай не міг здержати ся від сміху. Його дуже кортіло побалакати з їмстею з таких далеких сторін. Він стільки наслухав ся від Гандзі про бойків, що хотів доочне перекопати ся, чи те все правда, що вона розповідала.

— „Хоч ти Илько, то диви ся до коней, бо ще заїдеш у рів“.

— „Е, ні! Вони до дому йдуть просто“, — відповів Илько, але все таки подивив ся на коні. Потім подумав хвилюк тай говорив далі:

— „А панич хотіли їхати зо мною по їмость тай потому обрадили ся“. Думав, що сею звісткою спонукає їмость, аби з ним розмовляла. Але їмость подумала собі тільки: — „Відний! бояв ся матери!“ тай мовчала. Йі зробило ся жаль Славка й вона посумніла.

Илько ж як помітив, що розмова не завяжить ся, то обернувшись до коней і також мовчав. Їхали так доброї чверть години. Їмости навтямила ся така повільна їзда.

— „А далеко ще?“

Илько борзенько обернувшись до неї,

— „Осьде перед нами гостинець. Переїдемо його в поперек тай там уже наша дорога. Буде лекше; каміня нема. Як би так сухо, то ми би

вже давно були дома. А так прийдець ся ще з години їхати“.

Отже показало ся, що було легше лиш сидіти на возі, натомісь для коней хто знає, чи не було тяжче. Віз загряз по самі оси таї хитав ся мов човен на воді, а коні западали по самі коліна в болото. Не було найменшої надії приспішити ходи.

— „А отсе вже наші поля“. — Илько показав батогом праворуч. Їмость побачила нивки з обмоклим, обслизлим кукурудзами. Вони поспускали до долу зівяле листя таї виставили голий лабуз, ніби прсущували своє жовте тіло, познимавши одежу. Їмости самії зібрало ся на балаканє з нудьги.

— „Ще кукурудзи в вас не збирали?“

— „Котре рані, то зібрали, а котре пізні, то ще ні. А їмость свої вже зібрали?“

— „У нас не садять кукурудзів“.

— „Таї у нас ні“.

— „А от“.

— „Сіють. То сіяні, не сажені“.

— „Та спромагають ся люде так далеко гній возити?“

— „А де ж се поле виділо гній? Тут іше гною не було від коли воно. Правда, кукурудз уродить і на гною, може ще ліпше, як без гною“.

Вони ж родили без гною через те тільки, що були неписьменні та не дочитали ся ще господарських книжок, що кукурудзи потребують гнозного ґрунту. Як прочитають, то не схотять родити!

З такою розмовою доїхали аж до села. Їмость ахнула, побачивши його. — „Такий се інни сьвят?!“ — Ціле село на одній купі в якімось величезнім ярі. Вулички вузьенькі, круті,

хати стріха в стріху, плоти високі, обліплені гном, чи болотом. Западня.

— „Сумно в вас“ — сказала їмость.

— „То лиш у слоту так, як сухо, то веселіще“.

Під плотом стояв хлопчик із торбинкою, через плечі, з одною босою ногою таї плакав.

— „Чого плачеш, хлопчику?“ — запитала ся їмость.

Намісь хлопчика відповів Илько: — „Се школяр. Іде до дому та загубив один чобіт у болоті. От як онде стирчить із болота!“ Илько показав пужавном на дорогу.

— „Іди ж йому подаї!“

Илько зліз із воза, схопив чобіт за вухо і витяг його разом із купою болота.

— „Бери, Андрійку, чобітки в руки, так борше зайдеш“.

А Андрійко як тільки переконав ся, що Илько вже на возі та не так хутко злізе, то крикнув за ним: — „А ти на що везеш Жидівку?!“

Илько помахав на нього батогом: — „Ой! А цить же! Та то їмость!“

— „Та така стара їмость? У такії великії хусці як Жидівка!“

— „Чикаї, чикаї! Ще я тебе колись зловлю!“ — крикнув йому навздогін Илько таї тішив ся, що хлопець назвав їмость Жидівкою.

На ганок проти їмости вибіг Радович із кріслом. Приставив крісло біля воза таї балакав безупину:

— „Цілую руці! Га-га! Такі несподівані гості. (У нього всі гості називали ся несподіваними). В кінци каже мені Галя: Та то вже час, аби мамця приїхали. А то така слота!... А в кінци чи там також були такі дощі?... До нас сьогодні прийшов якийсь жебрак... кажу

вам, мамцю, у кінці такий заболочений, лиш йому очи світять ся. Такий мені жаль бідолашного. В кінці... а татко чому не приїхали? Ми хотіли дождати на мамцю з обідом. У кінці каже панна Броня, мусимо заждати. Але ждемо годину, другу, нема мамці. В кінці каже Галя: Певне мамця приїдуть аж другим поїздом. У кінці... чи знають мамця? У нас була така велика индичка тай учера відкусила їй свиня голову. У кінці запхала голову до хліва, а свиня відкусила. Галя трохи не плакала з жалю. У кінці від коли Славко в нас, я ще не був у місті. Така кепська дорога! В кінці навіть по панну Броню посилаємо коні, бо годі пішки зайти. А Петро Курандас уже небіжчик. Е!... та мамця його не знали. В кінці він іще молодий чоловік. А богач... Але в кінці тут є ще більші богачі. Не знаю, чи мамця люблять фляшкове пиво. В кінці може вже сквасіло. А Славко дуже добре грає преферанса. В кінці де він так навчив ся? О! небоже! оженимо, оженимо. Я думав, що татко приїдуть, хотів порадити ся в одній справі. В кінці жадає від мене Гафія Курганюк метрики... Мамця не знають Гафії. Е! то дівчина...".

— „Бзус! Марія! Перестань уже, Микольцю, мене вуха болять“ — перебила Галя.

Але Микольцьо не переставав. Він тишив ся. А як собака з утіхи відчував непереможну потребу махати хвостом, так він відчував потребу махати язиком. Помагав їмості роздягати ся й не вгавав балакати. Відносив її одіж до шафи, держачи в протягнених руках обережно, буцім якусь скляну посуду, що бояв ся, аби її не збити або буцім якусь нечистоту, що бояв ся, аби нею не поваляти ся. За кожним разом, знімаючи з їмості одежу, схиляв голову ніби кланяючись. Але балакав, а балакав.

— „Та хоч не гадай без перестанку „в кінці!“

— „Переірашаю: нарешті!“ — поправив ся Микольцьо й балакав далі. Намість „у кінці“ говорив уже „нарешті“, а як помилив ся, то перепрошав.

Як їмость витала ся зо Славком, то Микольцьо не дав їй ані слова промовити. Посадив її на крісло, бігав кругом неї, держав руки на животі й тер одною об одну, немов змерз, а при тім разураз нахиляв ся, буцім кланяв ся. Їмості здавало ся, що в нього живіт болить, коли він його тисне в одно руками. Вона не слухала його промови, водила тільки очима, щоби приглянути ся панні Броні. Але Микольцьові слова, що льяли ся з його рота як вода з лотоків, заглушували її. Неначе хтось клепає косу над її вухами.

— „Зіп्राуди, голова може розболіти!“ — подумала їмость. Глипала в той бік, де стояв Славко з Бронею й не могла з них нікотре добре оглянути, бо Микольцьова промова розбивала її увагу на прах. Лиш у ряди-годи вдавалось їй визволити ся трохи спід того клепання й тоді бачила, що ті обоє діють.

Славко стояв біля вікна переляканий, споглядав деколи винувато на матір і зараз спускав очи в долину. Думав тепер над своїм забобоном, чи він йому заподіє ще яке нове лихо, чи вже дасть спокій. Повинен би вже дати спокій. Адже мучив Славка безупину через такі довгі літа, то тепер належав ся б заслужений відпочинок. Воно буцім на те й виходило, бо саму женячку вважав Славко ні за що инше, як тільки запластою душевним супокоєм за стілько літ гризоти. Та хоч був певний, бо й сужена його перекопувала, що сю женячку проти його волі ніхто не годен розбити, то все таки

бояв ся забобона. Кількож разів переніс він на собі гіркі приклади, що забобон вискакує зза вугла ненадійно, крадьки, та завдає біль саме тоді, коли ждало ся солодошів?!

Ніхто не годен розбити сеї женячки?! А припадок? Який не будь инклюз!

Правда, Славкови залежало дуже на тім, аби та женячка таки відбулась, отже про те однако ані не веселив ся надто нею, ані не горював. Уважав її за конечний, льогічний наслідок дотеперішніх невдач. Чи він любив свою сужену, то об цім спершу зовсім нічого не знав. Тепер переконаний, що її любить, але зразу навіть не бачив її добре. Усе якось так складало ся, що не мав нагоди докладно її придивити ся.

Як лиш сюди приїхав, то передовсім почув страшний брак місця до порпаня ямок. Опісля мав клопіт із тими видуманими свідоствами. Бо хоч Микольцьо дав йому слово чести, що не скаже про се Гали нічого, отже таки не втерпів. А властиво не так, щоби сказав се Гали з нетерплячки, лиш забув ся й не хотячи вимовив ся. Одно з другого само вийшло. Бо як розповідав Гали, що при його реверенді обірвали ся три гудзики, то зараз потім мусів сказати, що Славко не має жадного іспиту. Яка сполука думок могла бути поміж іспитами й гудзиками, се годі вгадати (може слово: три), досить того, що коли Славко йому за тев докоряв, то він розклав руки, перекинув голову на лівий бік, підніс брови в гору, а спідну губу віддур і промовив:

— „В кінці я тому ніщо не винен, то якось само одно з другого вийшло“.

Галя докучала Славкови з тої причини, але попри те не вгавала його заохочувати, щоби женив ся з Бронєю. Славкож не тільки

що не мав відваги про се й подумати, але надто — коли брак іспитів дійшов до загального відома — то соромив ся навіть поглянути Броні в очи, хоч воца за ним сильно обстала й переконувала Галя, що всякі іспити се одна велика марниця. Пробувала навіть на самоті переконати про се самого Славка, може бути, що хотіла в сеї спосіб прихилити собі його серце. Отже опріч сорому не викликала в нім инакшого почування.

Тоді, одного разу вечером, коли Славко сидів із Бронєю на самоті, раптом загасло світло.

— „Алеж, пане Славку, що ви собі думаете?! Ви помиляєтесь, я не така!“ — заговорила Броня переляканим голосом.

Славко перелякав ся ще дужче. Не розумів, чого вона хоче від нього, бо він за той час ані не порушив ся з місця таї Броні було далеко ближче до світла, як йому. Він виправдував ся, що се доневне муха загасила світло, а коли се не помогло, то він уступив ся від Броні до другої комнати. Таємниця тої наглої темряви лишила ся для Славка нероз'ясненою й по сьогоднішній день.

Але потім... потім намість ямку порпати, ходив Славко до школи. Зразу з Галею, опісляж сам один. Як настала слота, то їздив по Броню. А зрештою Краньцовська дуже добре знає, як то було. Мужчина такі річи не вмів так складно розповісти. Вийшов з того лист до родичів таї годі.

Плече в плече зо Славком стояла Броня, майже дорівнювала йому зростом. Почерез те ненастанне Микольцьове клепане могла їмость тільки завважати, що Броня в червоній блузці, з чорним лискучим волосем і з чорними очима. Вона тими очима піби туляла ся до їмости,

коли на неї дивила ся. Вони буцім ніколи не кліпали, не заплющувались, лиш заєдно дивили ся. Неначе Броня чогось дожидала, чи радше наслухала, як хтось її чухає по спині. А те чуханє та ніби справляє її невеличку приємність і невеличкий біль.

— „Чи не симиж ти очима зловила Славка? Таї умієш ти, небого, дивити ся ними наскрізь через людину!“ — подумала їмость, як лиш настала маленька, просвітна хвилька в її голіві від Микольцьового клепаня.

— „Бзус! Марія! Спаментай се, чоловіче! Перестань уже Микольцю!“ — скричала Галя, зриваючи ся з крісла.

— „Перепрощаю! Нарешті, нарешті..“ — відповів Микольцьо їй клепає далі. Галя приступила до Броні й щось їй шепнула. Тоді Броня справила ся йти до Микольця.

Ішла випростована, неначе той „хтось“ не переставав їй чухати спину. Ішла поволи, широкими кроками. Їмость догадувала ся з сього ходу, що в неї довші ноги, аніж звичайно в жінки. А ще як Броня приблизила ся повільним кроком до Микольця й з повагою доторкнулась його плеча, то їмость угадала, що Галя вдавала Бронині рухи на храму в Вороничах.

— „Отче! Будьте ласкаві. Адже пані добродійка може потребують самі що нам сказати“ — сказала Броня поволи й виразно, ніби кожде слово мало якесь важне значінє, а при тім легонько всміхнула ся. Але той усміх на її обличю щезав сам непомітно без її волі, ховав ся десь, як ховаєть ся ручай під лід, коли він ув однім місци проломить ся. По тій усмішці лишало ся стільки й знаку, що маленечкі ямки на краю уст там, де зачинають ся губи. Отже й ті ямки говорили радше про якесь горе як про веселість.

Їмости стало ясно, для чого Галя завсіди намагала ся говорити поволи й для чого так раптовно переривала сміх. Вдавала Броню, але вдавала нездарно.

Микольцьо перестав, як би ножем відрізав: — „А так, так... у кінци... перепрощаю: нарешті... прошу дуже!“ — Відступив ся від їмости й пішов до Славка.

„Се в вас найважніща особа, ви її всі слухаєте“, — подумала їмость.

Тепер із черги хвалила ся Галя перед матірю новою обстановою в хаті. Їмость же хотіла передо всім потішити ся малою Олею. Показалось одначе, що Оля спить. Галя знов одержала першенство з своєю обстановою. Водила їмость по всіх покоях і хвалила ся. Броня не відступала їй й ставала їй у пригоді, піддаючи доладне слово, коли Галя спиняла ся в розмові й тріпала рукою, силууючись нагадати собі забуте слово.

Помешканє було обширніше як у Вороничах, меблі всі нові. Тільки стояли порозкидані, без порядку, бо Галя подобала з удачі на свого батька таї не могла ніяким способом завести лад у своїм помешканю. Їмость оглядала все й розмовляла з Галею, але попри те посвятила всю свою увагу на обзорини Броні.

— „Трошки за стара для Славка“, — подумала їмость — „але непогана“.

Броня держала ся цілий час дуже поважно. Така повага була їй зовсім до лиця, вона виходила в неї зовсім природна, не силувана. Хоч балакує, то однако розмова її не веселила. Здавало ся, що всякі радощі приймає з якимось болем. Усе нагадувало на те: і той усміх легко пропадаючий і той дотик чорними очима, буцім ніколи не кліпаючими. Неначе

говорила: „Радо віддам ся всякій приємности, але вона викликує в мені біль.“

— „Чи не сим саме ти зєднала собі Славка“ — думала їмость і розуміть ся — помиляла ся. Бо Славко не пригмивув ся навіть добре своїй суженій перед тим. Полюбив її аж після того, коли переконав ся, що се одинокий спосіб зволити ся з своєї недолі.

Гали очевидно залежало на тім, щоби їмость іще сьогодні приступила до обговореня справи. Бо коли по вечери їмость до сього не забирала ся, то Галя сказала таки просто:

— „І щож, мамцю, скажете на Славкову женячку?“

— „Поговорю з ним. Ходи, Славочку, на хвильку!“ — відповіла їмость і встала, щоби вийти до другої кімнати. Але видко було, що обі приятельки змовили ся не лишати Славка на самоті з матірю, бо обі як на команду встали й пішли за Славком. Навіть Микольцьо пустив ся йти, але його завернула Галя. Схопила за обі руки й у дверях задержала.

— „Вруць се, Микольцю, се не твоя справа, ти се на тем не розуміш“.

Славко став собі в тіни там, де було найменше світла. Зараз біля нього сіла Броня, а насупроти них їмость із Галею.

— „Сідай, Славочку! Чого стоїш?“ — питала ся їмость. Хотіла видіти його в світлі. Але Славко намість сідати приступив ся тільки ближче до Броні й зловив ся руками за поруче від її крісла.

— „Боязливий жених!“ — подумала їмость і зробило ся їй трохи смішно. Через те промовила ніби жартуючи: — „Скажиж нам що на себе?“

Славко натис на поруче так міцно, аж крісло разом із Бронєю задрожало. — „Та ми...

писали“ — обізвав ся Славко, перехилив ся через поруче і знов випростував ся.

— „Я читала, але хотіла би з тебе щось більше почути“.

Крісло зателепало ся так міцно, аж Броня мимохіть відвернула голову й глипнула Славкови в очи. Він якось дивно хитав головою, не наче намагав ся з усеї сили щось пролікнути, а те „щось“ застрягло в горлі й не хотіло ані до середини, ані на двір. Брони повиділо ся, що не стань вона йому тепер до помочи, то він — проковтнувши те „щось“ — крикне: — „Я тому нічого не винен, то сі обі мене прилизували!“

Лиш із боязни перед такою розвязкою справи зважила ся Броня вже тепер заговорити, хоч постанова в неї була зовсім инакша. Думала вдавати перед їмостею дуже смирну й не обзивати ся доти, доки сама їмость сього не забажає. На се діло вивчила навіть Славка, як і що має говорити, але він очевидно пролік тепер мовчуна й удавив ся. Хоч нерадо, а все таки мусіла Броня свою смирність відставити на бік. Отже їмость не взяла їй сього за эле. Бо як тільки вздріла такого боязливого жепиха, то хоч із разу се її смішило, то опісля стало їй його жаль. Вона й сама булаб йому пішла на підмогу, коли би се було можливо.

— „Та ми, прошу пані добродійки...“ — зачала Броня трохи несміливо, однакож зараз по кількох словах набрала ся знову свого звичайного супокою й певности — „та ми... а властиво пан Славко освідчив ся мені й я його приняла“.

Славко перехилив ся через поруче, потім випростував ся, а в кінци голосно подув носом і потермосив кріслом.

— „Відолашний! Аж легше зітхнув, що вона за нього відповіла“, — подумала їмость і мимохіть почувала в своїм серці вдяку для Броні.

— „То все дуже красно, панно Броню, але я довідала ся, що ви, пані, завзята Полька, бою ся, щоби, з сеї причини не було коли між вами яких неприємностей. Не знаю, чи то буде для Славка вигідно відцурати ся своєї родини, адже пані знають, що його батько священник...“

— „Алеж пані добродійко, змилюйте ся!“ — перебила Броня й зложила руки як до молитви. — „Хтож би такі річі міг навіть подумати?! Пан Славко не тільки не потребує кого не будь відцурати ся, але противно... противно... Зрештою ми з паном Славком про се розмовляли. Я дуже радо зміню для нього обряд латинський. Ми змовили ся, що аж по слюбі, а саме через те, що в нас була така постанова, аби я вистарала ся для пана Славка о посаду урядника при завдатковій касі. Се для мене легко прийде, бо я через інспектора й старосту найду послух у дирекції. А як зміню обряд, то знаєте, пані добродійко, все воно не так. Колиж від мене зажадає мій сужений, або хоч би його родина, щоби я змінила обряд перед слюбом, то я зроблю се, не надумуючись ані хвильки. Прощу пані, мій батько змінив грецький обряд задля мові матери, чомуж я не малаб се зробити задля свого мужа?“

Галя аж очі витріщила таке почувши. Своім вухам не вірила. Вона зловила тепер Броню на брехни. Або тепер брехала, або збрехала ще тоді, як розповідала Гали, що її батько був Чехом і що вона властиво називаєть ся: „Смаржак“, а не: „Смажак“. Не вжеж тутешні мужики мали би рацію, прриваючи Броню „табакою“ через те, що слово „смажак“ озна-

чає висушений у печи на зелено тютюн?! Галя набрала ся до Броні такої віри, що ніколи не була би подумала, що вона та може також брехати!

— „А я завзята Полька?“ — говорила Броня далі та й усміхнула ся, але усміх так само ненадійно шез, як і об'явив ся на її обличчю. — „Я завзята Полька? Був такий час, що я мусіла нею бути. Инакше я ніколи не булаб іменована сталою вчителькою. Але тепер, прощу запитати ся ласкаво Галі...“

— „Алеж, мамуницю, панна Броня найбільша наша пшияцюлка“ — поквапила ся Галя потвердити Бронині слова.

Їмость задумала ся. Вона мала більше замітів проти Броні та й то замітів досить терпких і неприємних. Отже важила ся, чи виходити з ними. Всі стояли по стороні Броні, чомуж би їй виступати проти неї? Їй, що властиво почувала для Броні вдяку за те, що вона прихильна для Славка. Таку саму вдяку, як тоді на храму для Вишневички за те, що Вишневичка заговорила до її сина як до скінченого інтелігентного чоловіка. Одначе.. одначе... Краньцовська. Їмость нагадала собі, з яким завзятком клала їй Краньцовська на серце, щоби не занедбала справи. „Коли ви мати... коли ви любите свого сина... вонаж йому не під пару... чи вже Славко ліпшої не варт?“ Сі слова Краньцовської обзивались їмості в грудях. Не вжеж вона не малаб відваги звідати ся докладно про все?!

— „Бачу, панно Броню, що ви за Славком дбаєте,“ — обходила їмость подалеки — „але повірьте мені, старій жінці, що треба й за собою подбати. Мужчини всі однакі. Вони люблять жінок, поки жінки молоді, а як лиш жінка трохи поморщить ся, тоді шукають собі інших.

Чи не застановляли ся пані над тим, що Славко не буде ліпший? Мужчини так борзо не старіють ся, як ми...“

— „Ах! пані добродійка думають про наш вік?“ — догадала ся Броня.

— „Так, панно Броню!“

— „В такім разі позвольте, пані добродійко, сказати мені пару слів“.

— „Прошу дуже!“

— Я не тільки думала над сим, але й обговорювала з паном Славком сю справу дуже докладно“.

Тепер Славко витріщив очи її дивував ся, що вона так гладко бреше, бо він не говорив з нею про літа ані одного слова.

— „Правда“, — розповідала Броня — „я молодша від пана Славка ледви кілька місяців...“

Коли би жив і був тут той піп, що її хрестив, був би також витріщив очи й дивував ся, що вона так гладко бреше. Бо вона не то що не була молодша від Славка кілька місяців, але була навіть старша від нього півтора року.

— „Але нехай пані добродійка скажуть щирю правду, чи відповідно було би для пана Славка женити ся з дитиною? Адже пані добродійка мусять так само добре знати вдачу пана Славка, як я її пізнала. Хоч пан Славко тут між нами й слухає нашу розмову, то я таки не вагаю ся сказати при нім, що мужчини з ліпшим серцем я ще в своїм житю не стрічала. Не знаю, кому чи чому має завдячити пан Славко свою вдачу, чи свому походженю, чи вихованю, але те можу напевно сказати, що ліпший мужчина під сонцем не знайдеть ся“.

— „Славку! поцалуй йон! Адже чуєш, як тебе хвалить!“ — крикнула Галя. Але Славко

потермосив кріслом і гладив поруче від крісла так міцно, аж воно засвистало.

— „Мені вистарчить, як пан Славко щось доброго про мене подумає,“ — сказала Броня, взяла його руку з поручя й притиснула її на хвильку до свого лица. — „І власне се його добре серце може йому зашкодити. Бо пан Славко опріч жінки потребує щирого приятеля. Потребує такої людини з досвідом, щоби любила його й опікувала ся ним не тільки як жінка, але також як рідна мати. Чи вдасть любити так пана Славка панночка молода, панночка, що потребує ще сама проводу й опіки, то за се не можу ручити“.

Їмость трохи не притакнула Брониній промові. Сї слова неначе були вчитані з серія їмостиного. Але Крацьковська... Крацьковська... Адже се жінка постороння. Що би їй залежало на тім, чи Славко побереть ся з Броню, чи ні? Та й вона знає докладно Броню. Отже таки нічого доброго про неї не сказала. А радше... радше... тільки як їмости промовити се слово до Броні? Завдати їй такий біль, коли вона так Славка пізнала й так його любить!

— „А тримай ся, хлопче, тримай ся!“ — Се промовив Микольцьо. Стояв у дверях і махав кулаком на Славка. Галя схопила ся, зловила свого чоловіка за рамена й випроводила до другої хати.

— „Прошу тебе, вступи ся! Ідзь до дзєцка!“ — Зачинила за ним двері й защєпила на гачок. — „Прошу говорити“ — обізвала ся до їмости. — „Уже тепер не прийде. А то непосидючий: хвількі не може витршимаць!“

Колиб Галя не була промовила „прошу говорити“, то хто знає, чи їмость була би так хутко зважила ся на слова. А так Галина придука заставила їмость обізвати ся, ненадуму-

ючись. Колиж уже раз зачала говорити, то мусіла кінчити, хоч се їй було дуже не мило. Воліла би була здержати ся до завтра з сею мовою.

— „Я ще одну річ мала вас, панно Броню, запитати ся. Знаєте, панно Броню, в таких справах не можна забавляти ся в ніякі таємниці, треба вивести все на чисту воду. Для того не погнівайте ся, коли моє питає буде для вас трохи неприємне. Я не маю наміру нікого ображати, але ви сами, панно Броню, мусите признати, що я, як мати, маю по просту обовязок розвідати ся про все. Я чула, не знаю кільки в тім правди... але чи Славко, пані, знає за ваше попереднє житє?“

Броня трохи счервоніла ся й спустила очи в долину. Але лиш на одну хвилинку. Потім знову піднесла очи на їмость і дивила ся на неї зовсім супокійно. Тепер же їмость не могла витерпіти її погляду й відвернула трохи голову на бік.

— „Я се розумію, пані добродійко, що вашим обовязком є про все розвідати ся“ — говорила Броня супокійно, а все таки далеко тихше, як перед тим. Буцім бояла ся, щоби хто з сусідної кімнати не підслухав їх розмови. — „І так само, як перед паном Славком я не робила ніякої таємниці з мого попереднього житя, так не думаю робити таємниці перед паннею добродійкою. Я висповідала ся зі всього перед паном Славком і він мені простив мої гріхи. Не хочу себе виправдувати, може бути, що я провинила ся, але я тоді жила в таких обставинах, що годі мені було инакше поступити: Я, прошу пані добродійки, кругла сирота, я лишила ся з малечку без ніякої опіки, мусіла розуму пабирати ся сама своїми силами. А надто, прошу пані, я була би стратила хліб,

колиб була зважила ся супротивити ся підмові. Та кільки я була причасна до того гріху, се мені тут не подобає казати (се занадто річні інтимні), однакж я все розповіла панови Славкови й нехай він тут засвідчить, чи мій поневольний поступок кидає зле світло на мій характер“.

Зупинила ся на хвилинку, ніби дожидаючи Славкового слова. Її очи над усяке сподіване закліпали, а вона їх витирала хустинкою. Отже Славко мовчав. Він чув від неї страшну історію про те, як шкільний інспектор їй знасилював, один одніський раз, як вона потім думала собі смерть заподїяти, як налагодила собі тріла з сїрників, але скляночка з отрутою розбила ся й нічого з того не вийшло. Як потім хотїла віддати під суд тогож інспектора, але їй загрозили втратою вчительства. Чув се все Славко від неї тай може й вірив. Отже тепер не здогадав ся промовити за нею хоч одно слово. Не здогадав ся сказати матері, що він довідавши ся від Броні про ті інтимні гріхи, простив їй, бо переконав ся, що вона неповинна.

— „Тай йолуп же ти!“ — подумала Броня й говорила далі: — „Я вчителювала на селі сама саміська, молода дївчина, без досвіду, без ніякої оборони. А він, мій воріг лютий, узав ся мене підмовляти. Колиж я на се не хотїла пристати ніяким світлом, то він послужив ся своєю фізичною силою, щоби мене зломити. Я хотїла віддати його до креміналу, але щож би з того було вийшло? Що стало ся вже, вернути ся не могло. Я булаб стратила посаду, а він — хто знає, чи не викрутив ся б якось. Так маю хоч стілько з того, що тої тяжкий воріг мій боїть ся мене та все зробить для мене, що забажаю. І коли би тепер пан Славко був готовий виконати свою постанову й обняти

посаду урядника при касі, то я би кожної хвили була іменована вчителькою в тім самім місті“.

Послідні слова сказала будім від нехотя, буцім не мала наміру показувати їмості, що вона забезпечила вже прожиток для себе зо Славком.

— „Я привела на світ дитину“ — говорила Броня ще тихішим голосом, як доси. — „Пан Біг її забрав. Але пляма лишила ся на мені, се не перечу. Люде не дивлять ся на те, чи я сама собі рану завдала, чи хто инший мені заподіяв, але кажуть, що є рана на тілі. Кождий тепер може мені дати догану, а я не маю чим оборонити ся, бо не годна перед кожним розкрити свою душу. Перед одним тільки чоловіком я її розкрила й той чоловік сказав, що хоче мене мати своєю. Переконав ся, що я для нього щира й лишу ся такою до смерти...“

Знов ті очи, що здавало ся, неначе вони ніколи не зажмурюють ся, закліпали, а Броня їх витерла хустиною. Говорила тепер щиро й повиділось їй, що вона зіправди має постанову лишити ся Славкови вірною до смерти, хоч інспектора впевняла, що йде заміж на те, аби мати покришку. Бо приходилось їм обоім уже дуже скруто. Хотіли їх знов розлучити, перенести на иншу посаду або його, або її. Та розбалакавшись перед їмостою, надумала ся, що вже час їй піти на спочинок, плюнути на всіх інспекторів і лишити ся при Славкови.

Та саміська щирість обгорнула й їмостину душу. Нехай би стало перед нею тепер сто Краньцовських, то не спонукалиб її до того, щоби зашити ся Броні, чи се правда, що вона ту дитину задушила. Та не тільки то. Вона сеї хвилі булаб дуже радо поблагословила обоїх; нехай дієть ся те, що мусіло діятись. Але

Броня сама провинила ся, що так не стало ся. Говорила далі, зовсім без потреби.

— „Хоч пан Славко вже повнолітний та може сам собою запоряджувати, отже про те однако я не хочу ставати на заваді між ним і його родиною. Коли моя сплямлена особа заважає кому...“

Вона встала й приступила до Славка.

— „...то я звільняю пана Славка від сеї особи. Нехай пан Славко відречеть ся сеї особи...“

При сїм слові обняла його й, глипнувши крадьки на їмость, притулила свою голову до його рамени.

— „...тай тої дитини, що я ношу під своїм серцем від нього!“

Ще раз глипнула крадьки на їмость і розплакала ся. Плакала щиро. Плакала для того, що без потреби ляпнула дурницю. Бо вона брехала. Ніякої дитини не почувала під своїм серцем. Тай не така вона дурна, щоби допустити до живого наслідку. Попекла ся на горячїм, тепер на студене дує. Але ті слова вирвались їй не хотячи. Вона мала їх приготовані для Славка, а не для його матери. Та в розгарі промови перехопила ся. Тепер бачила по їмості, що сею вигаданою пісенницею все пошеувала. Так прекрасно все склалось, а то на маєш! Одно необачне слово розбило всі надії. Тепер латай на ново, як знаєш.

— „Якого чорта я сказала таку дурницю?“ — думала Броня й плакала.

— „Алеж, Броньйо, успокуй се!“ — скричала Галя. Тай їмость її вговорювала. А Славко стратив рівновагу, лунав переляканими очима кругом себе тай махав пальцями в повітря, намагаючись зловити поруче від крісла, що вихопилось йому з рук. Відтак поступив ся

дрібними кроками трохи назад, найшов заглиблену рівновагу й силував ся визволитись від обіймів своєї суженої. Почував тепер у собі обі непримності: одну тую, яку назвав тоді, коли на очах Пазі падав з лавки, а другу, коли мучив ся невігідним сидінєм, як Краньцовська його обнімала. Опріч сього всього горів цілий із сорому перед матір'ю за те, що вона довідала ся про його вчинок.

Коли Славкови не вдало ся визволити ся легким способом, то він таки сіпнув ся, лишив Броню на божу волю, а сам нахилившись, побіг широкими кроками до дверей. Тікав так, як тоді від Краньцовської, коли не вдалось йому вимантити від неї поцілунок.

— „Славно! славно!“ — кричав на цього Микольцо й плескав у долоні. — „Жених! жених! у кінці пиймо пиво!“ — Наливав дві склянки пива й показував Славкови на густу піну, що аж переливала ся через верх. — „Як сметана!“

Але Славко, все ще похилений, зігнув голову в долину й ударив ся долонею в потилицю: — „Йой! там таке!...“ шептав до Микольця й показав зуби, ніби сміяв ся. Дознаку як тоді до забобона.

А Броня, витираючи хустиною очи, сіла знову на крісло й читала на їмостинім обличчю немов на таблиці. — „Та тебе, небого, мій син не брав силоміць!“ — Так стояло там написано.

Але опріч того бачила їмость у своїй уяві Краньцовську. Вона стояла за Бронею там, де перше Славко, й показувала з погордою пальцем на Броню: — „Я догадую ся... я знаю напевне, як вона його зловила!“

Броняж у души лютила ся сама на себе: — „На що я се говорила? Який дідько за-

ставляв мене так брехати? І як із сеї біди вилізти?“

Всі три мовчали й усім трьом було на душі моторошно. Броня силувала ся щось придумати, щось сказати таке, аби цілу справу заглагоїти. Отже не могла нічого придумати. Продитину вона вже говорила в секреті Галі, говорила й Славкови, мала навіть намір сказати їмості, але не тепер. Лишила собі сей спосіб добути Славка аж на самий остаток, аж на той випадок, як би треба було загрозити скандалом. А то з того всього скандал уже єсть, а хісна з нього ніякого.

Але сказати щось треба конче. Може би так: „Тепер я вже маю досвід і коли би мене який мужчина хотів узяти силоміць, то я найшла би в собі стільки волі, щоби спротивити ся. Одначе супроти просьби того чоловіка, якого я так полюбила, не могла остояти ся!“ — Ні, се також нісенітниця, новий скандал!

Так роздумувала собі Броня й не находила в своїй голові ніякої придатної постанови.

А їмость не могла їй того дарувати, що вона в такий спосіб підійшла її сина. Їмость не знала виправданя на такі річи. Бо й вона любила ся тай згадує свого любого й до сьогодні, але до такого була би ніколи не допустила ся.

Найкоротше неспокоїла ся Галя. І їй було зразу маркотно, але трохи згоді обгорнула її нетерплячка. Вона була переконана, що мати мусить згодити ся й дожидала лиш на те, аби ся комедія вже раз покінчила ся. Як же побачила, що ніхто инший не береть ся її кінчити, то вона сама взяла ся до того.

— „Ну, мамцю, як же буде? Говорім уже раз виразно, без чулосці“ — сказала, розсміяла ся голосно й раптом перервала сміх.

— „Та що ж? Я ніщо проти того не маю. Але ти знаєш, що в Славка є ще батько“.

— „Е! батько! Як мамця скажуть, так буде. Ніби ми не знаємо, що татко зафше ідзе за радою мамці?“

— „Не дуже так батько мене слухає, як вам здаєть ся. От і тепер іше мушу поговорити зо Славком за батька“.

А Бропя подумала: „Ага! Ти хочеш говорити зо Славком на самоті. Але що ти сьогодні закрутиш, те я завтра розкручу“.

На тім і покінчили, що їмость поговорить іше зо Славком про батька.

Як лиш увійшли до другої комнати, то Микольцьо прискочив до Броні, вхопив її на руки й підніс до гори: — „Го-го! Не дамо ді-вувати, не дамо дівувати. В кінци напиймо ся пива. Мамцю, дивіть ся, чиста сметана! А в кінци... перепрошаю, нарешті як Славко оженить ся, підуть до міста, тай будуть прохожатись отак попід пахи“.

Загнув праве рамя тай ходив по хаті військовим кроком, показуючи, як Славко похожати ме з Бронею.

— „А в кінци ми з Галею приїздити мемо до них два, три рази на тиждень. Повозкою, повозкою, добрими кіньми“.

Удавав їзду, бігаючи по хаті. Отже повозки не міг удати, вдавав лиш доброго коня, намагаючись зігнути шию в каблуку.

— „А в кінци... перепрошаю, нарешті для нас має бути завсіди прилагожене добре пиво. Цілий Окоцим, ціле Пільзно! В кінци поємо ся, як секретарь від ради повітової. Знають мамця, чудовий чоловік, чудовий!“

Став розповідати їмости, які мав пригоди той секретарь по пьяному, потім зійшов на те, що він чобіт не носить ніколи, лиш черевики,

що Галя перестала на сніданок пити каву, а пе лиш гербату, бо не хоче бути толста, що в них на стодолі була пара бузків тай вивела трое молодих, але одно скинули з гнізда, що дяк найшов на дорозі стару підкову, приніс її до Микольця, бо думав, що то його коні загубили, такий ретельний. І клепає і клепає.

— „Бзус! Марія! Перестань уже Микольцю, бо мене вуха болять!“ — угбвкувала його Галя.

Не було того способу, щоби замашити Славка на розмову про батька в чотири очи з їмостью. Як лиш хто підступав до нього, аби намовити його до сеї розмови, то він здвигав раптовно плечима, випускав із поміж відднутих губів якийсь дивний голос: „бв!“ і тікав у противний бік. Соромив ся матери, а при тім бояв ся забобона. Був переконаний, що забобон зачинає вже показувати свої примхи. А на се переконане мав Славко видні докази, як на долони. Він знав, що йому належить ся заплаता за його дотеперішну гривоту. Знав також, що сю заплаату одержав ув особі Броні. Але з другого боку був певний, що за поодинокі, часткові хвилі радощів ждуть його таїж частини смутку. Таких радісних хвиль зазнав доси дуже багато, тепер прийшла черьга на всякі неприємности. Одну вже й переніс на собі, коли через неважливність Броні аж мусів тікати з родинної конференції. Другоїж неприємности вже не хотів сього вечера перебути. З рештою через те, що вважав себе так, як би переможцем над дотеперішними житєвими невздоинами, та брав ся Славко перехитрити свій забобон. Старав ся навмисне спровадити на себе малі неприємности, щоби тим самим збути ся великих. Волів, щоби на нього гнівали ся за те, що не хоче йти на розмову, аніж мав би почути від

матери щось таке, що розвіяло би всі його пляни й надії. Для того тікав і не хотів послухати ніякої намови. Ще мав такий вигляд, що при втеці може вдарити ся в коліно, а се чей же також неприємність. Радше перенести не знати який великий біль у коліні, аніж довідати ся від матери про перешкоди пібрати ся з Бронею. Ся сужена, що вратувала його від такого страшного клопоту, та варта в нього стільки, щоби витерпіти задля неї біль хоч у коліні.

Не вдало ся їмости й на другий день поговорити зо Славком па самоті. Він за нічим иншим не пантрував, лиш за тим, чи їмость przypadково не злагодила ся взяти його на розмову. Колиж помітив по їмости найменшу признаку такого наміру, то зараз щезав з хати. Се не завдавало йому багато труду, бо на дворі прояснило ся зовсім, сонце пригрівало, а по боках дороги показали ся сухі стежки. Міг утікати світ за очи. Але він у таку далеку дорогу не випускав ся. Забігав найдалі до школи й ховав ся під крила своєї суженої. Отже й там не найшов сподіваного супокою. Бо Галя шепнула Броні, щоби намовляла Славка, нехай буде супроти матери чемніщий.

Школа стояла серед села недалеко церккви. Дістати ся ж туди, як на дворі болото, було дуже тяжко, бо дорога вела поперек невеличкого яру, що через нього протікав малий, каламутний потічок. Правда, на сім потічку стояв вербовий з поручем мосточок, але пробрати ся до нього сухою ногою було годі. Бо в тім потоці напоювали пастухи худобу, згнали її перед містком у долину над потік. Через те худоба так розмішувала дорогу і всувала береги, що в сім місци в найбільшу посуху стояло заедно болото. Славко знав його обминати.

Не далеко містка перелазив через пліт у город, заходив у лозину, що росла над потоком, продерав ся крізь ту лозину, перестрибав у найвузчім місци потік і за містком перелазив знов на дорогу.

Отакими зусиллями добирав ся Славко й на третій день до школи. Вона стояла над яром і ріжншла ся тим від инших мужицьких хат, що була з ганком на побіляних стовпах і з дзвінком над стріхою зараз біля димника та обведена намість плотом парканом із дощок. На лихо збудована була, з дуже доброго матеріялу, бо хоч дуже стара, то не вимагала ніякої направи. Через те громада, хоч і бачила, що школа вже за тісна на стільки дітей, та не хотіла ніяк виставляти нову.

Помешканє вчителя було також тісненьке. Ще для Броні воно вистарчало, але жонатий чоловік не мав би де помістити ся з родиною. Кухня така маленька, що як три люда в ній стало, то на четверте вже не було місця. І в такій кухні від стіни майже до порога протягала ся велика, старосвітська піч. Зараз із кухнею межувала вузенька комната, де стояло ліжко, супроти нього софа, побіч два крісла, а на иншу обстанову не було вже місця. Аж за сею компатою була більша хата, буцім світлиця, з двоїма вікнами, де вже містив ся стіл, комода, кілька крісел, шафа, то що.

Славко ввійшов через кухню, бо з переду не хотів заходити, аби діти не виділи. У кухні, як що днини, так і сьогодні, застав девятилітню дівчинку, Гапку, що послугувала Бронци. Се була дівчина дуже жвава й кілька рази вздріла Славка, то таки вмерала зо сміху. Вона завсіди зазірала крізь дірочку від ключа до тої вузенької комнати, де пересиджував Славко з Бронею, виділа всі їх найпотайніщі вчинки,

чула найсердечнішу розмову й сміяла ся до загину. З нею провадив Славко що днини одну й ту саму розмову.

— „Чого ти, Гапка, смієш ся?“

Гапка відвертала голову, закривала рот і ніс рукавом таї відповідала: — „А деж я смію ся?!“ — При тім загачений на хвилю сміх проривав ся з її грудей голосним реготом і вона втікала в кут та аж товкла головою до стіни зосміхи.

Заки пристушила Броня до властивої річи, себ то, щоби намовити Славка поговорити на самоті з матірю, дозволила йому вперед на звичайні пестоці. Обіймала ся з ним, цілувала ся, як звичайно водить ся поміж суженими, коли ніхто на них не дивить ся опріч Гапки крізь дірочку. Славко полюбив таки Броню. Раз для того, що вона визволила його з тої тяжкої неволі, в якій він томив ся й мучив ся через кілька літ, а друге, що вона поступала з ним так, як він привик помежи львівськими дівчатами, що ловили його попід мурами. Тепер же завважав навіть, що вона дуже гарна. Ті чорні очи, неначе завсіди втворені, що вдивлювались і туляли ся до його чола, лиця, губів, та вони топили йому серце немов віск. Та болюча, застигаюча на губах усмішка та вливалася в його груди якість тепло, якість бажанє пригортати Броню до себе. А якими милими, якими чарівними здавались йому пікантні слова, що виходили з тих губок, які кінчили ся маленечкими ямками.

— „Ти дуже красна!“ — говорив їй Славко, не зводячи з неї очей.

— „Сподобала ся тобі?“ — запитала ся вона якимсь від нехотя.

Тоді Славко хвилю подумав, ніби чогось вагав ся, потім нахилив голову й витріщив спід лоба на свою сужену перелякані очи.

— „А я який?“ — обізвав ся з якоюсь розпуюкою в голосі й виговорив ті слова так хутко, що його сужена більше догадалась, аніж вирозуміла їх. Дожидаючи відповіді, Славко спустив очи в долину й щоби чимось зайняти ся, щипав пальцями кінець свого носа.

— „Таї ти для мене красний“ — відповіла сужена, а на кінцях її губів показали ся маленькі ямки від легонької усмішки.

Славко приємно засоромив ся.

Вона пригорнула його до себе, назвала „коханим дурником“ і взяла намовляти, щоби поговорив з матірю. Він здвиг раптовно плечима й віддуб губи. Випустив споміж них дивний голос, але він не подобав уже на „бв!“, лиш більше на „умб!“ Одначе сужена доти не перестала намовляти, доки не стало на її. Переконувала його, що вперед треба покористувати ся всіми добрими способами, а потім як не вдієть ся нічого по добру, то підуть на упір. Вона йому в тім pomoже. А коли він її тепер послухав, то опісля вона сама воювати ме. О! вона знає всякі способи, про які йому й не снить ся. Навіть не скаже йому про них тепер. Аж як прийде на се пора, то сам побачить і не надивуєть ся, що вона така відважна.

Славко дав ся переконати. Йому нараз засіяла в голові чудова думка: — „Адже я вже не невільник! Я вже визволив ся з того невільництва. Чогож мені ще бояти ся? Хто мені що зробить?!“ — Пішов від Броні просто до матери.

Отже дорогою роздумав собі, що острожність ніколи не завадить. Бо нема таких ясних справ, котрі би забобом не міг обернути в темряву. Се вже нераз зазнав Славко на собі. От хоч би й тоді, коли думав про самогубство.

Здавалось йому, що вже нічого гіршого не годен йому забобон удіяти. Аж показало ся, що неправда. Тож осторожність ніколи не завадить. Сю осторожність придумав собі Славко таки на дорозі.

Вонаж була ось яка. Славко постановив найти собі самому тепер якусь неприємність, щоби тим самим не стріла його більша неприємність перед лицем матери. Хотів попередити події. В той спосіб кине два гриби в борщ: і його теорія мати ме надолжене й він сам не попадеть ся в сильце. Такуж неприємність легко найти тут, на дорозі. Славко піде просто на місток, не обходить ме його через город. Залізе в болото, поваляеть ся, промочить черевки тай... хібаж се належить до приємности?

Лиш відважно паперед! Адже він уже не невільник!

І не надіяв ся Славко такої великої неприємности, яку найшов у болоті перед містком. Болото загусло, вхопило його за ноги як руками. Заліз по самі коліна, витягав за ногами цілі тачки болота. Воно шелестіло, цмокало, а як Славкови вдало ся витягнути ногу, то воно дивувало ся якимось підземним голосом: „хав!“

Як виїшов на сухе, то ледви-ледви тягнув ноги за собою, такий тягар почепляв ся до них. За кожним поступом облітало потрохи болото й значило за Славком дорогу мокрими, чорними купками. А всеж таки йшов неначе в мокрих, облизлих кайдавах.

— „Отже я вже не невільник!“ — думав Славко. — „Тепер можу поговорити з матірю. Одну неприємність я вже перебув, друга мене не так борзо стріне“.

— „Славку! Славку! Та де ти так заліз?!“ — кричав на нього Микольцо. — „У кінци

чекай! Не йди такий до хати. Гандзю! ходи, обчистиш панича“.

Гандзя обтесувала Славкові штани з болота патиком. Але се не на багато придало ся, таки треба було змінити спідну гардеробу зовсім.

Богатий на одну неприємність більше приступив Славко відважно до розмови з матірю.

— „Щож ти, Славочку, навіть не цікавий довідати ся, що чувати дома?“ — докоряла йому з легонька їмость. Славко думав-думав і нарешті запитав ся:

— „А льорд що робить?“

— „А щож би? Розгонить кури тай наосить блохи до хати“.

Знов задумав ся Славко глибоко. Потім зігнув голову й глипнув на їмость переляканими очима.

— „А Крацьовська?“ — запитав ся так хутко, що їмость не вирозуміла.

— „Хто?“

— „Крацьовська!“ — повторив Славко з розпукою.

Їмости неначе прояснило ся в голові. Отже не хотіла ще вірити своему здогадови.

— „Не знаю“ — відповіла трохи вагаючись і пильно вдивила ся в обличчя Славка. Завважала по ній, що він осердив ся.

— „Як то? Не приходила ані раз? Не питала ся за мною?“

Їмость вагувала ся, чи сказати йому правду, чи ні. Це таки не була певна, чи здогад її правдивий. Отже на всякий випадок Бровя не здавалась їй уже такою злою як перше. Їмость постановила скрити правду перед Славком.

— „Вона має свою гризоту. Де їй тепер до відвідин? Крацьовський знов пішов блудом по селах“.

Давно забута грижа приссала ся знов до Славкового серця. „Отже таки зрадниця! Підла зрадниця!“ — думав Славко. — „Лиш дурила мене тай годі“. — Почував ненависть до Краньцовської.

— „А ти, Славочку, не поїхав би до дому? Поїдь, поїдь! Таку справу, як ти задумав, та не можна робити так на галай на балай“.

Він здвиг раптом плечима, віддув губи й пропустив поміж них оба дивні голоси: „бв!“ і „умб!“ Ні за що в світі не поїхав би тепер до дому. На те місце, де стільки мук зазнав? Тут йому дуже добре, навіть ямки не потребує порпати. Їсти в волю, спати до хороби тяжкої, відвідини Броні, тарахкотанє Микольця, вечером гра в карти. Якїж добра більше може дати людське житє? Адже се той ідеал, про який він мріяв тих безсонних ночей у Вороничах!

Їмость не силувала його, щоби їхав з нею. Вона так, як згодила ся вже на нову Славкову долю, хоґ не казала се нікому.

— „Йому треба такої жінки, щоби опікувалась ним як рідна мати“, — думала їмость. — „А Броня вже поважна тай дуже розумна. Що там людські поговори?!“

З тим і відїхала їмость, обіцюючи переконати панотця та написати дітям як найборше про вислід намови. Але всі вже знали, який то вислід буде.

Тим то в вечір при склянці пива поклоняв ся Микольцьо добрим здоровлєм новоженцям:

— „У кінци як лист на дереві, як квітки в городі, так ви любіть ся молодята. Нехай у кінци щастє вас ніколи не опустить. Бо в кінци... перепрашаю нарешті бажаня ваші сповнили ся. Ми будемо приїздити до вас дватри рази на тиждень. А памятай, Славку, тай

ви, панно Броню, цілий Окоцім, ціле Пільзно. В кінци... перепрашаю нарешті запросимо секретаря з ради повітової, чи трафить по півночі до дверей, як ми його напоїмо, запросимо...“

Микольцьо став вичисляти всіх знакомих і про кожного розповідав, що він робити ме, як упеть ся.

— „Єзус! Марія! Кінчи вже, Микольцю, бо мене вуха болять. Кажи: многая літа тай досьць з ніх!“

— „Многая літа!“ — закінчив Микольцьо, зволяючи Галину волю.

Броняж поїхала на другий день до міста сповістити інспектора, що все склало ся гарзд.

А їмость приїхала до дому сполудня. За-стала панотця, що злагодив ся вийти в село.

— „Знаєш? Із Славком не так зле, як здавало ся“.

Панотець стояв з капелюхом у руках і майже підніє одну ногу, аби зачати похід. Та як почув їмостині слова, то зупинив ся.

— „Не відміняють стемплів, я вже розвідував ся“.

— „Дай уже спокій з тими стемплями. Коби лише стільки шкоди“.

Панотець приступив ся ближче до їмости тай шептав до неї: — „Кажу тобі, стидаю ся показати пастухови на очи. Бігме, стидаю ся! Обхожу його, втікаю перед ним“.

Нагадав собі, що має пильну орудку тай налякав ся.

— Ой! Та то тепер днина, година. А я так не маю часу, так не маю часу!“

Таки вибіг із хати. Подріботав борзенько, просто в поле. Там брав Неважук під жито. Припізнив ся, слота не дала в пору зробити.

А то ще й барабуля не викопана. Неважук підгонив коні: — „Гайда! Нема коли спочивати, праця пропадає!“

А панотець підбігав за плугом як лошак. То з цього боку, то з того. Спотикав ся по бороздах та розплугах, а все випитував ся в Неважука про військові звичаї. Неважук кидав у відповідь по слову, не зупиняючись у роботі ані на хвильку. Нехай панотець вибачають, бо час дуже пізний.

— „Як? як?“ — перешитував панотець — „.... Бога?“

— „Та так. Такий якийсь нарід поганий, Серби, чи Кровати, чи мара їх знає, та кленуть у Господа Бога так, як ми в матір. А з них найбільше при воську майорів та оберштів... Вію! маленькі, нема коли спочивати“.

Скоро панотець зміркував, що Неважук уже досить нарозповідав ся, а сонечко ще не заходить, то брав ся Неважукови віддячити. Розповідав йому, як давно били в школі. Кождий школяр мусів говорити в школі й поза школою по німецьки. Як же котрого зловили на тім, що говорить инакше, зараз йому шпрахцайхен (таку табличку) в руки. Тепер бігай із тою табличкою доти, аж доки не пощастить ся спіймати другого такого, що не хоче по німецьки балакати. Приходить ся на другий день у школі, аву! в котрого, хлопці, шпрахцайхен? Зараз його на лавку: лягай! Бють!

— „Такий нарід битий!“ — дивуєть ся Неважук.

Але те оповіданє не йшло панотцеві гладко. Від зупиняв ся, припочивав, віддихував ся. А все через те, що не здужав так хутко скакати по бороздах за плугом. За старий уже на лошака.

Імость знала, що їй прийдець ся ще потішити панотця за його сором перед пастухом. Така вже її доля. Нагадала собі, як її перших двох дітей умерло, то й тоді вона мусіла панотця потішити, хоч один Бог знає, як вона тоді сама потребувала потіхи. Та нічого було їй діяти. Панотець причепив ся й товк усе одної й тої самої, що йому жаль, він не може собі ради дати. Ані їсти, ані спати не годен. Доти товк, доти її ссав, аж доки вона його не потішила. Отакеж саме буде тепер із тим соромом перед пастухом. Погане, дуже погане таке житє!

Імость почувала ся одним одна на цілім широкім світі. Сама саміська. Бо й до Краньцовської їй тепер годі вказати ся. Щож вона Краньцовській скаже? Чи не ліпше було дійсно забрати Славка до дому? Коли йому треба матери, то нехай буде під опікою рідної матери. Нехай їмсти здаєть ся, що він каліка, що не годен на себе заробити, що треба його вдержувати до самої смерти. Як жеж воно можна так покинути сина на поталу невідомій доли?! Адже тут пустка, навкруги пустка. Є люде, але ані однієї живої живої душі. Був одним один Славко тай не остало ся по нім ані сліду! Щож їй тепер діяти? Не вже прийдець ся сидіти, заложивши руки, так дожидати смерти з косою? Немаж і надії ні на що инше.

Із такими думками лягла їмость спати. Отже не вснула ані на волос. Утік сон за ліси, за гори. Збудив натомість у думках їмости всі спомини пережитого й перебутого. Не зазнала спочинку, але напирала собі тою неспаною ніччю болю голови.

На другий день рано виїшла їмость на свіже повітрє, чи не перестане від того боліти голова. На дворі стояла тиха, осінна погода.

Небо чисте, ані одніської хмарки. Сонце зішло ясне, наче викупало ся в росі. Таї росиж тої, роси! Немов проїдала їмостині черевики та гризла ноги. Аж холодом проймало.

Попри вузькі загіщі мужицького жита пішла їмость аж до ліса. Чатинє встелило пісок густо-густо. Отже на соснах ані знаку від того; вони зеленіють так, як зеленіли літом. Аж ось ув однім місци встелена земля пожовклим листем. Відки його стільки? Їмость підглядала, перебирала очима дерево за деревом. Он-он стоїть берізка. Сама одна поміж стільки соснами. Тошенька вона та марна, але висока як і всі дерева навкруги неї. Зняла в гору безлисті гилячки, бідна сирітка поміж чужим народом. Доки зеленіла широким листем, то піхто її не пазиривав. Аж тепер її побачили, як постелила свій лист кругом себе по землі, а сама заціпеніла на довгий мертвецький сон зимовий. Їмостині здавало ся, що ся берізка — її Славко.

Свіже повітре помогло їмостині; вертаючи назад до дому вона вже позбула ся болю голови. Але думки її нічого веселого їй не віщували. Таки треба дождати ся смерти з кошою. Житє її закінчене до самого верьху: нічого проти долі бунтувати ся. Правда, не такі вона надії мала на Славка. Та що діяти?

— „Не знати, чи є така душа на світі, якій поводить ся так, як вона собі сього бажає?“ — думала їмость, а легонький сум обгортав її душу.

Постановила, таки сьогондє написати до дітей, що батько згожуєть ся, нехай означують час сльобу, коли новоженцям буде догідно.

Пропало: іди, Славку, межі люде! Чому ти мавш бути ліпший як другі? Ах? якїж ті мужчинни всі ні до чого!

Так роздумувала їмость і нараз побачила перед собою Дибка. Молодого, в тих літах, що Славко.

Виділа докладно лишень його обличє, рештаж його стати ховала ся в тумані. А обличє неначе в святця: кругом нього горить промінє веселкою. Їмость протерла очи рукою.

— „Ах! се ти, небого?“

Стерла з повіків сльозу, що мінила ся проти сонця красками веселки. З нею разом стерла їмость із свого серця всі спомини про Дибка. Знала, що він їй уже ніколи не нагадаєть ся. Чи він доси жив, про се байдуже, сьогондєж він умер для їмостині. Старе її серце не потребувати ме від нікого ніякої розради.

Стояла біля тих вузких загонів мужицького жита. Густе воно як пітка. Їмость дивувала ся дивним дивом. І як вона сього перше не помітила? Адже се мужицьке жито та зродило через ніч ягоди.

На кождім листочку, але що називаєть ся: на кождім, на кождісінькім, на самім кінчику, по ягідці. Та ще й які ягоди?! Голубі-голубі одна в одну. Голубі як небо, ще крапці від неба. Бо та голуба краска живє, світить голубими вогниками. Аж за очи ловить, аж скобоче в очи. Не таке яскраве небо, не такі яскраві зірки нічної пори на нім.

А ось одна ягідка горить. Горить полумінею. Червоним світлом, рожевим, жовтим, синім, голубим. Розлила ся в тім світлі, не пізнаєш, де кінчить ся ягідка, де починаєть ся полумінь.

За нею займла ся друга, а там третя. Якійсь невидний палій робить пожежу між ними й вони перекидають ся в найкраще каміне. Нема йому назви, ані ціни нема. За ніякі скарби світа не купити їх.

НБ ПНУС

152171

— 336 —

А он-он поміж листочками... Їмость аж налякала ся. Там видко зорю, як вона хитаєть ся між небом і землею. Як піднесеть ся до неба, то світить голубим світлом, як же спустить ся на землю, то горить усякими красками. Се падуча зірка. Небо не хоче її задержати, та бо й земля не приймає. Тож паде вона в долину її піднімаєть ся в гору. Раз у раз.

Відкіляж вони взяли ся тут, ті ягоди? Ніде їх тут не було лиш роса на їх місци. Вони стояли в боднях у божій коморі там, на небесах.

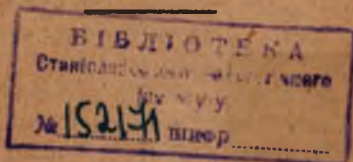
Ніщо инше, лиш певне якесь непосидюше та збитошне янголятко не мало инакшої роботи та закрало ся до божої комори. Понабирало тих ягідок повніські пазушки. Злинуло нічної пори понад мужицькі жита тай вуж шкоду робити, розсівати та розкидати ті ягоди повними пригорщами. Аби шкода була. Сіє... сіє... сіє!

Навмисне... на збитки... навмисне!

Малож воно велику втіху з такої забави.

Але за радощами поступає слід у слід сум і гризота.

Ой! чи не вибють же в небі те янголятко порядно за таку пустоту?! За те, що змарнувало стільки добра, порозкидавши його поміж мужиків!

НБ ПНУС

152171